

EIGEN SCHOON

EN

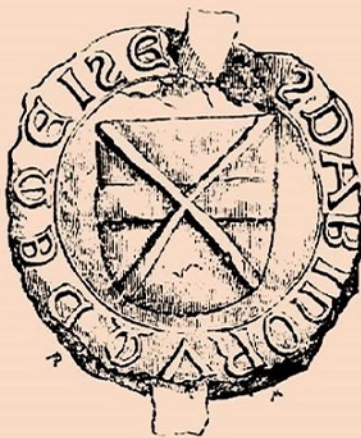
DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Meise — Het Schepenzegel in de 15e eeuw.

XLVII° Jg., Nr. 5-6

BRUSSEL

MEI-JUNI 1964

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(Z. O. opgeht in bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: † Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofd edakteur: Dr. L. de Man de Limburg-Stirumlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

T bestellen, indien met anders aangegeven, voorafbetaling prijs + 5 kosten
op de **POSTREKENING 5170.40**

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaaronnement: Voor de leden: 130 F — In de boekhandel: 180 F.
De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (1945),
XXXIX (1946), XXX (1947): elk 100 F; XXXI (1948), XXXII (1949), XXXIII (1950),
XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX
(1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962),
XLVI (1963), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 210 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wener*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*; 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Duorp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 167 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F). - Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F). — *De geschiedenis van Alsemberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijsz*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p. rek. nr. 420.475. J. Verbesselt, Neder-over-Heembeek).

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F). Prof. Dr. C. LEURS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Terwuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarii, Meiseniers of Kosaten, Meiseniersrechten*, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F. - Idem, *De Bevolkingslagen te Asse*, 50 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leeftaal*. — 40 F, voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS, *De pachthoven van St.-Mertens-Lennik*. — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten: 1. De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgen; 3. De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

HET OUDSTE CIJNSBOEK VAN PAMEL (1391)

Het rijke familiearchief van de heren de Merode, dat te Brussel in het Algemeen Rijksarchief werd ondergebracht, bewaart onder meer een veertiende-eeuws cijnsboek van de heerlijkheid Pamel-Ledeberg. Op het kaft van het perkamenten register staat het nummer Ca. 2265, waarschijnlijk afkomstig van een oudere katalogering. Helemaal bovenaan op het omslag leest men de halfvergane titel: «*Dit es dboec van pamele ende was ghemaect int jaer XCI omtrent sente merte(n)s misse*». Het geschrift, de persoonsnamen die erin voorkomen, en vooral de gedagtekende pachtcontracten bewijzen dat we hier staan voor een domaniaal cijnsregister van 1391, het oudste dat we tot op heden van de Pamelse heerlijkheid kennen (1).

Dat het boek in het Merode-archief verzeild geraakte, kan geen wonder toeval heten. Uit dit beroemde geslacht stamden immers de laatste heren van Pamel en Ledeberg op het einde van het Oud-Regime. Een eerbiedwaardige reeks van adellijke families die achtereenvolgens de titel van de heerlijkheid hebben gevoerd - Boote, Vijt, Vilain, Montmorency, van Kruiningen, van Borsele, van Hoorn, de Croy, de Coupigny en d'Ongnies - leverden het cijnsboek van 1391 van hand tot hand over, als het oudste geschreven bewijs van hun heerlijke grondrechten, van de ligging der becijsnde percelen, van de respectieve eigenaars en van de mutaties na vererving of verkoop. Wie de heerlijkheid erfde of kocht, kreeg meteen het oudste bewijsmateriaal in handen om zijn aanspraken op de eeuwenlang vercijsnde of berente gronden kracht bij te zetten en om het «verdonkeren» te voorkomen of te verhinderen. Zo bergt het Merode-archief nog een tweede belangrijk «*Rentboec van Pamele ende leedberghen*», begonnen in 1497, toen Jan van Kruiningen heer van Pamel was (2). Hierin zijn haast alle goederen die in het register van 1391 voorkomen, terug te vinden. Het spreekt vanzelf dat er tussen 1391 en 1497 reeds heelwat meer heerlijk goed was vercijsnd, zodat het laatste cijnsboek veel lijviger is. Dat ook dit boek in het Merode-archief is beland, pleit opnieuw voor het belang dat de adel aan het oude bewijsmateriaal hechtte.

-
- (1) Rijksarchief Brussel, Merode-archief, nr. 2265. Het register is met een lederen riempje vastgesnoerd aan en opgenomen in een lijvige bundel van hetzelfde archief, die het nummer 1716 draagt.
 - (2) Jan van Kruiningen (of Cruyninghen) was de zoon van Adriaan, burggraaf van Zeeland en heer van Kruiningen en Heenvliet, en Margriet Vilain, die Pamel had geërfd van haar vader, Jan Vilain. Jan van Kruiningen, ook heer van Heenvliet, was raadsheer en kamerheer van Maximiliaan van Oostenrijk en van diens zoon Filips de Schone. Hij was gehuwd met Agnes de Montfort die, in 1494, op drieëntwintigjarige leeftijd overleed. Kruiningen is een gemeente in Zeeland, in het oostelijke deel van Zuid-Beveland; de gemeente Heenvliet ligt in de provincie Zuid-Holland, in de buurt van Vlaardingen.

I. DE TIJD

Gezien in het raam van de geschiedenis van het hertogdom Brabant, moeten we het cijnsregister plaatsen in de periode dat de Bourgondische ster aan het rijzen gaat. Sinds 1384 is Filips de Stoute graaf van Vlaanderen. In Brabant regeert hertogin Johanna, de kinderloze weduwe van Wenceslas van Luxemburg en nicht van Margareta van Male, Filips' vrouw. Het beroemde geslacht van de Abcoudes heerst over het Land van Gaasbeek.

Wanneer Filips de Stoute in 1404 te Halle overlijdt, staat het reeds vast dat zijn zoon, Antoon, hertogin Johanna zal opvolgen. Daaraan hebben de Staten van Brabant in 1401 hun goedkeuring gehecht. Van 1406 tot 1415 is Antoon van Bourgondië hertog van Brabant; maar na de dood van zijn beide zonen wordt Filips de Goede de officiële erfgenaam van Brabant en Limburg. Men schreef toen 1430. En meteen neemt de grote Bourgondische centralisatie voorgoed een aanvang. Of anders gezegd: op het ogenblik dat de toenmalige heer van Pamel en Ledeberg, Joos Vijt, het wereldberoemde veelluik van Van Eyck laat ophangen in de Sint-Janskerk te Gent (6 mei 1432), is Pamel met Brabant reeds opgenomen in de groeiende Bourgondische gemeenschap en is Brussel de hoofdstad van het jonge rijk geworden.

Maar zover reiken de data niet, die in het cijnsboek vermeld staan. Ontworpen in 1391, bevat het slechts gedagtekende mutaties tot 1411. Het werd dus ongeveer twintig jaar lang aangevuld en bijgewerkt. De feiten die het oproept, moeten in de regeringsperiode van hertogin Johanna en van Antoon van Bourgondië gesitueerd worden.

Everard Boote, de opdrachtgever

In tegenstelling met andere «heerlijke renteboeken» die in de aanvang melding maken van de heffer van cijnzen of renten, en meteen vaak namen vernoemen van vroegere rechthebbers van wie de domaniale prerogatieven werden overgeërfd of afgekocht, is er in het register van 1391 geen enkele aanduiding van die aard aanwezig. Het valt met de deur in huis, vangt onmiddellijk aan met de opsomming van de cijnsplichtigen, de aard en de ligging van het goed; maar vernoemt nergens in de loop van de tekst de adellijke heer voor wie dit alles was bestemd, laat staan de vroegere bezitters.

Toch zal het geen moeilijke opgaaf worden uit te maken welke Pamelse heer dit cijnsboek liet opmaken, en wie van zijn opvolgers er zich later nog van bediende. Inderdaad, precies tot 1391 was Margriet van Waver, dochter van Jan van Waver en Katharina Swaef, ervrouw van Pamel en Ledeberg. Margriet huwde tweemaal: eerst met Jan van Aarschot, heer van Schoonhoven; nadien met Jan van Rotselaar. Een zoon uit het eerste huwelijk, ook een Jan van Schoonhoven, was het, die in 1391

de heerlijkheid aan ridder Everard Boote of Boete verkocht (3). Een schepenbrief van Brussel, gedagtekend op 8 juli 1391, getuigt dat Boote in het bezit kwam van de Pamelse heerlijkheid, gelegen aan beide zijden van de Dender, met de winnende landen, meersen, weiden, bossen, wateren, molens, cijnzen en dies meer (4).

En omdat de nieuwe eigenaar met een schone lei wou beginnen, heeft hij nog datzelfde jaar een cijnsboek laten aanleggen. Nadat de officiële overdracht in juli voltrokken was, heeft hij opdracht gegeven het register samen te stellen, waarschijnlijk aan de hand van een ouder exemplaar. En «*omtrent sente mertens misse*», dus omstreeks 11 november, nadat de oogst was geschoren en met het ingaan van een nieuw pacht- en cijnsjaar, heeft zijn rentmeester zich aan het werk gezet.

Wie was nu die Everard Boote? Een telg van een zeer rijke Brusselse poortersfamilie en de zoon van Everard en Aleydis Heenkenshoot. Dank zij hun rijkdom, hun verwantschappen en hun invloed aan het Brabantse hof, hadden leden van het geslacht-Boote belangrijke heerlijkheden in de omgeving van Brussel verworven. Aldus bezat Everard Boote niet enkel Pamel, maar ook het hof te Kraainem te Woluwe, de lage en hoge justitie te Sterrebeek en te Zaventem, een windmolen te Machele, 160 bunder grond en een prachtig kasteel te Sterrebeek, goederen op het gehucht Lille, onder Berg, en het recht op 60 mud rogge in de tienden van Perk. Wauters beweert dat hij binnen korte tijd heer werd van Pamel, Ophem, Kraainem, Sterrebeek, Zaventem en Lille (5).

Was Pamel onbekend gebied voor Boote, toen hij de heerlijkheid kocht? Dat «kopen» zou het laten vermoeden. Toch was het niet zo. Hij was immers gehuwd met Margriet van Schoonhoven, zuster van de verkoper Jan van Schoonhoven, beiden kinderen uit het eerste huwelijk van Margriet van Waver met Jan van Aarschot, heer van Schoonhoven. Wauters vermeldt deze omstandigheid niet in zijn studie over Pamel; maar wel in zijn geschiedenis van Perk, waar hij schrijft dat Jan van Schoonhoven (de jonge) Pamel aan zijn zwager verkocht (6). Het heerlijk bezit bleef dus in de familie. En we begrijpen meteen beter waarom Margriet van Schoonhoven als de feitelijke erfvrouw geboekt staat in een paar oorkonden van de abdijs van Ninove.

Want twee documenten uit het abdijsarchief van Ninove, vermelden Everard Boote als heer van Pamel. Zo in 1397 wanneer hij en «*margriete van scoenhoven siin wettighe ghesellinne, erfachtighe vrouwe des heerscaps van pamele*», aan abt en konvent kwijschelden «*alle corweyden van bonden ende van alre-*

(3) A. Wauters, *Histoire des Environs de Bruxelles I*, blz. 288.

(4) *Ibidem*, blz. 288-289.

(5) *Ibidem* II, blz. 700 en 709; III, blz. 89, 179, 234 en 235.

(6) *Ibidem*, II, blz. 709.

ande diensten ende oic corweyden die wy ochte onse vorders hier voermaels ghehadt hebben ende die wy, onse oir ende onse nacomelinge in eniger wys heisschen souden mogen in toe comenden tyden op tcloestere hof van pamele ochte vp enege andere goede den voers. cloestere toebehoerende...». Alleen een oorlogswagen moet het abdijhof nog steeds blijven leveren, als de oorlog in het land is en zij daartoe door de hertog worden aangemaand (7).

Met andere woorden: Everard Boote ontslaat de abdij van alle karweien en dienstbaarheden, die tot dan op het Hof te Pamel wogen. Over deze verplichtingen is er ook in het cijnsboek sprake; daarom weiden we er hier niet over uit.

Een tweede oorkonde van 1441 is een vidimus van de schepenen van Brussel, die de inhoud van de eerste akte waarborgt (8). Waarschijnlijk geschiedde dit op het ogenblik dat de toenmalige heer aanspraak maakte op rechten van vóór 1397 (9).

Nikolaas en Joost Vijt, de latere gebruikers

Komt de naam van de opdrachtgever, Everard Boote, in het cijnsboek van 1391 niet voor, dan is dit wel het geval voor de namen van zijn opvolgers: Nikolaas Vijt en zijn zoon Joost. De vaststelling alleen dat binnen een tijdsbestek van twintig jaar, gedurende hetwelk mutaties in het register werden aangebracht, viermaal de naam van Nikolaas of Joost opdaagt, is een bewijs dat Boote niet lang in het bezit van de Pamelse heerlijkheid is geweest. Wauters maakt geen gewag van de verkoopsdatum. G. Kestens schreef destijds dat deze overdracht in 1408 plaatsgreep, maar geeft geen bron op waaruit hij putte om dit jaartal voorop te zetten (10). Ook blijkt deze datering eerder onwaarschijnlijk, vermits Nikolaas Vijt reeds in 1398 heer van Pamel wordt genoemd in het cijnsboek.

Want, naar aanleiding van de verpachting van de molen in 1398, staat er geschreven: «*by claus vyte here van pamele*» (blz. 11 v°). Hij was dus ter plaatse, toen de molen in huur werd uitgegeven. Een tweede vermelding op blz. 12 r° is spijtig genoeg niet gedagtekend, maar de datum van de mutatie kan alvast niet zo ver van de vorige liggen. De Kam, die in 1393 voor de duur van drie jaar werd verhuurd, wordt nadien voor 40 sc. grote

(7) Rijksarchief Gent, Abdij Ninove, Supplement, 1397.

(8) Ibidem, 1441.

(9) Dit is best mogelijk, vermits het cijnsboek van 1391 de heerlijke rechten die op het abdijhof rusten, vermeldt. Na 1397 werd er ter plaatse geen voornoot aan toegevoegd om vast te stellen dat deze dienstbaarheden werden opgeheven. En vermits Joost Vijt, heer van Pamel, in 1439 stierf, en het cijnsboek onveranderd in handen kwam van zijn erfgenamen, is het aannemelijk dat er bewistingen zijn gerezen omtrent de verplichtingen van het Hof te Pamel aan de plaatselijke heer.

(10) G. Kestens, Joost de Vijdt, heer van Pamel; ESB., Jg. X (1928), blz. 202-203.

forten verpacht «*by claus bant*». Opnieuw schijnt hij persoonlijk aanwezig te zijn geweest. Blijkbaar moet de koop dus nog in de loop van de veertiende eeuw zijn gesloten.

Wellicht is dit gebeurd in 1397. Niet alleen omdat Nikolaas Vijt reeds in 1398 als heer in het cijnsboek wordt vernoemd, maar ook omdat het milde gebaar van Everard Boote tegenover de abdij begrijpelijker erdoor wordt. Indien hij in 1397 toch van plan was Pamel van de hand te doen, was deze tegemoetkoming geen aderlating meer voor hem zelf; ten slotte benadeelde hij alleen de toekomstige koper van de heerlijkheid. Aan de andere kant is het ook een feit, dat de abdij steeds op vinkeslag ligt om munt te slaan uit gelijkaardige situaties. Het zou ons niet verwonderen dat de abt, wanneer hij vernomen heeft dat Everard van zins was Pamel te verkopen, de gelegenheid te baat nam om aan de verkoper een laatste gunst te vragen in verband met de lasten die op het Hof te Pamel wogen. Hoe ook de feiten zich voordeden, we blijven de mening toegedaan dat Everard Boote Pamel van de hand deed in 1397 of 1398, zolang tenminste geen nieuwe argumenten of sprekende bewijzen worden aangevoerd die ons ertoe nopen de verkoopsdatum later te situeren.

En Joost Vijt? Ook hij wordt tweemaal in de noten vermeld. Eerst in 1408: «*Restat vanden kerss. anno sevene ende voert soe hevet Joes Vyd verpacht den vors. onderpant pieteren sperren omme 8 sc. gr. vlaemsghe ghelts te kerss. anno achte deerste pacht naer d'inhouden vanden pacht bouke*» (blz. 3 r.). Een tweede maal verschijnt zijn naam naar aanleiding van de betaling van achterstallige pachtgelden, die Joes Leebeecx schuldig was. De schuld werd gesmaldeeld over de jaren 1406, 1407, 1408 en 1409. De tekst luidt: «*Jan de keeghel ontfinc vanden eersten payemente 30 sc. gr. Item Joes vyd heeft ontfacen de vij sc. 6 den. gr. vanden eersten paeyemente diemen tachter bleef. Item heeft Joes ontfacen vanden andren ende vanden derden paeyemente iij lib. gr. aldaer...*». Op Pasen 1409 is alles afbetaald. Zoals u ziet, laten ook de teksten die met Joost Vijt in verband staan, vermoeden dat de transactie tussen Everard Boote en Nikolaas Vijdt plaatsgreep vóór 1408.

We willen het nog onderstrepen dat, telkens Nikolaas of Joost in het cijnsboek worden vernoemd ze ook in Pamel zijn en zelf verpachten of ontvangen. Het gaat ook iedermaal om belangrijke eigendommen of rechten: de Kamme, de molen, een groot hof, de Borgstad. Hieruit afleiden dat ze voor het grootste deel van het jaar ter plaatse verbleven, mogen we niet. Wel zullen ze op bepaalde tijdstippen hun kasteel hebben bewoond, vermits er van een verhuring geen sprake is, en omdat hun aanwezigheid nu en dan wel noodzakelijk zal geweest zijn. De elementen die we kennen, zijn te gering in aantal om er vaste besluiten uit te trekken in verband met hun aanwezigheid hier. We kunnen alleen maar gissen. Ook het abdijarchief van Ninove leert ons niets meer. Het bewaart geen enkel document,

waaraan de naam Vijt verbonden is. Dit is te meer opvallend, omdat de Vijt-periode in Pamel zich uitstrekt over een tijdsverloop van ongeveer veertig jaren (\pm 1397-1439). Anderzijds moeten we toch toegeven, dat er in dit archief betrekkelijk weinig uit deze periode bewaard bleef.

Is er minder terug te vinden over de betrekkingen die de familie Vijt met Pamel onderhield, toch kennen we een aantal bijzonderheden over hun leven, hun functies en hun titels, dank zij hun verbondenheid met Gent en met het Land van Waas. Uit deze Vlaamse bronnen weten we dat Nikolaas Vijt gehuwd was met Amelberga van der Elst en van haar vier kinderen had: Kristoffel, Joost, Mabelie en Elisabeth. In 1361 wordt hij als kastelein van Beveren geciteerd; later voert hij de titel van hoogbaljuw van het Land van Waas en in 1386 komt hij voor als hoofdschepen van hetzelfde gewest. In 1389 treedt hij op in de functie van baljuw van de Vier Ambachten, de streek van Aksel, Hulst, Boechoute en Assenede. Te Beveren hield hij van de graaf van Vlaanderen een leen, het Hof te Walle. Op zijn stamboom die in 1628 werd opgemaakt, prijkt hij daarom niet alleen als heer van Pamel en Ledeberg, maar ook van te Walle (11).

Dat Nikolaas Vijt een vermogend man moet geweest zijn, blijkt reeds uit de hoge functies die hem werden toevertrouwd. Ook uit de huwelijken die zijn kinderen aangingen: Joost huwde met Isabella Borluut, een afstammeling van een der oudste Gentse poortersgeslachten; zijn dochter Elisabeth trad in de echt met Joost Triest; Mabelie met Godfried Raes die kanselier van Brabant werd. Alleen zijn zoon Kristoffel die kapitein van het Land van Waas was, is ongehuwd gebleven.

Men vraagt zich af hoe Nikolaas Vijt, die toch vooral in Gent en in het Land van Waas belangen had, zijn oog op de heerlijkheid Pamel-Ledeberg liet vallen. Misschien is de eerste kennismaking met de streek en met het dorp in verband te brengen met de oorlog die de Gentenaars in de jaren 1379-1385 tegen hun graaf Lodewijk van Male voerden. De familie Vijt bekleedde immers vooral militaire functies. Het is nu een feit dat de wagens die van Gent uitreden om overal in Vlaanderen levensmiddelen voor de bedreigde stad te gaan ophalen, door militaire eskorten werden begeleid; en dat men ook tochten ondernam naar Asse, Liedekerke, Ninove en Ledeberg... (1380-1381). Heeft Nikolaas kennis gemaakt met de schoonheid van het landschap en met de vruchtbaarheid van de bodem, toen de Gentenaars in augustus 1380 Ninove en Ledeberg aandeden? Was hij een van de begeleiders? Een tekst die op Lede-

(11) P.G. de Maesschalck; Josse Vijdt, le donateur de l'Agneau Mystique..., *Annales van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, 33e deel (1915-1919), blz. 15-31.
De Potter en Broeckaert, Arrondissement Sint-Niklaas.
A. Wauters, *Histoire des Environs de Bruxelles I*, blz. 289.

berg terugslaat luidt aldus: «Dit sijn de coste vandat ons lieden trocken te Nienevewaert ende te Lederberch ende weder in quamen sanderdaghes» (12).

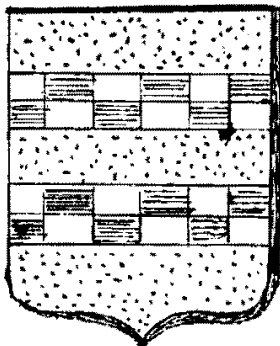
*Joost Vijt en zijn vrouw Isabella Borluut, zoals ze door Van Eyck vereeuwigd werden op de rugzijde van het Lam-Godsretabel.
(Foto: uitgave Dräger, Brussel.)*

Over Joost Vijt zijn de gegevens wel iets talrijker. Zijn persoonlijkheid is ook markanter. Niet alleen is hij gekend als een indijker van honderden hectaren Scheldepolder in het Land van Waas en als de stichter van een godshuis te Beveren; vooral is zijn naam onafscheidelijk verbonden aan het beroemdste schilderwerk aller tijden, het Lam Gods van de gebroeders Van Eyck. Joost Vijt was verwant met een reeks bekende adellijke Vlaamse families: Voorhout, Raes, Borluut, Vilain en Triest. Rijk Gents poorter als hij was, hield hij niet uitsluitend Pamel en Ledeberg te Leen, maar bezat daarenboven nog ettelijke

(12) N. de Pauw en J. Vuylsteke, Rekeningen der Stad Gent IV, blz. 230, 231, 289, 296, 300.

andere lenen in het Land van Waas: het goed te Walle onder Beveren, een buitenverblijf te Waasmunster, een visserij aldaar en ongeveer 26½ bunder grond, 123 b. in Melsele - over vier lenen verdeeld, 30 b. in Zwijndrecht, 13 b. in Bazel. Samen met een zevental andere grootgrondbezitters laat hij, na 1415, ongeveer 500 ha poldergrond indijken te Melsele en in de aanpalende gemeenten. Omstreeks 1414 sticht hij het godshuis te Beveren en bedenkt het met 81 gemeten grond, te Melsele, Kallo en Zwijndrecht gelegen. Vermogend als hij is, bekostigt hij de bouw en de versiering van een kapel in de Sint-Janskerk te Gent (thans de Sint-Baafskathedraal), kapel die nog steeds zijn naam draagt, en waar zijn wapen in de sluitsteen van het gewelf is aangebracht (13).

Maar wat de figuur van Joost Vijt het sterkst belicht, is wel het aandeel dat hij had in de totstandkoming of de voltooiing van het «Lam Gods». Het pleit voor zijn kunstzin en voor zijn edel mecenaat dat hij dit pronkstuk van de Vlaamse Primitieven bestelde bij - of verder liet afwerken door - Hubert van Eyck. Wanneer de schilder in 1426 sterft, laat Joost hem begraven in het graf dat hij voor zichzelf in de kapel had voorbehouden, een sprekend bewijs voor de eerbied en de waardering die de opdrachtgever voor de kunstenaar koesterde. In 1432 is het majestueuze veelluik eindelijk klaar gekomen. Jan van Eyck legde er de laatste hand aan (14). Op 6 mei wordt het opgehangen in de Vijt-kapel. En op de keerzijde van de zijpanelen staan de beide schenkers in biddende houding afgebeeld: Joost Vijt en zijn vrouw Isabella Borluut. Het zijn twee zeer mooie realistische portretten. En nog zeven jaar zal Joost, als parochiaan van Sint-Janskerk, het meesterwerk kunnen bewonderen. Want in 1439 sterft hij. Isabella overlijdt vier jaar later.

Wapenschild van de familie Vijt.

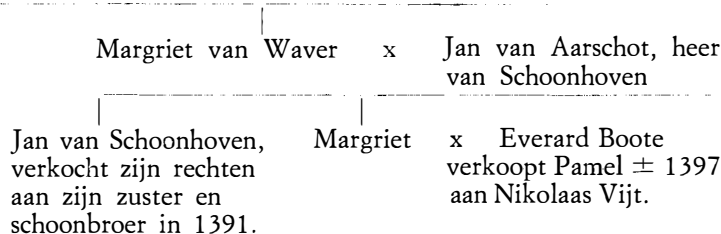
Het laatst wordt Joost vermeld als schepen van Gent in 1434. Naar het schijnt, stond zijn steen in de Scheldestraat

-
- (13) P.G. de Maesschalck, o.c., blz. 22-36. Haast alle gegevens over Joost Vijt werden uit dit artikel overgenomen.
(14) Zeker is er het onopgeloste probleem of het veelluik door één of door twee van Eycks werd geschilderd. Wij hebben ons gehouden bij het vierregelige vers in de Vijt-kapel.

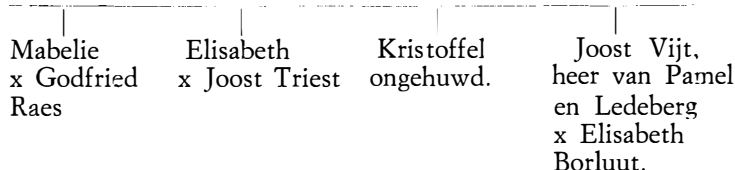
(thans Gouvernementstraat) (15). Het wapen van de familie Vijt heeft, op een gouden veld, twee dubbelgeijde azuur en zilver geschakeerde dwarsbalken (16).

Na de dood van Joost en Isabella ging de heerlijkheid Pamel-Ledeberg over op de afstammelingen van zijn zuster, Mabelie Vijt, want het huwelijk van Joost was kinderloos gebleven. Om een duidelijker beeld te schetsen van de achtereenvolgende heren van Pamel-Ledeberg op het einde veertiende en begin vijftiende eeuw, bouwden we een paar eenvoudige stambomen op, waarin alleen de vernoemde adellijke personages voorkomen.

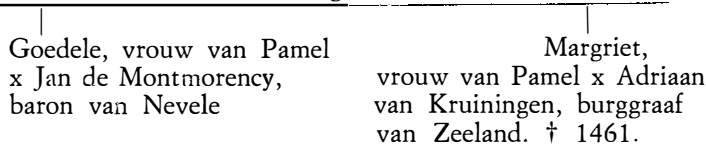
A. Jan van Waver, x Katharina Swaef
heer van Pamel en Perk

B. Nikolaas Vijt (17) x Amelberga van der Elst
heer van Pamel, Ledeberg
en te Walle

Goedele Raes x Jan Vilain, heer van Huise, Burcht, Zwijndrecht.
Vrouw van Pamel en Ledeberg.

Jan van Kruiningen x Agnes de Montfort
nog heer van Pamel en Ledeberg in 1497.

(15) A. Heins, Une vue de Gand, peinte par Hubert van Eyck, kaart op het einde van het boek.

(16) P.G. de Maesschalck, o.c., blz. 23: «Ils portaient d'or à deux fasces échiquetées d'azur et d'argent».

(17) P.G. de Maesschalck, o.c., blz. 32 en 33. Daar vindt men een uitgebreider stamboom van het Vijt-geslacht en de aanverwante families.

II. HET CIJNSBOEK

Het cijnsboek van 1391 is niet lijvig. Het bevat slechts 16 beschreven perkamenten bladen, aan één zijde genummerd. De cijnzen liggen op huizen en hofsteden, «ghelagen», winnende land, meers, broek, cusel, weide en bos. Ze bestaan uit penningtenten, kapoenen, eieren en graan: vooral rogge, minder haver. De vercijsnde gronden op kaart brengen, aan de hand van de toponymische gegevens, is een te moeilijke opgaaf, vermits ze door het grillig spel van vererving en verkoop uiteengerukt zijn en over de vele bladzijden en over diverse cijnsplichtigen verspreid liggen. Algemene plaatsaanduidingen, om de oudste vercijszingen te lokaliseren, zouden wel mogelijk zijn. Verder willen we er nog aan toevoegen, dat praktisch alle percelen op Pamel's grondgebied liggen; uitzondering gemaakt voor enkele die op Okegem, Liedekerke, Ninove of Strijtem te situeren zijn.

Zoals reeds gezegd, werden, na de teboekstelling, de mutaties nog gedurende een twintigtal jaren bijgehouden. Dit blijkt uit de vele data die erin voorkomen. Sommige ervan - vóór 1391 - gaan terug op pachtkontrakten die nog doorliepen, toen het register werd opgesteld. De oudste artikelen zijn door eenzelfde auteur geschreven. Nadien, wellicht ten tijde van Nikolaas en Joost Vijt, zijn er toevoegingen van een andere hand. Een typerende spellingeigenaardigheid van deze laatste is b.v. «pamelee» voor pamele, «koudendalee» voor koudendale (Okegem), «komenee» voor komene e.d.m.

Naast een opsomming van de vercijsnde goederen, krijgen we nog een overzicht van de verpachte gronden van de heer - waaronder deze van het Hof te Berchem, de oppervlakte van de bossen die hem toebehoren en, zonder inleidende titel, een viertal doorlopende teksten die de rechten van de heer binnen Pamel omschrijven. De volledige inhoud is als volgt ingedeeld:

1. Den penninc ceyns vallende tsente bamiisse
2. Dits den Eerfceyns vallende te kersavont
3. Dits den Cyens van paesschen
4. Dit syn de ghene die erfcoren sculdich sijn
5. Dit syn de ghene die pacht ende jaerscharen houdende syn
6. Dits thof te berchem
7. De heerlijke rechten (zonder titel).

Voor de lokale vorser is het cijnsboek belangwekkend. Het behelst tientallen toponiemen - voor sommige is het de oudste vindplaats; het geeft een algemene kijk op de agrarische toestanden op het einde van de veertiende eeuw; het werpt enig licht op de spreiding van de wooncentra in die tijd en verschaft voor het eerst een betrekkelijk volledig overzicht van de heerlijke rechten; het laat toe de verhouding van de heerlijkheid tot het Land van Gaasbeek nader te omschrijven en geeft interessante inlichtingen over een reeks van onderwerpen die de geschiedenis van de gemeente aanbelangen.

Het lokaliseren en etymologiseren van alle toponiemen is niet het doel van deze bijdrage. De plaatsnamen worden er maar bij betrokken, in zover ze enig licht werpen op feiten en toestanden. Dit geldt ook voor andere concentratiepunten. Slechts die elementen worden besproken die we tot nog toe nergens konden achterhalen, en andere waarop het cijnsboek een nieuw licht werpt. En we lopen van stapel met de doorlopende teksten die het register afsluiten, omdat we van oordeel zijn dat ze er het belangrijkste deel van uitmaken.

Het Hof te Pamel

Voordat een aanvang wordt gemaakt met het registreren van de rechten van de heer, last de scribeent een samenvatting van een overeenkomst in tussen Everard Boote en de abdiij. Ze heeft betrekking op het hof van de abdiij :

Item want een vorwarde ghemaect es tusschen tcloester van nyeneven ende den here van pamele van haren hove te pamele dat sy vercocht hebben der vrouwen van liedekerken tot haer zoens doch(teren) live. In welke hof de here van pamele vors. syn corweyden sculdich was te hebben / welke corweyden tcloester voers. af hebben gbecocht jegen den here van pamele also langhe als de joffr. vors. leven sal elcx jaers om IX mudde evenen lenx. maten. vallende tons. vrouwen lichtmisse ende te paeschen betaelt te syn.

Vtghenomen dat de here van pamele behouden sal syn hout te berren ghelyc hi heeft ghebadt tot heer. Ende sinen orlochsche waghen alst ghemeyn lant vvt trect. Ende een wynt wolpe of twe te houden als hys begheert. Ende als dese voers. joffr. doet es soe sal elc staen op syn oude recht ghelyc dat sy te voeren stonden. Dit was ghedaen int jaer ons heren dusent drie hondert neghentich ende vive op sente laureyns dach. Ende dit was ghedaen bi consent vanden abt ende vanden proest ende vanden prochiaen van pamele ende vanden ghemeynen convent. Ende hier over waren her jan de keghel ende Matheus vanden eekerstoc metten abt (blz. 14 verso)

Het Abdijhof of het Hof te Pamel werd dus in 1395 door de abdiij op lijfrente verkocht aan de vrouw van Liedekerke «tot haer zoens dochteren live», tot en met de sterfdag van haar kleindochter (18). Het is opvallend dat er in het abdiijarchief geen enkel document berust, dat aan deze transactie herinnert. Lang kan dit kleinkind niet meer geleefd hebben, tenzij het kon-

(18) De heer M. Bronselaer stelde bereidwillig de stamboom van de heren van Liedekerke ter beschikking. Bedoelde vrouw van Liedekerke kan moeilijk anders zijn dan Joanna van Rasseghem, die met Arnoud van Gavere huwde. Hun zoon, insgelijks een Arnoud, en gehuwd met Margriet de Berghes, had een hele bent kinderen, waaronder drie meisjes: Margriet, Gertrude, Joanna. ●m een van deze drie moet het gaan.

trakt verbroken is geweest. Want van 1428 af zijn de rekeningen van het konvent bewaard; en op dat oogenblik is Zegher Frans pachter op het hof. Zijn huur belooft 28 pond groot, een som die dient om het pensioen van de gewezen abt Jan Nokerstock te betalen, in vier «payementen» (19).

Naar aanleiding van deze verkoop sloot Everard Boote een akkoord met de abdij, op Sint-Laureinsdag 1395. Want nu de vrouw van Liedekerke het hof laat uitbaten, is er een nieuwe regeling nodig tussen de heer en het klooster, vermits het hof belast was met een reeks erfdiensbaarheden. De abdij verbindt er zich toe, in ruil voor alle karweien en heerlijke rechten, jaarlijks 9 mud haver aan de heer te leveren. De verplichtingen ieder jaar 700 lange faloerden (20) brandhout ter beschikking van de heer te stellen, een of twee jachthonden op te houden en een wagen op te tuigen in oorlogstijd, blijven onveranderd bestaan. De ondertekenaars van deze akte waren heer Jan de Keghel, die wellicht baljuw te Pamel was; de abt Jan Neukestock of Nockerstock en Mattheus van den Eekerstoc, elders vanden Nokerstoc, wellicht een familielid van de abt en proost van de abdij. De laatste klausule van het kontrakt stipuleert dat de oude dienstbaarheden opnieuw van kracht worden, zóhaast de jonkvrouw van Liedekerke sterft.

Zoals we het reeds schreven, ontslaat dezelfde Boote, twee jaar nadien, in 1397, de abdij van al deze karweien en heerlijke rechten, precies vóór de verkoop van de heerlijkheid aan Nikolaas Vijt. Toch staat Boote niet alleen, wanneer hij de vaak zware lasten die op de grote hoven rusten, aanzienlijk vermindert of kwijtscheldt. Zweder van Abcoude, heer van Gaasbeek, ontslaat de abdij reeds in 1360 van alle dienstbaarheden, die uitgingen van het Hof te Kattem en het Hof te Pamel (21).

De heerlijke rechten

Vier daaropvolgende doorlopende teksten hebben betrekking op de rechten van de heer binnen Pamel. Feitelijk zou er maar één moeten zijn. Alles wijst erop dat de eerste twee kopieën zijn uit oudere cijnsboeken of akten, en dat de laatste niets anders zijn dan aanvullingen of rechtzettingen van de eerste versie. Want de verhouding tussen de plaatselijke heren en de baanderij Gaasbeek schijnt in de loop der eeuwen wel wijzigingen te hebben ondergaan. Vooraleer de inhoud te bespreken, laten we de teksten volgen in de orde waarin het cijnsboek ze geeft.

Item dits de heerlecheyt die den here van pamele toehoert binnen den heerscap van pamele inden iersten soe hoert hem

(19) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 13, los blaadje.

(20) Een faloerde is een takkenbos, een mutsaard. Toch werd er een onderscheid gemaakt tussen faloerde en mutsaard. De eerste was duurder en bundelde wellicht zwaardere takken.

(21) R.A.G., Abdij Ninove, Supplement 1360 en 1362.

de manscap gheheel ende al alleen toe. Item noch heeft de here van pamele allene t'pont ghelt van alle den goede dat binnen der prochie van pamele ghelegen es den XVsten penninc vt ghenomen alluttel dat here pet(er) vander delft heeft daer hi man of es tsheren van pamele. It(em) voert aene soe gheeft de here van pamel alleen de p(re)terie ende die costerie ende de cammagien ende voert soen mach nyeman camme setten noch maken dan de here van pamele alleen noch gheen bier in brenghen dan op die camagie. (blz. 14 verso).

Dits de heerlecheyt die de here van gaesbeke ende de here van pamele te gader hebben voeren in soelen sij te gader dlyf ne(me) ne ende gheven ende deen en mach sonder den anderen gheen van beyden doen voert soe deylen sy de hoestoelen te gader ende elc sinen baliu ende tsheren baliu van pamele maent de scepe(nen) alleen ende sy maken de scepe(nen) te gader. Item de warande(n) van pamele (blz. 14 verso).

Dits de heerlecheit van pamele

Item inden iersten soe heeft een here van pamele alle de heerlecheit half hoghe ende neder dlyf neme(n) ende gheven / Ende waert dat sake dat enich man van pamele waer hi woende in brabant eneghen man doet sloeghe waertwaert binnen brabant de here van pamele soude syn goet hebben / ende daer toe moest hi pamel copen soudi hi daer om(m)er mee(r) binnen ghecomen. Ende waert tsake dat een man van pamele enen man doet sloeghe inder heerlecheit van pamele soe mach een here van pamele dien man dlant gheven al brabant doer / Ende soe wat bastarden dat sterft daer deylt de here jeghen. Ende soe wat liede dat binnen der heerlecheit wonen oft commen wonen het si wyf oft man daer hebben de heren den besten hoestoel alsi sterven het si peert of coye oft bedde oft pansier oft zo wat goede dat si hebben dat dbeste juweel es binnen haeren huse. Ende dit deylen beyde de heren te gader. Ende de waranden van velthounre ende van coninen. (blz. 15 recto).

Dits dat en here van pamele alleen toeboert

Item inden iersten soe hoeren hem de manscap alleen toe. Ende waert tsake dat enich man van desen mannen storve die volleleen hielden gheven XI pet(er)s / ende diz gheen gheheel leen en houden die gheve also vele alst goet siaers ghilt / Ende waert sake dat enich van desen leenen vercocht worde oft verandert daer soude de here van pamele alleen af hebben den tienden penninc van dat goude al gout duserit oude scilde oft twe duserit de here van pamel soude hebben C oft CC oude scilde oft wat goude. Ende voert so heeft en here van pamele alleen erven ende onterven daer hi pont gelt af heft wel tusschen IIII^c ende V^c bunre onder lant ende beemde ende bossche vanden welken hi den XV penninc heeft alst vercocht of verandert wert. Ende vanden poerteren dobbelen coep. Ende en mach nyman gheen camme setten binnen der prochien dan de here noch binnen sinen

huse brouwen en si tsheren wille. Ende alle vreemde bier dat van buten coempt daer heeft de here syn cammagie af. Ende voert die visscherie inde dendere vander hoesebeken tot ympeghem ande brugghe / daer es al de corf visscherie tsheren van pamele alleen di hi verhuert ende netvisscherie also vele als hi wilt. Ende voert soe heeft de here vanden cloestere van nyeneven VII^c langhe faloerten ende de baliu syn deel ende enen wagen alsmen ten oerloghe vert ende wolpen te houden alsmens te doen heeft. Ende voert soe gheven si mi IX mudde evenen voer al ander corweyden ghelyc int tsijsboec steet. Ende voert soe gheeft de here van pamel iii p(ro)ve(n)den / inde borch een ende inde kerke twe. Ende twee costerien / welke costerie (erboven geschreven: van Leedberch) goede liede van wapenen pleghen te hebben. Ende vele cosseten de welke hout halen moeten ende corweyen. Ende alle myn corweynen de welke ic niet en taxere. Ende ic maec den preter alleen vanden welken ic twe mudde evenen hebbe siaers. Ende noch salmens meer vinden dat ic niet ghescriven en can noch en taxere. (blz. 15 recto).

Wanneer we de teksten onderling vergelijken, stellen we vast dat ze niet tegelijkertijd werden opgesteld: de eerste twee passussen moeten de oudste zijn en werden waarschijnlijk uit een ouder cijnsboek onveranderd overgenomen, of opgemaakt naar luid van een vroegere overeenkomst met de heer van Gaasbeek; de laatste twee teksten zijn van latere datum en ook wat omstandiger, maar verschillen enigszins van de oudste op het stuk van de rechtsmacht.

We behandelen allereerst de gegevens die in beide versies eensluidend zijn. We vernemen daarin dat alle achterlenen binnen Pamel van de heer afhingen en dat hem het recht van verhef toekwam. Overleed een leenman die een volle leen hield, dan betaalden de erfgenamen 11 peters als erfenisrecht (22); voor de andere lenen betaalde men zoveel als het goed jaarlijks opbracht. Werd een dezer lenen verkocht, dan ontving de heer op de koop toe een tiende van de koopsom.

Kwamen cijnsgronden door overlijden of verkoop in andere handen, dan was men de heer pondgeld verschuldigd, wat overeenkwam met 6,66% van de waarde of van de koopprijs (23). Poorters betaalden dubbel. Ten tijde van Everard Boote worden de gronden waarop pondgeld wordt geheven, door de heer op 400 à 500 bunder geschat. Er ligt binnen de gemeente ook een weinig cijnsgoed, waarvan het pondgeld wordt geïnd door Peter van der Delft, een leenman van de heer van Pamel (24). Zonder enige twijfel gaat het hier om de eigenaar van het zeer oude

(22) Een gouden rider of een peter van Leuven is een gouden munt. In Gaasbeek betaalde men 13 peters voor hetzelfde erfenisrecht (F. Vennekens, La Seigneurie de Gaesbeek, blz. 158).

(23) In Gaasbeek bedroegen de pondpenningen 5/100 van het verkochte of gehypothekeerde goed (F. Vennekens, o.c., blz. 161).

(24) We konden niet opsporen wie Peter van der Delft was.

Hof te Stenen op Tezuivenen, dat vroeger een cijns- en laathof had. In de zestiende eeuw schijnt dit alles verdonkerd te zijn, ten gevolge van de nalatigheid van Johanna van der Noot, de weduwe van Hendrik de Mol (25).

Naast het recht van verhef en de mutatierechten op lenen en cijnsgronden, benoemt de heer de baljuw, de preter en de twee kosters; hij heeft zijn part in de goederen van bastaarden die geen kinderen nalieten; hij houdt het visrecht op de Dender, het molenrecht en het brouwerijrecht; heeft een prebende in de burcht en twee in de kerk, en beschikt over vele kossaten die hout moeten halen en karweien uitvoeren. Daarenboven getuigt de heer dat er nog heerlijke rechten en karweien zijn «*die ic niet ghescriven en can noch en taxere*».

De prater of preter was een gerechtelijk officier, de veldwachter van toen, die instond voor de toepassing van de agrarische gebruiken, 's nachts en overdag de gepikt staande oogst bewaakte, de vreemde arenlezers weerde of bekeurde en de uitgebroken dieren naar het schuthok bracht. In 1391 moest de prater aan de heer 2 mud haver leveren. Deze betaling in natura vond allicht zijn oorsprong in de gewoonte dat de boeren hem een schoof graan schonken als vergelding voor zijn bewaking (26).

Het kamrecht bestond erin dat alleen de heer een kamme of brouwerij mocht oprichten en dat niemand op zijn erf mocht brouwen zonder toelating van de heer, noch vreemde bieren invoeren zonder kammagiegeld of bieraccijns te betalen. Ieder inwoner van de gemeente was aldus verplicht zijn bier te kopen of te laten brouwen in de bankamme, zoals ze in de 18e eeuw te Pamel nog geheten werd. In 1393 stond de kam op Pamel : «*Gielis reynkins ende margriet syn weerdinne hebben ghenomen de camme te pamele tenen termine van iij jaren lanc duerende elcx jaers om XLV scilden lichts ghels*». Ten tijde van Nikolaas Vijt betaalt dezelfde pachter 40 sc. grote fortén.

De renteboeken van de abdij gewagen in de 16e en 17e eeuw van een toen reeds verdwenen kam op de Lodder (27). Was dit de oudste? Moeilijk te zeggen. Indien hij er reeds stond in de 13e eeuw, is dit waarschijnlijk, vermits hij dan dichter bij het geboortehuis van Jan, heer van Pamel en Ledeberg, gele-

(25) R.A.B., Schepengriffie Pamel, nr. 9836: «ter causen vanden verluupede chyshoff oft laethoff dwelck een leen es gehouden vanden heere van Pamele, daer men trecken zoude den XVsten d. vande gronden daer onder sorterende, soe wanneer die verkocht, vertiert of belast wordden; die welcke chys oft laethoff verdonckert es ten tyde der wede wylen henri. die mol, jouffrouwe Johanna vander noot, myns huysv. groot moedere. Ende plach jaerlycx vuyt te brenghen 26 st. 1 blc. 15 myten» (1548). Dit werd geschreven ten tijde van Barbara de Mol, die gehuwd was met Adriaan van Blehen, meier van Leuven.

(26) Paul Lindemans, Geschiedenis van de Landbouw in België, I, blz. 98 en II, blz. 65.

(27) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 113, art. 13.

gen was. Twee kammen moeten er alleszins zijn geweest, want het cijnsboek vermeldt een tweede, alhoewel minder belangrijke, in 1394: «*Cornelis boydens heeft ghebuert jeghen minen here van pamele dat hi brouwen mach binnen der heerlecheyt van pamele tenen termine van vi jaren... om vi gulden torren brabantse*». Binnen de pachttermijn van Gillis Reynkins dus.

Een derde herinnering aan een kamme komt uit Ledeberg. Wellicht stamt deze toponiem uit die periode, toen de heren hun kasteel op de heuvel nog bewoonden en ook hun brouwerij ter plaatse stond. In 1391 spreekt men nog enkel van de Kamlochting, een naam die nog eeuwen zal voortleven in de toponymie van Ledeberg en thans nog bewaard bleef in de Kamstraat. De tekst luidt: «*de camlochten te leedberghe commende metten eenen eynde aent hoflant ende metten anderen eynde aen paridaen wouters lant... telken sente mertens misse om ij tsys gulden*». In 1404 wordt het stuk aan Ghysel de Mol verhuurd voor 5 sc. 9den. gr. fortien. Het feit nu dat de heer van Pamel nog een perceel land had liggen op Ledeberg, gans los van zijn ander grondbezit, staft ons vermoeden dat we hier te doen hebben met de plaats, waar de kamme van het Ledebergse herengeslacht stond.

Ook het visrecht op de Dender hoorde aan de heer toe, van de Hoesbeke of Wolputbeek tot aan de brug te Impegem. Dit recht wordt in de laatste tekst gespecificeerd: binnen deze strook heeft hij alleen het recht op de korfvisserij - die hij verhuurt - en op zoveel netvisserij als hij wil. Dit laatste moet ongetwijfeld zo worden geïnterpreteerd, dat er ook andere rechthebbers op de korfvisserij waren. Misschien de heer van Okegem en, in ieder geval, de abdij sinds 1182, dank zij de vrijgevigheid van de heren van Ledeberg. Al zijn er wel betwistingen daaromtrent gerezen (28).

Zo huurt Goesen Ydyers, een Ninovieter, omstreeks 1401, en voor de duur van zes jaar «*die corfvischerie ende 1 netvischerie alsoe verre alse minen here toeboert, dats vander hoebeken toet impeghem der bruggen*» voor 3 goede scilden en 400 palingen per jaar. In 1407 is het een andere Ninovieter, Gielis Sanberch die de visserij in de «Pamelse wateren» pacht voor 10 sc. gr. en 400 palingen.

Ook de drie vijvers van de heer te Kiebrugge, met een gezamenlijke oppervlakte van drie bunder, worden verpacht. Dit zijn de oude molenvijvers te Kiebrugge, waarvan we straks iets meer vernemen; en misschien is één de oude Mero, die tweemaal in het abdijsarchief verschijnt (29). In 1405 aanvaardt Jan de Keghel, zoon van Jan, de huur van de drie vijvers «*met baren dammen ende met baren savoren*» voor de som van 16 Vlaamse schilden, en voor de duur van zes jaar. Op deze vijvers spijst

(28) J.J. de Smet, *Corpus Chronicorum Flandriae* II, nr. XLIII, blz. 780.

(29) *Ibidem*, nr. XVIV, blz. 821; en R.A.G., *Abdij Ninove, Supplement*, 1308.

men 800 «*antbenoys*» en 1000 «*gruwes*». Wanneer Jans pacht begon, waren de vijvers «*al bloet ende sonder eenich spissel*». En zo moet hij ze laten op het eind van zijn termijn. Hij zal ook de «goten ende dammen» onderhouden (30).

De heer bezat daarenboven het begevingsrecht van de beide kosterieën, zo van de kerk te Pamel als van de kapel te Ledeberg. Dit is niet verwonderlijk. In vele parochies was dit een oud adellijk prerogatief, al hadden de plaatselijke heren zich dit recht onwettig toegeëigend. En waar we, zoals te Pamel, met een eigenkerk te doen hebben, gebouwd op de grond van de heer, is deze usurpatie al iets begrijpelijker. Te noteren valt dat de kosterie van Ledeberg gewoonlijk gegeven werd in die tijd - aan «*goede liede van wapenen*». We moeten dit wel zo interpreteren dat de heer ze ten geschenke gaf aan goede wapenlieden. Daarom oefenden ze de functie niet persoonlijk uit; ze konden immers een plaatsvervanger aanduiden en betalen. Maar ze behielden alle voordelen die eruit voortvloeiden. Nog in de 17e eeuw bedenkt de vrouw van Pamel, Anna de Croy, haar petekind, Filips de Regnaucourt met de kosterie van Ledeberg omwille van de goederen en de inkomsten die eraan verbonden waren (31).

We kunnen kort zijn voor wat de rest van de opgesomde heerlijke rechten betreft. De laatste tekst maakt nog eens gewag van de verplichtingen die op het abdijhof rustten: een oorlogswagen in gereedheid brengen als de nood aan de man kwam, jaarlijks 700 lange faloerden aan de heer te leveren evenals 9 mud haver, zolang de jonkvrouw van Liedekerke leven zal. Dit wisten we reeds. Zoals we ook reeds zegden dat de laatste twee dienstbaarheden door Everard Boote in 1397 werden kwijtgescholden. Ten slotte laat de heer nog boekstaven dat hij een prebende bezit in de burcht en twee in de kerk (32), en dat hij vele kossaten heeft die voor hem brandhout halen en andere karweien opknappen.

Gedeelde rechten

Als gevolg van de inschakeling van Pamel en Ledeberg in het Land van Gaasbeek, een integratie die haar eerste officiële sporen slechts naliet in 1319, had ook de heer van Gaasbeek bepaalde rechten in de gemeente, al was zijn greep op Pamel niet zo sterk als op de andere dorpen van het gewest. Het staat nochtans vast dat, van 1319 tot 1619, de heerlijkheid Pamel en

(30) Een savoor (reservoir) is een visvijver; antbenoys zijn eenjarige visjes; gruw betekent visbroedsel, jonge vis, pootvis, die men in een pootvijver opkweekt of in het water loslaat tot vermeerdering van de vistrijkdom; een vijver «sonder eenich spissel» is een water dat nog niet gespijst werd door er jonge vis op te zetten. Deze benamingen moeten destijds algemeen gekend zijn geweest, want ze komen ook alle voor in de rekeningen van het Hof te Zuivenen.

(31) R.A.B., Schepengriffie Pamel, nr. 6524.

(32) Het is niet duidelijk wat hier juist is bedoeld.

Ledeberg van het Leenhof te Gaasbeek afhing (33).

Geen wonder dat we de gevolgen van deze afhankelijkheid in het Cijnsboek terugvinden. Want naast het jachtrecht dat ze samen houden, delen de heren van Gaasbeek en Pamel de hoofdstoelen, m.a.w. het recht op het meest waardevolle roerende goed of het «beste juweel» dat, bij het overlijden van personen die aan dit heerlijk recht onderworpen waren, in het sterfhuis aanwezig was. Dit kon een paard, een koe, een kalf, een pluimen bed of een kledingstuk zijn - of de waarde ervan. De tekst laat vermoeden dat alle dorpelingen, zo mannen als vrouwen, aan dit erfrecht blootstonden: er wordt immers geen onderscheid gemaakt. Wel weten we dat er reeds in 1396 Pamelse ingezetenen waren, die als poorters van Geraardsbergen opgetekend stonden om van deze dienstbaarheid te worden ontslagen (34).

Met de rechtsmacht raken we ten slotte een punt, waarin beide passussen van mekaar afwijken. In de eerste - en de oudste - tekst lezen we dat de twee heren gezamenlijk de hoge justitie uitoefenen, dat «*sij te gaeder dlyf nemene ende gheven ende deen mach sonder den anderen gheen van beyden doen*» (35), dat ze allebei hun baljuw hebben en dat de baljuw van Pamel de schepensbank samenroept. De latere tekst breidt de rechtsmacht van de heer van Pamel gevoelig uit, vermits de drie justitiegraden onder zijn bevoegdheid schijnen te vallen. Er staat immers: «*Item inden iersten soe heeft een here van pamele alle de heerlecheit half hoghe ende neder dlyf nemene ende gheven*». De laatste uitdrukking is de gewone term om de hoogste rechtsmacht aan te duiden. En de klerk voegt er aan toe dat, indien een Pamelaar, ergens in Brabant, een man doodslaat, de heer zijn goed mag aanslaan. Zelfs indien die man Pamel nadien kocht, dan nog zou hij zich binnen de heerlijkheid niet mogen vertonen. Slaat een Pamelaar iemand in Pamel dood, dan mag de heer hem uit heel het hertogdom bannen.

Misschien is deze uitbreiding van de rechterlijke bevoegdheid van de heer van Pamel alleen het bewijs, dat hij de hoge justitie van de heer van Gaasbeek te leen kreeg. Schrijft A. Wauters niet dat in heelwat gemeenten van de baronie de hoge justitie - of tenminste de middelbare door de plaatselijke heer in leen werd gehouden, en dat in de 15e eeuw. Dit was o.a. het geval in Pamel, Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek en Gooik (36). Ook in 1538 behoort de uitoefening van de hoge rechtsmacht tot de prerogatieven van de toenmalige heer van Pamel, Jacques de Croy (37).

(33) F. Vennekens, La Seigneurie de Gaesbeek, blz. 7

(34) J. De Brouwer, Land van Aalst, Jg. VI, nr. 1, blz. 59.

(35) Tot het domein van de hoge justitie behoorden de criminele delicten, het uitspreken van lijfstraffen, het veroordelen tot de galg, het rad, het zwaard...

(36) A. Wauters, o.c., blz. 128.

(37) Ibidem, blz. 291.

Het is ook een vaststaand feit dat Pamel en Gooik een zelfstandiger positie binnen de baanderij innamen, en dat de rechten van de lokale heren lange tijd uitgebreider zijn geweest dan elders in het Land van Gaasbeek. En voor Pamel is dat ook best te begrijpen. Toen hertog Hendrik II in 1236 het Land van Gaasbeek als een gloednieuw leen uit de grond stampte en aan zijn broer Godfried van Leuven gaf, waren de grenzen van deze omschrijving niet alleen vaag afgebakend; maar meer dan een gemeente - Lennik, Gooik, Pamel - hoorde toe aan bekende adellijke geslachten, die zich niet met een slag van hun voorrechten beroofd zagen.

Pamel hing in deze periode af van de heren van Grimbergen-Ninove. Haast de ganse dertiende eeuw door bekrachtigen zij alleen de verkoopakten of de schenkingen van leengoederen aan de abdij van Ninove door plaatselijke grondbezitters. Of Pamel toen reeds tot het leenhof van Gaasbeek behoorde, is te betwijfelen. In ieder geval, van Gaasbeekse «overheren» is er in het abdijsarchief geen spoor in de loop van de dertiende eeuw. Eerst in 1360 is er een oorkonde van Zweder van Abcoude, die abt en convent ontslaat van erfdienstbaarheden die op het Hof te Katten en op het Hof te Pamel wogen.

In het Cartularium van Gaasbeek wordt de afhankelijkheid van Pamel tegenover de baanderij al vroeger onderstreept. Dit naar aanleiding van een konflikt tussen de twee heren nopens hun respektieve rechten binnen de heerlijkheid Pamel-Ledeberg (38). En dat er herrie moet zijn geweest, wordt reeds bewezen door de aanwezigheid van hertog Jan III en een groep voorname Brabantse edelen, die als scheidsrechters optreden in het geschil dat oprees tussen Hendrik van Leuven, slotvoogd van Gaasbeek, en Jan Meeuwe, heer van Waver en Dongelberg, die gehuwd was met Margriet, ervvrouw van Pamel (39). Deze akte van 1319 is belangrijk omdat ze de eerste is, die de bevoegdheden van de beide heren aflijnt en meteen aan de basis ligt van een eeuwenlange verhouding; maar ook omdat ze het bewijs levert van de veeleer beperkte invloed die Gaasbeek alhier uitoefende.

Hoe luidde de uitspraak van de hoogadellijke scheidsrechters? De akte waarborgt de rechten van de heer van Pamel op de leenmannen en de dienstlieden binnen de heerlijkheid; hij houdt het pondgeld, de visserij op de Dender, het kamrecht, de praterie en de kosterie. Dit alles vinden we ook in het cijnsboek terug.

De rechtspraak wordt gezamenlijk uitgeoefend. Beide heren hebben er hun baljuw; de ene mag niet manen zonder de andere, tenzij het ging om een erfgoed van de heer van Pamel. Jan Meeuwe en Margriet mogen twee schepenen aanstellen. Samen

(38) R.A.B., Cartularium van Gaasbeek, blz. 11; A. Wauters, o.c., blz. 285; F. Vennekens, o.c., blz. 20.

(39) Margriet was de dochter van Jan van Pamel, die in het bezit van de heerlijkheid kwam na de dood van Willem II van Ledeberg, de laatste van dit geslacht.

met de baljuws vormen ze de schepenbank. De drie justitiegraden vallen dus onder de bevoegdheid van beide heren, en alle inkomsten van de boeten worden tussen hen verdeeld. De Sint-Pieterslieden kunnen alleen door de heer van Gaasbeek worden berecht, wat vanzelfsprekend is. Zo ook de buitenpoorters van Gaasbeek, die op hun titel beroep doen, vooraleer ze in Pamel worden aangehouden (40).

Wanneer we een vergelijking trekken tussen wat het Cartularium over de onderscheiden rechten zegt en de toestand omstreeks 1400, dan stellen we vast dat de macht van de heren van Pamel nog omvangrijker is geworden op het terrein van de rechtspraak, waarschijnlijk omdat ze deze te leen hebben gekregen van hun «overheer». Dit verklaart de geringe inkomsten die Pamel aan de heer van Gaasbeek opleverde in het rekenjaar 1492-1493 (41). En kan het feit dat Pamel een eigen pilorijn of schandpaal had, en een galg op de grens van Pamel en Gooik, geen bewijsmateriaal zijn om te bevestigen dat de heren ook lange tijd de hoge justitie uitoefenden? Op deze galg komen we straks terug.

De pachtgoederen van de heer

Niet alle gronden binnen Pamel waren omstreeks 1391 in cijns of in leen uitgegeven. Het cijnsboek maakt gewag van een reeks landbouwlanden, meersen en bossen, die in volle eigendom aan de heer toebehoorden en door hem werden verpacht. Het zou gemakkelijker zijn deze stukken op kaart te brengen dan de cijns- en leengoederen, om de eenvoudige reden dat de meeste ervan door de eeuwen heen aan de heren zijn gebleven, en slechts na de eerste wereldoorlog werden verkocht. Op deze algemene regel zijn er wel uitzonderingen: eigendommen die veel vroeger werden geveild, zoals de gronden die tot het Hof te Berchem behoorden; maar algemeen gezien, bleven de pachtgoederen van 1391 in handen van de erfgenamen der plaatselijke heren.

Onder deze pachtgoederen nu moet het foncier worden gezocht: het oude administratieve en rechterlijke centrum en datgene wat overbleef van de vroomlanden, van de terra indomincata. In dit verband is het typisch dat de terreinen, waar achterenvolgens de drie burchten oprezen: Borgstad, Kapellewei en

(40) De titel van Sint-Pietersman liep parallel met deze van de maisnieden of vrije meyssenelieden. Zij vormden een bevoorrechte groep in de toenmalige maatschappij (F. Vennekens, o.c., blz. 137, 138).

In Pamel worden 4 Sint-Pietersmannen genoemd in 1319: Heinric Vanderstene, Rasen van Zuvenen, Heinric Vanderhaghen en Jacob van Douway. Zoals er poorters waren van Aalst, van Geraardsbergen, van Gent, van Brugge, waren er ook poorters van Gaasbeek: wevers, volders, leerbewerders... Zij ook genoten van een reeks voorrechten die behandeld worden door F. Vennekens, o.c., blz. 136 en 157.

(41) A. Wauters, o.c. I, blz. 291.

Kammeers, de eeuwen door tot het domaniaal patrimonium blijven behoren. Ze werden slechts verkocht in het begin van deze eeuw door een afstammeling van de Merodes. De vraag welke van deze burchten de oudste is, beantwoorden we straks, wanneer de toponiemen worden behandeld.

Toch willen we reeds nu beklemtonen dat de ligging van het pachtgoed erop wijst, dat we het foncier van de heren van Pamel zonder twijfel moeten zoeken rondom het oude kerkcentrum en niet op de hoogte van Ledeberg, waar de burcht van de heren van die naam stond. Want de grootste brokken van de eigen gras- en landbouwgronden van de heer vinden we terug in de Dendermeersen, in de onmiddellijke nabijheid van de oude Pamelse dorpskern en op de kouter die zich van daar tot onder de molen uitstrekt: de Bredekouter, later Molenkouter of Molenveld. Van de ongeveer 56 bunder verpachte gronden liggen er tenminste 50 bunder in deze strook van de gemeente. Daaronder zijn er weilanden in de Langemeers, de Visserijmeers, de Tiendagwand, de Molenbiest en de Omloop; de weiden en boomgaarden rondom de burcht te Pamel; landerijen op de Bremt, de Gapenberg, het Plasveld, de Kleine- en Grote Hogeweg, de Breekouter en de Woutersborg. Ten hoogste 20 d. bouwland liggen buiten deze strook: de Kamlochten te Ledeberg en stukken op de Lo, de Reigershoek, Hertboom, Gasthuisveld, ten Broek (Poelk) en ten Kwaadgate. Deze laatste percelen zijn zo klein en zo verspreid dat ze moeilijk als de kern van het foncier kunnen worden beschouwd.

De bossen van de heer, zoals ze terloops worden vernoemd, besloegen een totale oppervlakte van 15 bunder. Dat is niet veel, maar we mogen niet uit het oog verliezen dat de laaggelegen bossen in de dellingen der beken toen altijd als broeken werden aangeduid. Het was voldoende dat de schapen er een zure beet in hadden om ze als broek te verhuren of te vercijzen. Ook zal deze oppervlakte vast niet overdreven zijn, als we zien dat het Ledebergbos maar op 4 bunder is geschat. Naast het Berchembos dat op 8 bunder werd geraamd, zijn er nog een viertal kleinere waaronder de Roelenboete op de grens van Borchtlombeek en de Oudenbos. Dank zij deze nieuwe gegevens is het mogelijk de belangrijkste bosgronden omstreeks 1400 te situeren, vermits het abdijsarchief ons de ligging en de oppervlakte van Boekhouthos (16 bunder) en Wolputbos (4 b.) verstrekt; en omdat ook de bossen van het Hof te Zuivene bekend zijn: het Smolsbos (2 b.), de Rulaard (10 b.), de Oodsbroek (4 b.), de Nevelborre ($\frac{1}{2}$ b.), de Zuivenenbroek (6 b.), de Esperenbos ($1\frac{1}{2}$ b.) (42). Samen bedroeg deze bebossing toen ongeveer 58 bunder, maar om volledig te zijn zouden hierbij nog de uitlopers van Liedekerkebos en Munkbos moeten worden geogd. Hiervan kennen we helaas niet alle cijfers.

Om de opsomming van de verhuurde gronden van de heer

(42) R.A.B., Schepengriffie Pamel, nr. 9670.

te beëindigen, moet hieraan nog het Hof te Berchem worden toegevoegd, dat in 1394 aan Jan de Hert werd verpacht. Everard Boote verhuurde aan deze pachter, naast het hof, ongeveer 50 bunder grond, wat het domaniaal grondbezit binnen de heerlijkheid tot 121 bunder opdrijft. Met andere woorden: het eigen goed van Joost Vijt binnen Pamel was belangrijker dan al de gronden samen die hij in het Land van Waas bezat.

Toen Jan de Hert de pacht van het hof aanvaardde, bedroeg het winnende land ongeveer 38 bunder, zonder de «vorrelen» of kantbedden. Het lag verdeeld in drie aarden, waarvan de eerste, op Hertboom, met winterkoren bezaaid was; de tweede op de Woestijn met haver; de derde, op het Berchemveld, lag braak en was «eens om ghedaen» (43). De weilanden, waaronder een zestal boomgaarden, besloegen 12 bunder. De pachter betaalde ieder jaar 30½ mud rogge en 12 mud 2 susteren haver voor het landbouwland; 25 cijnsgulden voor het grasland en de helft van het fruit dat op de 6 boomgaarden geplukt werd (44). Hij moest daarenboven jaarlijks 500 geluis leveren tot het herstellen van de strobekking van de twee hoven; de heer zelf vergoedde de ambachtslui (45).

Even willen we het nog in herinnering brengen dat het Hof te Berchem een van de oudste en grootste Pamelse hoven is. Godefridus van Elshout citeert tweemaal Wouter van Berchem en zijn broer Boudewijn, ridders, als getuigen in 1184. Annekin van Berchem is getuige in 1195. Wouter komt nog een vijfmaal voor van 1195 tot 1197, waaronder eenmaal als leenman een éénmaal als schepen (46). Later ontmoeten we viermaal Willem van Berchem als schepen in 1267, 1281, 1289 en 1308 (47).

De burcht-toponiemen

Pamel kan niet meer bogen op een historisch kasteel. En toch zijn er drie geweest. Het laatste verdween op het einde van de achttiende eeuw. Naar alle waarschijnlijkheid werd het gebouwd door Jan, heer van Pamel, en eerste titelvoerder van de heerlijkheid na de dood van Willem II van Ledeberg, de laatste telg uit dit huis. Opgetrokken in de onmiddellijke nabijheid van het dorpscentrum, vertoonde het omstreeks 1645 een fraaie aanblik (48).

(43) De aarden zijn de drie nagenoeg gelijke delen, waarin de boer zijn landbouwgrond verdeelde om zijn drieslagbedrijf renderend te maken (P. Lindemans, *Geschiedenis van de Landbouw in België* I, blz. 96).

(44) Dit verdelen van de fruitoogst komt ook voor in de pachtovereenkomsten van het Hof te Zuivene (R.A.B., Pamel, nr. 9670).

(45) Gelui: stro van goede hoedanigheid (Verdam).

(46) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 105, 106, 165, 174, 175, 180 en 181.

(47) J.J. de Smet, o.c., nrs. CCXXV, CCLII, CCLXXI.

(48) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 60: kaart van Filips de Deyn. Archief

Deze feodale burcht is het, die ook in het cijnsboek vermeld staat. Het gaat om 7 dagw. land «*voer de borch te pamel*», en om «*beyde de bogarden ghelegen voer de borch te pamele*», die door de heer worden verhuurd. Men schreef wel «*borch*» en niet «*borchstad*». De burcht was het bewoonde kasteel, het toenmalig centrum van de domaniale macht; terwijl een «*borchstad*» wijst op een vervallen of verdwenen kasteel. Althans in de gevallen die wij bespreken.

De burcht werd niet verhuurd. Dit laat vermoeden dat de heer, als hij overkwam, het slot bewoonde. Hoelang deze perioden van af- of aanwezigheid duurden, zal moeilijk achterhaald worden. De vaststelling echter dat Nikolaas en Joost Vijt aanwezig zijn bij sommige verpachtingen of bij het innen van pachtgelden, pleit zeker voor hun periodieke tegenwoordigheid alhier.

De tweede burcht die het cijnsboek in herinnering brengt, is het oude slot van adellijke families van Ledeberg. Het was ongeveer honderd jaar geleden dat de heer er nog in leefde, toen Jacob van den Lecborre het voor $\frac{3}{4}$ cijnsgulden pachtte in 1391: «*heeft ghenomen tenen termine van IX jaren lanc duerende de borchstat te leedberghe*» (49). Jan Godens huurt ze in 1402 voor 2 sc. 9 den. gr. fort. Het is ook mogelijk dat alleen gronden omheen de borgstad werden verhuurd en dat het oude bouwcomplex reeds vervallen stond. Toch menen we dat het hier ook om de behuizing gaat, vermits er geen oppervlakte wordt aangegeven, en de auteur dit telkens doet wanneer het een verpacht perceel betreft.

Een derde borgstad, die we in den beginne moeilijk durfden te situeren, lag over de Dender. Waarschijnlijk op Okegem, misschien op Ninove. Want de pachtgoederen van de heer aldaar lagen aan weerszijden van de grens tussen beide gemeenten en bedroegen toen ongeveer $10\frac{1}{2}$ bunder. De weiden rondom de Borgstad strekten zich uit langs de Dender aan beide zijden van het oude gewad in de rivier, waar later de burg gebouwd werd; en zij werden gedwarst door de weg naar het Hof te Riehove, een leen van de heer van Pamel. Deze weg gaf ook aansluiting naar Okegem en Ninove.

De teksten uit het cijnsboek luiden als volgt: «*Primo den moelenbiest heeft moen leebeeck ghenomen tenen termine van iij jaeren lanc... Item noch hout moen leebeeck vors,... den omme-loop om de borchstat omtrent iij bunre groet... Ende hi salt vermaken jeghen de X dach(want) die hier nae ghescreven staen. Item jan van ylinghen heeft ghehuert de X dach. m(er)sch achter den om(m)eloep ghelege(n)...*». Samen beslaan deze drie meersen een oppervlakte van $10\frac{1}{2}$ b. Dat ze ook aan mekaar palen,

Aartsbisdom, kaart van Joos de Deken, 1713. Het kasteel zoals het op dit plan verschijnt, werd nagetekend door P. Lindemans, ESB., Jg. XXXVI, nr. 5-6.

- (49) De familienaam van Jacob van de Lecborre is autochtoon. De Lecborre is de naam van een bron op Ledeberg, die de Lekvijver voedde, gelegen tussen Hasselt en Hoogstraat.

wordt nog duidelijker gezegd in de tweede versie, omstreeks 1400 geschreven. De oudste was immers van 1394. Thans heeft Symoen Leebeecx alles in pacht: «*Symoen leebeecx heeft gehuert den molenbiest V boend(eren) groet ende den omloep iij bund (eren) gr(oet) mett(er) borchstat ende mett(er) gracht ende X dach. daer neven gelegen al aen enen stuc*».

Thans nog is er, na een lang regenseizoen, een brede waterkring te zien op het grondgebied van Okegem. Hij zou de bedding aflijnen van de oude ringgrachten. En de mensen weten u te vertellen dat aldaar een kasteel stond. Die overlevering moet alvast een taai leven hebben gehad, want deze burcht verviel honderden jaren geleden. Maar de omstandigheid dat het volk ieder jaar aan het verleden herinnerd werd, wanneer de zink van de oude omwalling volliep, zal de overlevering wel een handje hebben toegestoken.

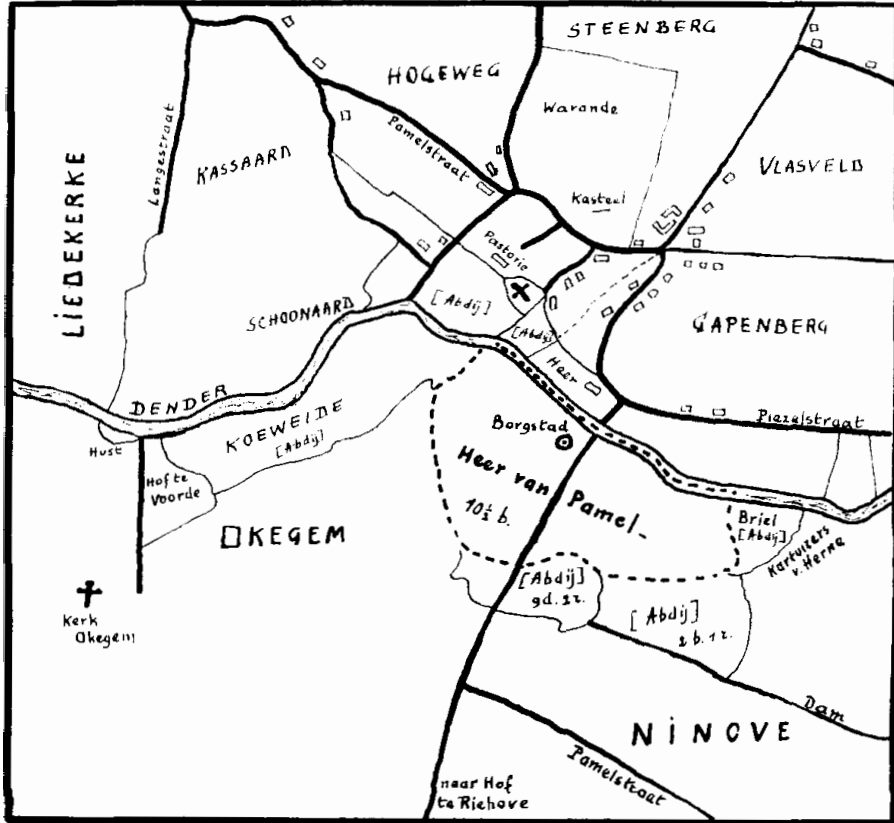
Stond hier de oudste Pamelse burcht ?

Wanneer we aan de voorgaande teksten zoveel waarde hechten dat we ze haast integraal hebben ingelast, dan is het omdat ze van kapitale betekenis kunnen zijn voor de vroegste geschiedenis van de gemeente. We zijn immers de mening toegedaan dat de primitieve dorpskern aan de Dender ontstond, en dat de eerste dorpskeren aan de Denderboorden hebben gewoond, vooraleer ze zich te Ledeberg vestigden. Absolute bewijzen zijn er niet voorhanden, maar veel wijst in deze richting. De vraag die ons bezighoudt, zouden we als volgt kunnen formuleren: kan het slot op de Borgstad aanspraak maken op de eer de oudste Pamelse burcht te zijn geweest en wellicht de kern van de oorspronkelijke villa? We laten de overwegingen volgen die deze vraag aanvaardbaar maken.

Het feit dat deze burcht op een terrein stond dat nu tot Vlaanderen behoort, is nog geen reden om deze thesis te verwerpen. We zouden haast het tegendeel durven te beweren: het verhuizen van de burcht aan de linkerzijde van de Dender naar de hoogten van Ledeberg kan in verband hebben gestaan met de gebeurtenissen, die zich in de loop van de elfde eeuw hebben afgespeeld. Ziehier waarom. Tot in het begin van deze eeuw was de streek tussen Schelde en Dender een deel van het grote hertogdom Lotharingen. Het waren de graven van Vlaanderen, Boudewijn IV en Boudewijn V, die dit deel van Rijksvlaanderen veroverden op de Duitse keizer. Zo kreeg Boudewijn V in 1056 de investituur over dit gewest van keizerin Agnes. Vooraleer deze toestand zich stabiliseerde, is er meer dan een oorlog aan voorafgegaan, mede een burgeroorlog in Lotharingen zelf dat onderling was verdeeld (50). Het is mogelijk dat de burcht gedurende de oorlogsjaren werd verwoest; maar aannemelijker is

(50) Fr. L. Ganshof, *La Flandre sous les premiers comtes*; J. Dhondt, *Korte Geschiedenis van het ontstaan van het graafschap Vlaanderen*.

nog dat de heer van Pamel toen zijn kasteel op Ledeberg liet bouwen, omdat hij Brabander wenste te blijven. Moet er geen verband worden gezocht tussen de politieke overtuiging van de heer en het feit dat, onder de Brabantse gemeenten, alleen Pamel en Meerbeke aan de Dender zijn blijven grenzen? En dat, zoals we straks zullen onderstrepen, de heer van Pamel ook zijn watermolen naar de Brabantse zijde overbrengt?

Zo was de ligging van de Borgstad ten opzichte van dorp en kerk. Dit kaartje werd opgemaakt aan de hand van twee zeventiende-eeuwse plans, waarop de abdijsgoederen te Pamel, Ninove en Okegem getekend staan (R.A.G., Abdij Ninove, nr. 60).

Van de Borgstad zelf was er toen geen sprake meer. Luchtfoto's tekenen de oude omwallingen nog veel duidelijker dan het blote oog ze zien kan.

Dat het Pamelse leen oorspronkelijk tot ver over de Dender ging, ligt voor de hand. Niet alleen waren er de 10½ bunders rondom de Borgstad, die in 1391 nog tot de fonciere goederen van de heer behoren. Daarachter lag een belangrijk leen van de heer van Pamel, het Hof te Riehové, waarvan de gronden zich uitstrekten tot aan de weg Okegem-Ninove. En daartussen of ernaast lagen er meersen en gronden die aan de abdij waren verkocht, geschonken of in cijns uitgegeven. Aldus vermeldt ons cijnsboek dat de Kartuizers van Herne jaarlijks 6 den. lov. betalen op hun Denderwei (1 b. 3 d. 88 r.), en dat de Norbertijnen van Ninove 8 den. lov. schuldig zijn op hun meers die vlak

naast de vorige ligt (2 b. 02 r.). Beide percelen palen aan de Borgstad (51). Met andere woorden, in de periode dat de Borgstad nog bewoond was, moet de oppervlakte van het dorp aan de overzijde van de Dender op ongeveer 70 bunder worden geschat.

We weten wel dat voorgaande vaststellingen nog geen doorslaggevend bewijsmateriaal vormen om deze strook grond over de rivier tot het oorspronkelijke Pamelse leen te rekenen. Maar er is meer. De overkant behoorde ook kerkelijk tot Pamel. Dit wordt o.a. beklemtoond in 1251, toen Gillis van Riehove, ridder en leenman van de heer van Pamel, van de bisschop van Kamerijk de toelating kreeg een hofkapel te stichten «*salvo tamen in omnibus jure matricis ecclesiae de Pamella*»: op voorwaarde dat ze in alles aan de Pamelse moederkerk ondergeschikt bleef. Het hof stond immers binnen de parochiale gebiedsomschrijving, «*in curia sua apud Rideva infra parochiam de Pamella*» (52). Indien dit gebied én wereldlijk én kerkelijk tot Pamel behoorde, is zulks een bewijs dat het oudtijds een brok was van het oorspronkelijk leen, van de oude Pamelse villa. J. Verbesselt schrijft hierover: «in onze gewesten... kan men zonder de waarheid geweld aan te doen gerust aannemen dat de villaomschrijving meestal de parochieomschrijving heeft gevormd. De parochie heeft zich eenvoudig aan de bestaande kaders aangepast» (53).

Ook de oudste echo's die we over de tienden aldaar opvangen, wijzen in dezelfde richting. Dat een deel van het Pamelse tiendengebied destijds over de Dender lag, wordt bewezen door twee teksten uit de resumés van abdiarchivaris van Elshout. Daarin staat dat de heer van Ledeberg, Wouter Hawel, in 1180, aan de abdij verkocht «*duas garbas decimas de pamela ex hac parte Tenerae*». Deze tienden werden door Hawel te leen gehouden van Hendrik van Asse en lagen aan de overkant van de rivier, vermits de kopiïst de dingen van uit de abdij ziet. Op dezelfde bladzijde staat nog het getuigenis van Hawel, dat Wouter van Okegem het recht niet heeft deze tienden te innen «*quoniam haec decima ecclesiae de pamela et personae ab antiquo tempore... fuisset*» (54). De tienden aan de overzijde behoren dus sinds eeuwenoude tijden aan de kerk van Pamel. En vermits de parochiale omschrijvingen in onze gewesten alvast dateren uit de 8e of 9e eeuw (55), kunnen we aannemen dat het grondgebied van de Pamelse villa zich toen over de Dender uitstreekte.

Na te hebben getracht materiaal aan te voeren om een Pamels Sint-Anneke geloofwaardig te maken, willen we opnieuw de aandacht vragen voor de burcht aldaar en samenvatten wat

(51) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 61. Hieruit haalden we de oppervlakte van beide meersen.

(52) J.J. de Smet, o.c. II, nr. CCXIX, blz. 910.

(53) J. Verbesselt, Het Parochiewezen in Brabant, I, blz. 165.

(54) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 82.

(55) J. Verbesselt, o.c., blz. 163.

pleiten kan voor haar betekenis in de vroegste geschiedenis van de gemeente.

We ontveinzen het niet dat we er veel voor voelen haar te beschouwen als de oudste herenburcht en terzelfdertijd als de kern van de Pamelse villa. Zijn de oudste burchten die we langsheen de Dender kennen, geen waterburchten, staande op zeer korte afstand van de rivier, omringd door natuurlijke grachten, en bij voorkeur neergezet naast een brug, voorde of wed? Van Aalst tot Geraardsbergen liggen de voorbeelden voor het grijpen: Aalst, Liedekerke, Ninove, Zandbergen, Schendelbeke, Boelare en Geraardsbergen. Ook het Hof te Eversem aan de brug te Impegem, en het Hof te Voorde aan een voorde tussen Pamel en Okegem, kunnen in de reeks van belangrijke nederzettingen aan de Denderoeveren worden betrokken. Men zou haast van een Denderlinie kunnen spreken, opgeworpen tegen het opdringende Vlaanderen van de elfde eeuw. Pamel maakte tot nog toe een uitzondering met zijn burcht op de heuvel, omdat nog nooit de schijnwerper op de oude borgstad werd gericht.

Ook de ligging van deze borgstad maakt het aannemelijk dat ze ooit een interessante rol heeft gespeeld. De meersen van de heer er rondom strekten zich over een lengte van meer dan 200 meter langs de Dender. Op de Vlaamse oever liep een weg van het wed (later brug) langs de burcht naar het Hof te Riehovē. Hij had vertakkingen naar Ninove en Okegem, waarvan de eerste de Pamelstraat heette (56). Aan de Brabantse oever liep de Denderstraat van het wed naar het dorpscentrum, waar ze samenvloede met een zijweg van de via regia. Vooraf had ze de Piezelstraat vervoegd, die deel uitmaakte van een zeer oude weg die Geraardsbergen met Dendermonde verbond, overal de eerste terreinglooingen aan de rechteroever van de Dender volgend. Op de kaart van Sanderus o.a. staat deze weg klaar getekend (57). Om kort te zijn: van uit de laagten van de Borgstad zag men uit over de terreinhelling waarop de huizen van de dorpskern en ook de kerk gebouwd stonden. Want ook de kerk lag vlak voor de meersen die de Borgstad omringden, op een worp van de Dender.

Laten we onze laatste bedenkingen wat inkorten. Indien Everard Boote de Borgstad als persoonlijke eigendom heeft bezeten en na hem alle Pamelse heren (58), dan vragen we ons terecht af, of deze burcht geen hoofdbestanddeel van het foncier vormde, en of de voorzaten van het Ledebergse geslacht er niet hebben gewoond. Wat er van de terra indomnicata, van het oude vronnhofland overbleef, ligt niet onder Ledeberg maar in

(56) Bestaat thans nog gedeeltelijk te Ninove, maar loopt in de meersen dood.

(57) Sanderus, *Flandria Illustrata* II, blz. 506-507.

(58) Deze meersen werden slechts verkocht na de eerste wereldoorlog door een afstammeling van Merodes. Op menige plaats vinden we sporen van de eigenaars en van de ligging, al zijn de benamingen door de omstandigheden wel eens gewijzigd. Van de Molenbiest is

de nabijheid van de Dender. Dat hebben we toegelicht, toen we de verpachte goederen bespraken. En de Borgstad is in 1391 - samen met de belendende meersen - de belangrijkste brok in dit overschot. Verder mogen we niet vergeten dat Willem I van Ledeberg, in 1202, 21 bunder grond «*versus Teneram*» ruilt tegen evenveel bunder abdijgrond, elders gelegen. In 1188 schonk hij 3 b. grond te Pamel en in 1195 twee bunder en al de rechten die hij bezat binnen de halve cirkel, die het oude dorp omschrijft: van het wed in de Dender naar het dorpscentrum en vandaar naar de kaai toe. In het midden van deze kring staat de kerk (59).

Dit alles, samen met het feit dat de heren van Ledeberg zich herhaalde malen de kerkelijke tienden toegeëigend hebben, pleit voor de stelling dat de kern van hun bouw- en graasland oorspronkelijk in de Denderzone lag. In dit geval kan de burcht op de Borgstad het primitieve heerlijke slot zijn geweest. Aldus wordt ook het verband tussen kerk en burcht veel duidelijker.

Wat nog spreekt voor de hogere ouderdom van de Pamelse nederzetting is de vaststelling dat het gerechtelijk centrum zich in Pamel blijkt te bevinden, ook al bewonen de heren reeds hun Ledebergse burcht. De meeste akten die in het abdijsarchief bewaard bleven en op Pamel betrekking hebben, bevatten haast altijd de plaatsvermeldingen: «*actum apud Pamellam, apud Pamellam juxta atrium, apud Pamellam in atrio of apud Pamellam in ecclesia*». Ook wanneer leenmannen van de heer en de schepenen erin voorkomen en als zodanig optreden. A. Wauters vestigde hierop reeds de aandacht, waar hij schreef dat de schepenen waarschijnlijk op het kerkhof of op een plaats dichtbij de kerk vergaderden (60).

Ten slotte nog dit. Indien de Ledebergse burcht toch de kern van de oudste nederzetting was, hoe verklaart men dan de tekst van 1226? Naar aanleiding van het overhevelen van een kapelanie, gesticht door Willem I, naar het Sint-Jansgasthuis, wordt als hoofdmotief opgegeven dat het aantal inwoners aldaar schromelijk gering is: «*miserabili raritate et hominum ibidem commorantium paucitate*». Dit lijkt ons een onrechtstreeks bewijs, dat de primitieve dorpskern zich elders bevond en dat het Ledebergse herenslot eerst later tot stand kwam (61).

We zijn er ons van bewust dat deze al te lange uitweiding over de Borgstad veel hypothetische elementen inhoudt. Maar anderzijds menen we dat er ook enkele positieve punten werden

er naar ons weten nergens sprake meer. Wel verschijnt de benaming Tiendagwand nog eenmaal. Later heten deze partijen doorgaans : Brugmeers, Bellaard of Bollaard, Turfmeers of Visserijmeers. Zie o.a. R.A.G., Abdij Ninove, nr. 61; R.A.B., Schepengriffie Pamel, nr. 9835 en Stadsarchieff Gent, XXe Penningkohieren van Ninove en Okegem.

(59) J.J. de Smet, o.c. II, nrs. LX, LXXI en XCVII.

(60) A. Wauters, o.c. I, blz. 293.

(61) P. Bonenfant, Cartulaire de l'Hôpital Saint-Jean, blz. 51.

belicht, die voor de lokale geschiedenis interessant zijn. Misschien zouden opgravingen meer klaarheid brengen. Het weidencomplex rondom de Borgstad ligt sinds eeuwen onveranderd, wat een onderzoek mogelijk maakt.

Nog enkele toponiemen

Ongeveer honderd toponiemen komen in het cijnsboek voor. Het wordt geen volledig overzicht of een etymologische verklaring. Alleen de plaatsnamen die een nieuw element aanbrenge in een of andere sector van de plaatselijke geschiedenis, worden weerhouden. Veel is er niet, maar enkele gegevens zijn wel belangwekkend.

DE MOLENS

Zo wordt de molen vernoemd. Lieven Wade pacht hem in 1391 voor een termijn van zes jaar, tegen 11 mud rogge per jaar. In 1398 verhuurt Nikolaas Vijt zelf de molen aan N. de Boghemakere voor 9 mud. Wat bewijst dat de heer ook het molenrecht bezat, alhoewel dit bij de enumeratie van de heerlijke rechten niet vermeld stond.

Feitelijk is er in beide teksten geen enkel precies element, dat toelaat te besluiten of het al dan niet om een wind- of watermolen gaat. Er staat alleen: «*de moele te pamele*». Toch menen we met een windmolen te doen te hebben. Indien de oude watermolen te Kiebrugge bedoeld was, zou die plaatsnaam geschreven zijn geweest, en niet Pamel. Ook de plaats waar de molen juist stond, wordt niet aangeduid. Maar hoogstwaarschijnlijk mogen we aannemen dat hij oprees waar hij thans nog staat. Daar stond hij in ieder geval vóór 1469, vermits het abdijsarchief getuigt: «*op de breecoutere onder de muelen te pamele ende de wech daer neven an de broucke beken*». Dit laatste is de oude schrijfwijze voor wat thans Poelkebeek heet (62). Ook de windmolen van Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, op de grens van Pamel, draaide reeds in 1391: «*Item here dier. van walcourt van 1 bunre op hertboem bider wyntmolen*» (63).

Van een tweede molenpacht is er in het cijnsboek geen spraak. Toch moet er vroeger een watermolen zijn geweest te Kiebrugge. Dit blijkt uit een tweetal teksten. Niet alleen is er in het cijnsboek tweemaal spraak van de vijvers van de heer, die drie bunder groot zijn; er wordt ook een paar keren gewag gemaakt van het Moleneusel van de heer aldaar: «*1/2 dach eusel ghelegghen te kiebrugghen tusschen tsheren moelen eusel van pamele metten eynde comende aende straet*»; en «*dmolen eusel alsoe alst ghelegen es te kiebrugghen*».

(62) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 21.

(63) Diederik van Walcourt, heer van Lennik, wordt o.a. vernoemd in de geschiedenis van de hertogen van Brabant, naar aanleiding van de slag te Nelleken onder Sint-Kwintens-Lennik.

Dit klopt met de oude teksten uit het abdijsarchief. Er is vooreerst de samenvatting van archivaris Van Elshout, teruggaande op een akte van 1193 en betrekking hebbende op een stuk grond «*circa molendinum de kibrugge*» (64). Wat bewijst dat de molen toen nog werkte. En dan is er nog de passage in een oorkonde van 1372. Jan van Waver, heer van Pamel en Perk, geeft aan de abdij een dam in de Keldermeers «*lanx gbestrect met eenre siden ane onse molenbeke te kyebrugghe*» (65). De naam Molenbeek spreekt voor zichzelf. Hij zou ons zelfs doen geloven dat de molen er op dat ogenblik nog was, indien we geen rekening hielden met het feit dat zulke benamingen nog vele decennia kunnen naleven.

Alle bekende gegevens wijzen erop dat het scheprad van de watermolen te Kiebrugge draaide voordat de windmolen opgericht werd. Omdat er van een verpachting in het cijnsboek geen echo terug te vinden is, veronderstellen we dat hij in onbruik raakte. Ook de plaatsnamen die eraan herinneren, ontmoeten we in de volgende eeuwen niet meer. Alleen de vijvers worden nog een tijd verhuurd. Stilaan zullen ze dichtslibben. Nu is er geen spoor meer van overgebleven.

En om deze molengeschiedenis te besluiten: er is een laatste - maar vage - herinnering aan een nog oudere watermolen. We bedoelen de vijf bunder grote Molenbiest, gelegen naast de Borgstad, en voorkomend in de tekst die we hierboven hebben geciteerd. Terwijl de gewezen molenvijvers te Kiebrugge in 1391 nog als viswateren worden verhuurd, zijn deze bij de Borgstad reeds zuur weiland geworden. Dat kunnen we afleiden uit het toponiem «biest». De watermolen die er eenmaal stond, moet dus normaal als ouder worden beschouwd dan de Kiebrugse. We onderstellen dat deze molen van en bij de Denderburcht in werking is geweest tot de elfde eeuw. Want het verdwijnen van de burcht ernaast zal mede het einde van de molen hebben betekend. Vermits een molen eigendom van de heer was, zullen dezelfde oorzaken ten grondslag liggen aan de verplaatsing van slot en molen. En met nog meer reden zouden we deze oorzaken willen toeschrijven aan de politieke houding van de eigenaar in de periode dat Vlaanderen opdrong tot de Dender. Waarom anders moest de heer de waterrijke rivier verlaten en zich tevreden stellen met de afdamming van de beek te Kiebrug? Een beek die een zeer klein waterdebiet heeft in vergelijking met wat een aftakking van de rivier kan aanvoeren.

EILANDJES IN DE DENDER

Want de molenvijver aan de burcht zal zijn water uit de Dender getrokken hebben. Ofwel lag hij op een arm van de rivier. Evenals te Liedekerke en te Ninove moet de Dender zich alhier hebben gesplitst, vermits het cijnsboek spreekt van twee

(64) R.A.G., Abdij Ninove, nr. 5, blz. 152.

(65) R.A.G., Abdij Ninove, Supplement, Doos 2.

eilandjes die verpacht worden: «*Item goesen yddiers van nye neven heeft ghenomen terve jeghen minen here van pamele een eylant ghelegen inde dendere achter die volderie achter deylendeneken dat scufeken hout elcx siaers erff. 8 gr. vl.*». Goesen betaalt ook elders 16 gr. vl. «*vander wijmen in de deender dat scufelken plach te houden*». Is het toevallig dat het juist de pachters van de visserij zijn, die deze eilandjes huren?

DE VOLDERIE

Vorige tekst spreekt ook over de volderie. Het vollen of walken was een bewerking die het geweven stuk onderging, waarbij het in zeeploog werd gedoopt en nadien geklopt of getreden. Dit had tot doel de stof te vervilten en de vezels dichter bij elkaar te brengen. Het moet ons niet verwonderen dat de volderie door de heer werd verhuurd, want evenals niemand zonder zijn toestemming brouwen mocht, bezat hij ook het volrecht. In 1391 was het Hein de Waerzegher die de vollerij in pacht nam. Uit latere vermeldingen in het abdijarchief weten we waar ze stond: halverwege het wegje dat van het kerkhof naar de Piezelstraat toe loopt. Om precies te zijn: op de kruising van dit straatje en het Vollerijstraatje dat destijds van het dorpscentrum naar de Wijmkensmeers liep (66).

Al blijven deze toponiemen nog eeuwen lang voortbestaan, toch is er van een vollerij in werking geen sprake meer. In 1471, wanneer het hof van Mahieu de Vleeschouwer in erfelijke cijns wordt uitgegeven, schijnt de vollerij hierin begrepen: «*aen de voirs stede es een plaetse gelegen gheheeten de volderije, daer de here van pamele op heeft 2 cap. 2 den. lovens*» (67). In het cijnsboek van 1497 wordt de verdwijning bevestigd: «*van eender hofstat daer de volderie plach te staene aende dender*».

DE VISSERIE

Een andere weide van de heer over de Dender - thans op Okegem liggend, rechtover de oude vollerij - was de Visserie of de Visserijmeers. Ook het cijnsboek vernoemt hem: «*Item coren boydens heeft ghehuert den vischerie mersch iij dach. groet om VI ceyns gulden*». Het cijnsboek van 1497 is duidelijker, wanneer het spreekt van een half bunder meersch «*gelegen over dendere inde vischerie neeven sheeren mersch van pamele*». We hebben dit nog even willen aanhalen, omdat het een argument te meer is voor het belang van de oude nederzetting aan de overzijde, waar burcht, molen en visserij in een groot complex verenigd lagen.

De bespreking van de visserij roept ten andere nog een ander positief element op. Vlak ernaast koopt de abdij, in 1267, van Bernard Schotte, leenman van Willem II van Ledeberg, een

(66) Thans bestaat het Vollerijstraatje niet meer. Het eenige wat ervan overblijft, is een zijk of zep, een watergoot waarin vele stenen liggen.

(67) R.A.G., Abdij Ninove, Supplement.

meers van 3 d. 30 r. «*in loco qui dicitur Vronemersch*». Op dat ogenblik is de ligging ervan te vaag. Maar in 1270 komt dat grasland opnieuw te berde en vernemen we dat het over de Dender ligt. De schepenen van Pamel getuigen: «*tria jornaria prati siti trans Teneram, quod fuerat quoque Bernardi Schotte de Pamella*» (68). Met deze vronmeers kunnen alleen de weilanden van de heer rondom de Borgstad bedoeld zijn. En klein kan de vronmeers in geen geval zijn geweest. Dit kan men afleiden uit het voorafgaandelijke «in loco», dat op zijn minst een agglomeraat van partijen, een veld, een kouter, een geheel van weiden of landbouwgronden suggereert. Alvast in deze eeuw, die ons vooral plaatsnamen naliet, die teruggaan op uitgestrekte complexen.

Met andere woorden, de benaming «vronmeers» bewijst dat deze partij deel uitmaakte van het oorspronkelijke domeingoed, van het vronnhof, het heerlijke goed dat tot de «terra indominicata» moet worden gerekend. En wat van groot belang is: het werd aldus genoemd ten tijde van Willem II, wat ons toelaat te besluiten dat de Borgstad behoorde tot het vronnhof van het Ledebergse geslacht, of er althans toe behoord had.

DE WOUTERSBORG

In het cijnsboek is nog een vierde borg-naam voorradig. We bespraken hem niet onder de burcht-toponiemen, omdat hij geen burcht van de heer van Pamel was. En ook omdat er in de loop der tijden verwarring is geweest voor wat het tweede lid van de samenstelling betreft: al is de oudste grafie Woutersborg; we krijgen later *Woutersborcht* (1551), *Woutersborre* (1561); *Wautersborch* (1604), *Wautersborre* (1685). Thans leeft de benaming nog voort en de «borre» heeft het gewonnen. Er is ten andere een bron ter plaatse. Blijft nu nog de vraag of de oudste versie «borg» of «bron» was.

De oudste vindplaats is ons cijnsboek, waar «borg» staat. De tekst luidt: «*Item noch hout peeter matten... den wouters borch iijj bunre groet*». Omstreeks 1400 stond er dus alvast geen kasteel, vermits de partij als winnende land wordt verhuurd aan de aanzienlijkste pachter van de heer. Indien de borg-versie als echt moet worden aangezien, zijn we van oordeel dat deze benaming haar oorsprong vindt in de onmiddellijke nabijheid van het Hof te Stenen, dat ook eenmaal in het register wordt opgeroepen en veruit het omvangrijkste Pamelse achterleen was. Het stond vlak vóór de Zuivenenbroek, aan het beekje dat van de Groene Boomgaard naar Poelkebeek loopt (69).

De ligging van deze partij grond, vlak voor het steen of burcht van het adellijke geslacht «de Lapidibus» of «de Stenen»

(68) J.J. de Smet, o.c. II, nrs. CCXXVII en CCXII.

(69) Wat ervan overbleef, werd gesloopt op het einde van de negentiende eeuw. Oude mensen verhalen dat een Pamelaar in de kelders toen een fortuin heeft gevonden.

kan de benoeming bepaald hebben. Er treedt o.a. een Walterus de Lapidibus als leenman van de heer van Pamel op in 1247 en 1260 (70). Vooral indien deze edelman een nieuw slot heeft gebouwd, zou het aannemelijk zijn dat het slot en het veld ernaast zijn naam draagt (71).

DE STRATEN

Slechts vijf straten worden met naam genoemd: het «scaepstraetken» tussen Gapenberg en Brent; de Langestraat op de grens tussen Liedekerke en Pamel, vroeger doorlopend naar de voorde waar thans de brug ligt; de Hoogstraat die loopt van Zavel naar Kattem; de Hertboomstraat die van Te Zuivenen naar Tombergen leidt en het Gasthuisveld langst; en ten laatste de Grote Heerweg op de Woestijn: «*op de wustine aenden groeten heerwech neven wouters lant vanden wiegate*» (72).

Deze laatste vermelding interesseert ons. We stellen vast dat er nog geen allusie wordt gemaakt op de galg die er opgericht werd. Honderd jaar nadien bevindt ze zich op dezelfde grond: «*neeven den groeten herwech ende neeven mahieu cyclien lant daer nu de gerechten staen*» (73). In de zeventiende eeuw rijst de galg nog op dezelfde plaats op: «*metten hoeck aende Justitie oft galge lancxt den hallewech met twee syden het wostyne velt*» (74). De eerste tekst laat vermoeden dat de galg voordien elders stond; maar geen enkel toponiem kon ons tot hiertoe daarover inlichten.

BEEMDNAMEN

Het is ons opgevallen dat het woord meers in het cijnsboek slechts gebruikt wordt voor de graslanden aan de Dender en in de delling van de Rijzerbeek die van Kwaadgate naar Kiebrug vloeit. Een zestal keren verschijnt het woord weide. De rest van de graslanden zijn broeken. Alleen voor het Hof te Berchem wordt driemaal van beemden gesproken, terwijl ook de Netelbeemd eenmaal wordt vernoemd. Het is typisch dat de ligging van deze beemden in het oosten of zuidoosten van Pamel moet worden gesitueerd, wat pleit voor de stelling van Dr. Jan Lindemans dat de Dender op de uiterst westelijke grens van het beemdgebied ligt (75). Het abdijsarchief maakt melding van

(70) J.J. de Smet, o.c. II, nrs. CCVI en CCXXX.

(71) In de 16e eeuw stonden er twee hoven, toebehorend aan Barbara de Mol, en waarvan het ene het Oude hof werd betiteld.

(72) Dit is de oudste benaming voor wat we thans nog als het Hof te Wijngaard kennen.

(73) R.A.B., Merode-archief, nr. 2771, blz. 23. Het gerecht is een synoniem van galg, plaats der terechtstelling (Verdam).

(74) R.A.B., Schepengriffie Pamel, nr. 6521, blz. 35.

(75) Jan Lindemans, Toponymische Verschijnselen, blz. 23-45, en kaart blz. 122.

één beemd aan de Dender: de Leembent of de Leembeemd in de Langestraat.

Besluit

Weinig hebben we gezegd over het eigenlijke cijnsboek. Maar vermits de oppervlakte van de vercijsde goederen niet altijd genoteerd staat en de ligging slechts vaag werd aangeduid, is het onbegonnen werk totalen op te maken of partijen te lokaliseren die over de hele gemeente verspreid liggen.

Onze inspiratiebron was vooral het tweede deel van het register, omdat het gegevens bevatte die tot nog toe niet of minder gekend waren. Deze doorlopende teksten en pachtkontrakten boden ons de nodige stof om enkele concentratiepunten uit te diepen, waarvan de heerlijke rechten, de burchten en de molens de interessantste waren. En we willen het niet verhelen, dat het terugvinden van Joost Vijts naam voor ons een prikkel is geweest. Nergens hadden we voordien een authentiek stuk gevonden, waarin hij als heer van Pamel voorkwam. Al weten we nu dat hij zelf het niet liet opmaken, toch zal het cijnsboek van 1391 voor ons het «Vijt-register» blijven.

Laten we de bespreking van het cijnsboek eindigen met een nuchtere statistiek. Wat leverde het bezit van Pamel aan de heer op? De rentmeester maakte het gemakkelijk: hij rekende de totalen uit aan het eind van iedere indeling alsook het algemeen totaal. Omstreeks 1400, ten tijde van Nikolaas Vijt, bedroegen de eindcijfers die teruggaan op de cijnzen en verpachte gronden: 81 mud rogge, 15 mud 5 susteren haver, 600 eieren en 63 kapoenen voor de betalingen in natura; 72 cijnsgulden, 8 franken brabant, 8½ gulden torren brabant, 10 pond 19 schellingen 9 deniers leuvens, 28 oude groten, 4 schellingen 2 deniers par. en 2 tornoysen in geldspeciën. Hieraan zouden nog moeten worden toegevoegd de 9 mud haver van de abdij en de 2 mud haver van de preter, de 700 mutsaards, de 80 cijnsgulden voor de huur van de Borgstadmeersen, 30 cijnsgulden voor bospachten en nog een paar kleine baten die niet meege-rekend werden. Naast deze grondinkomsten waren er de gelden, afkomstig van de pontpenningen, de hoofdstoelen, de boeten, de mutatierechten van de lenen. Daarvan echter kennen we geen cijfers, al was het maar van één bepaald jaar.

We zouden over al dat geld niet hebben gepraat, indien we geen overgang hadden gezocht, die ons voor de laatste maal bij Joost Vijt doet belanden, de Gentse mecenas die het ongevenaarde Lam-Godstafereel bestelde. Want ook dit maakt deel uit van de Pamelse geschiedenis en is een stuk van onze trots: de wetenschap dat een onzer dorpsheren het beroemdste retabel aller tijden liet schilderen en dat de gelden van Pamelse pachters en cijnsplichtigen hebben bijgedragen tot de afbetaling van het meesterwerk.

Karel van de Woestijne ging zelfs verder en suggereerde dat de Ledebergse heuvel het toneel is, waarop het Lam-Godsgebeuren afspeelt. En hij kende Ledeberg! Hij had er ongeveer twee jaar gewoond: eenmaal in de lente van 1913, nadien tijdens het laatste anderhalve jaar van de eerste wereldoorlog. Ganse dagen heeft hij op de heuveltop gezeten onder de «schalieblauwe beuken». Hij vond er «de exaltatie van eene gedegene rust». Er zal wel geen Pamelaar zijn, die zo lang naar de lijnen en tinten van dit mooie landschap heeft gekeken.

Welnu, naar aanleiding van de terugkeer van het Lam Gods uit Duitsland en de tentoonstelling ervan in 1920, schrijft hij in «De Nieuwe Rotterdamse Courant»: «Doch neen, ik kan me niet vergissen: deze plaats, waar thans het pastoorstuintje zijne haag bekroont met stokrozen, is de plaats waar de «Aanbidding» werd besteld. Zij is de plaats waar deze «Aanbidding» werd afgebeeld. Hier is de volledigste schilder der wereld, Hubrecht van Eyck, na eene halve dagreis aangekomen op het paard dat hij zelf op zijn tafereel afmalen zal. Judocus zelf en zijn edele huisvrouw, de strenge en goede Isabella Borluut, hebben de bestelling gedaan en vertrouwen op deugdelijke geldafpraak; de Meester heeft het oord gezien, en het bevonden schoon genoeg om daàr en in dat verheven landschap de wereld te laten knielen voor de Alwetende Onschuld van den Geest. En aldus voorkwam hij den wensch van den Gastheer, wiens oogen, droef en diep, gekeken hadden in de omgekeerde oneindigheid van het menselijke...» (76).

Geschiedenis is dit natuurlijk niet meer. Hier is een dichter aan het woord die vrije vlucht laat aan zijn fantasie. En toch is er enig parallellisme tussen het landschap van Van Eyck en de Ledebergse heuvelglooiing, al werd de relatieve gelijkaardigheid ter plaatse geschonden door villabouw en aanplantingen. Wat er ook van weze, de droom van de dichter heeft zijn rechten, zoals de geschiedenis die heeft.

G. VAN HERREWEGHEN

(76) Karel van de Woestijne, Verzameld Werk, dl. VI, blz. 490-495.

JACOBUS ZEGERS, DRUKKER TE LEUVEN († 1644)

Met het doel de aandacht te vestigen op een interessante drukker van de 17e eeuw, breng ik hier de gegevens te zamen die ik terloops, bij het doen van andere opzoekingen, aangaande hem verzamelen kon (1).

Hij vestigde zich te Leuven in 1635. Ten minste in dat jaar wordt hij voor de eerste keer vermeld in Plantijn's *Catalogus secundum regiones* (2).

Waar en wanneer werd hij geboren? Zegersen komt men overal tegen, ook te Leuven, reeds in de 14e eeuw (3). Doch daarmee is er niet gezegd dat Jacobus in de Dijlestad geboren werd. Mijns inziens is er meer kans dat zijn wieg moet gezocht worden in de Scheldestad, die tevens de stad der drukkers was en waar het ook wemelde van Zegersen (4).

Hij woonde in de parochie van Sint-Pieter (5). En als een getrouw parochiaan ging hij te biechten bij zijn pastoor; niet bij de een of andere religieus. Hij was nochtans lid van de Maria-congregatie van de Jezuïeten en woonde, tot aan zijn dood, regelmatig de maandelijks vergadering bij (6).

Zegers was in 1635 nog jong. Niet zolang geleden was hij gehuwd met Catherina Caverenne (7), die vermoedelijk verwant was met Martinus Caverenne, licentiaat in de rechten en kanunnik van Sint-Pieter (8). Uit dit huwelijk had hij minstens één kind, Maria, gedoopt in 1636 (9). Doch kort daarna stierf Catherina. De drukker ging een tweede huwelijk aan met Paschasia Sangeres (10), waarvan echter de familienaam op verschillende wijzen geschreven wordt. Vermoedelijk was ze een dochter van Philips De Zangere die rond 1616 als drukker te Leuven werkzaam was en optrad als lid van de Heilige-Geesttafel (11); en een zuster van Petrus Zangrius, eveneens drukker te Leuven,

-
- (1) Naar mijn beste weten werd er geen enkele studie aan deze drukker gewijd. Ook vond ik hem nergens vermeld in de consultatiewerken.
 - (2) Antwerpen, Plantijnarchief, nr. 744.
 - (3) Zie o.m. M. Bourguignon, *Inventaire des archives de l'Assistance publique de la ville de Louvain*, Tongeren 1933, passim. Een deel der Leuvense Zegersen schijnt wel uit Diest te zijn gekomen.
 - (4) Een Antwerpse Jacobus Segers of Zegers (1596-1658) werd cistercienser in de Sint-Salvators abdij en publiceerde in 1647 een van zijn ascetische werkes bij Christiaan Zegers te Antwerpen. Zie *Biographie nationale ... de Belgique*, XXII, 157-158.
 - (5) Althans zijn kinderen werden in die kerk gedoopt. Leuven, Stadsarchief, Doopregisters, nr. 350.
 - (6) Zie de hierna aan te halen brief van Aloys Lauenbach.
 - (7) Leuven, Doopregister 350, f° 87.
 - (8) Bourguignon, blz. LXXV, 517.
 - (9) Doopregister 350, f° 87. Gedoopt op 24 februari.
 - (10) *Ibid.*, f° 165. De naam wordt zelfs *Zangré* gespeld; cf. Bourguignon, 37, 481.
 - (11) Bourguignon, 37.

die in 1645 de *Theologia moralis* van Caramuel uitgaf (12).

Van deze tweede vrouw had Zegers verschillende kinderen; onder andere in 1639 een meisje, Anna geheten, waarvan Maria Cnobbaert als meter optrad bij het doopsel (13). Dit meterschap wijst er dan weer op dat er familiebetrekkingen bestonden met de drukkers Cnobbaert (14).

Bij Zegers valt er niets meer te bespeuren van de eigenschappen der humanistische drukkers. Hij is geen erudiet. Alleen maar een vakman, op de hoogte der techniek van het bedrijf.

Wonende te Leuven, had Zegers noodzakelijk te maken met de universiteit. Hij diende haar reglementen op het drukkerswezen te aanvaarden, en zelfs het onderhouden ervan onder eed te beloven. Die reglementen echter waren opgesteld ten tijde van het opkomend protestantisme en beoogden vooral de vrijwaring van het zuiver geloof (15). Behalve de mogelijkheid van een eventuele controle bracht de incorporatie in de universiteit wel geen gevolgen mee. Zeker geen reële voordelen.

Zegers moest ongetwijfeld hard werken om de kost voor vrouw en kinderen te verdienen, want de concurrentie ontbrak in Leuven niet. In die tijd treden er als drukkers op, behalve de Zangriussen: Georgius Lipsius, die tevens secretaris van de universiteit is, en bijgevolg een geprivilegieerde positie bekleedt; Johannes Oliverius; Andreas Bouvet, die later de klandizie van de Jezuiten zal bekomen; Everaert De Witte, die onder meer drukt voor Caramuel; Bernardinus Masius, die vermoedelijk een familielid is van Johannes Masius, abt van Park; Cornelius (en later Cyprianus) Coenestenius die onder meer drukt voor de Ierse Franciskanen; verder nog Willem de Blehen en Petrus Van der Heyden die ten minste in de vijftiger jaren optreden, en misschien ook nog Hendrik Hastenius die zijn ambt in de twintiger uitoefende (16).

Deze drukkers waren natuurlijk ook, naar de gebruiken van de tijd, tevens boekhandelaars, en ze verkochten bovendien in hun winkel alle schrijfmateriaal dat in een universiteitsstad door professoren en studenten gewenst werd.

Zegers begon goed. Reeds het eerste jaar, 1635, publiceerde hij negen boeken (17). Daaronder was de *Mars Gallicus* van Cornelius Jansenius, een boek dat opspraak verwekte in de politieke wereld en daardoor ook Zegers' naam in het buitenland hielp verspreiden.

(12) Over de cistercienser Johannes Caramuel, zie L. Ceysens, *Autour de Caramuel*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 33 (1961), 329-410.

(13) *Doopregisters*, 350, f° 165. Gedoopt op 12 maart.

(14) *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique*, Brussel, 1924, *passim*.

(15) E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'université de Louvain*, 1, Leuven, (1893-1902), 431-438.

(16) Voor zover ik weet, bestaat er geen studie over het drukkersbedrijf te Leuven.

(17) Antwerpen, Plantijnarchief, nr. 744.

Minstens in 1639, beschikte Zegers over twee drukpersen en zes man personeel. Deze deden lange uren, eventueel overuren. Op die wijze slaagden ze erin één blad (drukkersblad) per dag op 1000 tot 1200 exemplaren te drukken (18).

Naar de eisen van zijn vak had Zegers drukke handelsbetrekkingen met zijn collega's in het binnen- en het buitenland. Onze documenten laten toe met name te noemen: Plantijn en Van Meurs te Antwerpen. Hij correspondeert met drukkers van Douai, Parijs en Rouen (19). Antwerpen is voor hem een voornaam centrum, want, schrijft hij, « van Antwerpen de commoditeit hebbe om naer Spanien, Italien, Dutslant te senden » (20). Verder dient nog vermeld dat de drukkers in die tijden meer onder elkander ruilden, zonder de geldbeurs open te doen, dan ze eigenlijk verkochten. Het geld moest hoofdzakelijk binnen komen door de rechtstreekse verkoop aan particulieren en bibliotheken.

In 1639 was Zegers een gevestigde drukker, die reeds een hele reeks boeken van de meest verschillende auteurs had gelanceerd (21). Ondanks zijn tegenslagen in het familieleven, had hij zijn ondernemingsgeest niet verloren. Zonder erg, zonder enig vermoeden van hetgeen hem te wachten staat, treedt hij in contact met de eerste jansenisten.

Jansenius schijnt wel tevreden geweest te zijn over Zegers druk van *Mars Gallicus*. In ieder geval, na schrijvers dood, wendden Calenus en Froidmont, belast met de uitgave van de *Augustinus*, zich weer tot de jonge drukker. Eigenlijk niet om hem de *Augustinus* toe te vertrouwen, maar wel de *Tetrateuchus sive commentarius in Sancta Jesu Christi Evangelia* (22). Het drukken van dit tractaat moest, in de bedoeling van de uitgevers, de aandacht aftrekken van de *Augustinus* die in het geheim in Holland zou gedrukt worden (23). Na gepoogd te hebben met andere drukkers te onderhandelen, wendden Froidmont en Calenus zich tot Zegers. Is hij bereid daarboven in Holland de druk van de *Augustinus* te gaan uitvoeren? In een lange brief van 6 februari 1639 (24), deelt Zegers zijn bezwaren mee en daartegenover ook de voordelen die te verwachten zijn indien hij die druk te

(18) Deze details komen voor in een brief van Zegers aan Calenus, d.d. 6 februari 1639; cf. Ceyskens, La publication de l'« Augustinus » d'après la correspondance de Henri Calénius, in *Antonianum*, 35 (1961) 437-443. Een van Zegers' helpers heette Frans Dierix; cf. L. Ceyskens, *Sources, relatives aux débuts du jansénisme*, Leuven, 1957, 361.

(19) Zie Ceyskens, *Sources*, passim.

(20) Zie Ceyskens, *La publication*, art. cit., 442.

(21) Antwerpen, Plantijnarchieff, nr. 744.

(22) Dit boek is voorzien van een goedkeuring van Pontanus, Leuven, 10 mei 1639; en van een opdracht van Zegers aan Jansenius' opvolger te Ieper, Leuven, 13 mei 1639.

(23) Ceyskens, *La publication*, art. cit., 433; Calenus schrijft op 5 augustus 1638: *Lovanii curavimus edi aliquod opusculum istius ut intentum dissimuletur melius, hoc opus primarium alibi edi* ».

(24) *Ibid.*, 437-443.

Leuven, in zijn eigen drukkerij, in plaats van op den vreemde, mag verrichten. Dan geen eigen verplaatsing of van werklieden. Geen tijdverlies, geen reiskosten, geen tolrisico's, maar meer gemak voor verspreiding en evenveel waarborg van geheimhouding. Na een eerste vlugge druk met kleine oplage, zal hij uit zijn kosten zijn, en daarna zal een tweede uitgave met grotere oplage winstgevend worden.

Hij is niet bang voor eventuele oppositie. De goedkeuringen en het octrooi zijn voorhanden. Het drukken geschiedt op volkomen legale wijze. Wanneer het boek eenmaal klaar is, zal niemand de verspreiding kunnen verhinderen. Uit de lofwoorden die hij uit de mond van Calenus, Froidmont, Johannes Jansenius (neef van Cornelius) hoort, heeft hij zoveel overtuiging geput over de commerciële waarde van de *Augustinus*, dat hij het risico der oplage volkomen voor eigen rekening neemt. De karakters die Jansenius in Holland had besteld, heeft hij niet nodig (25). Het papier, reeds door Jansenius gekocht, zal hij gebruiken, doch de prijs ervan (2500 gulden) zal hij later, na de verkoop van het boek, rembourseren aan Jansenius' erfgenamen. De geldsom die hij eerst in leen had willen ontvangen om voorlopig de kosten te dekken, daaraan verzaakt hij nu. Hij zal de bruidschat van zijn tweede vrouw aanspreken om over voorradig kapitaal te beschikken (26).

De druk begint in de lente 1639. Overeenkomstig het akkoord, met de grootste geheimhouding, waartoe de drukker zelf en zijn helpers zich verbonden hebben. Er wordt een derde pers bijgekocht. Het aantal werklieden wordt vermeerderd, want de afwerking moet zo vlug mogelijk geschieden, wegens het gevaar van eventuele geheimschending en tegenstand. Ook om het kapitaal zonder vertraging eruit te halen (27). Het boek is zeer volumineus en bovendien moeilijk om te zetten, omwille van de talloze verwijzingen die als randnota's dienen geplaatst te worden. Vooral moet er precies werk geleverd worden. Dat heeft de schrijver, op zijn sterfbed, als zijn laatste wens gevraagd. En dat trachten de uitgevers, Calenus en Froidmont, naar best vermogen te verwezenlijken (28). Ze lezen de drukproeven met de grootste aandacht, vergelijken de tekst ervan met de zuivere copie van Lamee's hand, en eventueel met het origineel handschrift van

(25) Calenus schrijft op 12 april 1639 aan Joost Cats: « Habemus verum zelosissimum qui habita charta, nos ponet extra omnem casum et periculum. Serio incumbet operi et secretissime rem peraget. Characteribus illis apud vos paratis non indigebit. Alios hic parabit »; Ceyskens, La publication, art. cit. 444.

(26) Zegers schrijft dat in zijn *Querimonia* (cf. infra) en het heeft er de schijn naar dat hij waarheid sprak. Eerst, in zijn brief had hij, om een voorschot gevraagd; bewijs dat hij niet zeer kapitaalkrachtig was. Naderhand bij de overeenkomst, verlangt hij geen voorschot meer; bewijs dat hij een andere geldbron had gevonden.

(27) Deze details kan men trekken uit de reeds meermaalen aangehaalde brief van Zegers.

(28) Voor deze bijzonderheden, cf. Ceyskens, La publication, art. cit.

Jansenius. Tot dat doel hebben ze wel beroep gedaan op vertrouwbare medewerkers : Van de Morteale te Brussel, Sinnich te Leuven (29). De drukker heeft dus met heel wat correctiewerk af te rekenen.

Terwijl de druk vordert, wordt reeds gedacht aan de toekomstige verspreiding. Het octrooi voor de Nederlanden werd reeds bekomen door Calenus in 1638, doch het was in vage termen uitgedrukt, nl. ten gunste van de drukker die met het werk zou belast worden (30). Op 8 april 1639 werd het, ten minste voor het grondgebied van Brabant, speciaal op naam van Zegers overgebracht door de Raad van Brabant (31).

Het octrooi in Brussel gegeven onder de naam van de Katholieke Koning mocht wel gelden voor al de spaanse gebieden. In Frankrijk kon er niets bereikt worden ingevolge de oorlogstoestand met Spanje en de Nederlanden. Dit zal later een ernstig verlies betekenen voor Zegers, want er zullen weldra twee heredities in Frankrijk verschijnen : Parijs 1641, Rouen 1643 (32).

Maar er wordt wel gedacht aan Duitsland. Op 13 februari 1640 geeft keizer Ferdinand III een octrooi, geldig voor zijn rijksgebieden. Het geldt voor *opera Cornelii Jansenii*, zonder speciale vermelding van de *Augustinus* (33).

Ziehier een treffend detail in verband met dit keizerlijk octrooi. Volgens een geschrift van Willem Landtsheer, jezuïet van Antwerpen, en uitgesproken anti-jansenist, werd het keizerlijk document gratis bezorgd door de jezuïeten van Leuven (34). Dat lijkt wel vreemd, maar is niet onwaarschijnlijk. Zegers, noch Froidmont, noch Calenus, zullen betrekkingen gehad hebben met de keizer in Wenen. Integendeel, de jezuïeten hadden er genoeg. Caramuel deed in 1635 een beroep op Ignatius' zonen te Leuven om zijn boek *Steganographia* terecht te doen komen in de handen van de keizer en diens minister Martinitz (35).

Waar het slechts ging om dat keizerlijk octrooi aan Zegers te bezorgen, konden de Leuvense jezuïeten niet anders dan zich bereidvaardig tonen. Ze wisten nog niets af van het bestaan of het drukken van de *Augustinus*, dat werk door Jansenius in het grootste geheim geschreven en dat zo scherp het augustinisme

(29) Godfried van de Morteale, advocaat te Brussel, was een neef (kozijn) van Calenus ; Johannes Sinnich, ier, was professor te Leuven. Hij zal later de tafels van de *Augustinus* opstellen ; cf. infra.

(30) Ceyssens, La publication, art. cit., 423.

(31) Zie het voorwerk van de *Augustinus*.

(32) Volgens Bivero (cf. infra) verkochten de franse uitgevers de *Augustinus* aan de helft van Zegers' prijs.

Een uitgave in Holland is nooit tot stand gekomen, ofschoon ze wel eens als een realiteit wordt voorgesteld in de anti jansenistische literatuur.

(33) Zie voorwerk van de *Augustinus*.

(34) Ceyssens, La première bulle, I, Brussel, 1961, 345 : Patres nostri Lovanienses, pro illo ipso libro imprimendo, ignari quod tam graves errores contineret, privilegium Caesarium sine ullis typographie sump-tibus procuraverunt ».

(35) Ceyssens, Autour de Caramuel, art. cit., 331.

opstelde tegenover het molinisme. Bovendien was Zegers lid van hun Mariacongregatie. Waarom hem een dienst weigeren bij het drukken van Jansenius' commentaren op de Bijbel? Dat bracht trouwens geen bezwaar mee. De keizer was eveneens lid van de Leuvense Mariacongregatie (36). Ferdinand III en Jacobus Zegers waren dus in zoverre medeleden en dienden dus wel goedgunstig te staan tegenover elkander. Daarenboven was er in Oostenrijk een Belgisch jezuiet gevestigd, Johannes-Baptista Van Hollandt (37) die veel relaties had met het keizerlijk hof.

In ieder geval, begin 1640 kwam het keizerlijk octrooi aan, en Zegers moet zich opgelucht gevoeld hebben. De druk schiet op. Midden juni 1640 kondigt Calenus reeds de nakende voltooiing aan (38). Calenus en Froidmont dateren hun dedicatie aan Kardinaal Ferdinand op 12 juni; Jacobus Pontanus zijn goedkeuring op 1 juli. Begin juli, na ongeveer anderhalf jaar drukke arbeid, ligt het boek klaar op de indices na (39).

Het zijn drie delen in-folio, kleine letter, dubbele kolom; 557 + 990 + 1144 blz. 't Is geen mooie druk, geen prima papier, de verzorging is niet tot in de puntjes doorgedreven. Calenus betreurt het, maar er is niets aan te doen. Vooral wat het laatste gedeelte betreft, heeft men met te veel spoed moeten werken.

Inderdaad, begin juni hebben de Leuvense jezuiten het geheim van Zegers achterhaald. De manier waarop, blijft steeds een vraagstuk (40), maar heeft ook weinig belang voor de geschiedenis van Zegers. Het ergste voor deze man is, dat Jansenius' tegenstanders enkele katernen in handen hebben, daarin de aard van het werk kunnen vaststellen, en ermee naar Brussel lopen. Bij de internuntius Stravius, bij de gouverneur-generaal, kardi-

-
- (36) *Laudatio funebris Ferdinandi III ... etc. Raro in tanta maiestate pietatis exemplo sodalitates nobilium iurisperitorum ac medicorum Lovanii anno 1641 apud Patres Societatis Jesu praefecti*; cf. Sommervogel, *Bibliothèque*, V, 55.
- (37) P. Van Hollandt trad als bemiddelaar op voor Caramuel. Cf. supra. Hij was geboren in Praag.
- (38) Calenus schrijft op 15 juni 1640: *Opus illud Africanum [Augustinum] quod nosti iam pene ad finem venit, non ita secrete perfici potuit uti necesse semper iudicavimus*; Ceyskens, *De publicatie*, art. cit. 446.
- (39) Calenus schrijft op 11 juli 1640: « *illud opus [Augustinus] nunc expeditum, excepto indice, sed doleo quod cum multis erratis. Mihi sufficit quod exstet et publicum sit. Vix dubito quin statim alibi imprimetur. Galli anhelant. Germani aspirant. Sic brevi in omnem exhibit fama eius* »; Ceyskens, *La publication*, art. cit., 447.
- (40) Zie hierover een nota bij A. De Meyer, *Les premières controverses Jansénistes*, Louvain, 1917, 87. Volgens G. Gerberon, *Histoire générale du jansénisme*, I, Amsterdam, 1700, 7, bekwamen de Leuvense jezuiten kennis van het drukken en bovendien de karnernen « par l'adresse du P. Guillaume Wiskerk, qui suborna un des ouvriers de l'imprimeur et recevait de lui toutes les feuilles ». Over deze P. Wissekercke, zie *Nieuw Nederlands biographisch woordenboek*, I, 1681-1582; C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, VIII; Brussel, 1898, 1175. Jezuiet geworden in 1636 kon Wissekercke in 1640 hoogstens een theologant zijn in het college te Leuven.

naal-infant Ferdinand, bij de Raden, leggen ze hun klachten neer. Hun doel is het verder afdrukken van dat boek en zo zijn verspreiding te doen verbieden. En ze hebben veel hoop op slagen, want zij zijn goed thuis op de nunciatuur, aan het hof, in de Raden.

Inderdaad laat de internuntius zich bepraten. Terwijl hij naar Rome schrijft om daar zijn opinie, die de jezuïeten terwille is, te suggereren, verzoekt hij reeds, op 8 juni 1640, de rector van de universiteit van Leuven, om in afwachting van de Romeinse eindbeslissing, de verdere druk van het boek te doen stopzetten (41).

De universiteit aarzelt aangezien de drukker aan alle wettelijke voorschriften heeft voldaan. Intussen profiteert Zegers van de aarzeling om het afwerken te verhaasten.

Nog voor de universiteit tot een beslissing was gekomen, deelde Stravius op 21 augustus de beslissing van Rome mee: krachtens een decreet van 22 mei 1625 diende het boek onderdrukt te worden (42). Na een onderzoek van het geval (op 24 augustus) is de universitaire raad akkoord om te verklaren dat Zegers niet heeft misdaan tegen het ingeroepen decreet, aangezien dit in de Nederlanden niet werd gepubliceerd. Maar ook is hij besloten om, ondanks alles, te gehoorzamen aan het bevel van Rome en dus aan Zegers te verbieden het derde deel van de *Augustinus*, waar expliciet over de genade werd gehandeld, verder af te drukken of in omloop te brengen (43).

Dit nieuws, dat Zegers aanstonds uit de mond van Froidmont vernam, was fataal. Indien de beslissing werd uitgevoerd, dan stond hij aan de rand van een bankroet. Het kapitaal opgeslorpt door het verbruikt papier, door het dagloon sinds meer dan anderhalf jaar betaald aan talrijke arbeiders, was dan verzwonden. In deze angstwekkende omstandigheid, die ook Calenus en Froidmont aangrijpt, stelt deze laatste zijn pen en zijn kennis van het latijn ten dienste van de drukker. Namens de drukker schrijft hij een lange latijnse brief aan de rector. Hij zet uiteen hoe de *Augustinus* onlangs *maximis sumptibus* (met de grootste onkosten) werd gedrukt. Hij somt acht redenen op waarom het inhouden van dit boek tegen de wet en de rechtvaardigheid zou zijn. Hij vraagt dus tot geen uitvoering van de beslissing te komen, alvorens er verder is onderhandeld met Rome (44).

Die onderhandeling met Rome werd inderdaad op 24 augustus ingezet toen Zegers een exemplaar van de *Augustinus* door een dominicaan van Leuven deed opsturen aan diens ordesgenoot, de Magister Sacri Palatii, die inzake boekenverbod de deskundige was (45). Er werden trouwens meerdere exemplaren naar

(41) Ceysens, Sources, 1-2, 4.

(42) Ibid., 7-8.

(43) Ibid., 10-11.

(44) Ibid., 14-16.

(45) Ibid., 16-17. Thomas Leonardi, eerste regent van het in de universi-

Italië en Spanje gezonden (46).

Inderdaad, de universiteit durft of wenst haar beslissing niet tot uitvoering te brengen. Zegers profiteert ervan om de drie delen van de *Augustinus* volledig af te werken. Johannes Sinnich heeft de indices opgesteld voor de drie delen; uitvoerige tafels waarin de bestrijding van het molinisme in scherp geformuleerde woorden tot uiting komt, en de jezuiten dus nieuwe motieven vinden voor hun actie.

De *Augustinus* is nu kant en klaar. Hij ligt bij Zegers in de vitrine en wordt ook heinde en verre naar Zegers correspondenten gestuurd (47). Verder optreden van de jezuiten, van de internuntius, zelfs van Rome, hebben dit niet kunnen beletten. De drukker kan niet aansprakelijk gesteld worden voor de overtreding van een wet die niet werd gepubliceerd. Men kan hem geen verlies veroorzaken omwille van een louter materiële overtreding. Bovendien, wie is bevoegd een niet gepubliceerde wet toe te passen?

Wat de internuntius en Rome niet kunnen bereiken, dat menen de jezuiten wel te kunnen. Zonder zelf rekening te houden met de decreten die ze tegen de *Augustinus* hebben ingeroepen, maken ze reeds omvangrijke theses gereed, die ze op grote schaal zullen drukken en verspreiden, en bovendien ook nog publiek zullen laten verdedigen te Leuven.

Intussen, in januari 1641, publiceert Pieter Bivero, een spaanse jezuit, die als predikant sinds vele jaren aan het Hof te Brussel is verbonden, een open brief aan kardinaal Ferdinand (48), en een andere aan kardinaal de la Cueva te Rome (49).

Daarop wordt geantwoord in naam van (natuurlijk niet door) Zegers: *Humilis et supplex querimonia adversus libellum R. P. [Bivero] S. J. Regis capellae Bruxellis concio natoris*.

Dit geschrift treedt op tegen de pretenties van Bivero en

teit geïncorporeerd studiehuis der dominikanen te Leuven. De Magister Sacri Palatii was Vincentius Maculano, later kardinaal, die steeds een verdediger van Jansenius zou zijn.

- (46) Calenus schrijft op 11 juli 1640: « Miserant illi [iesuitae] expresse Romam et Hispaniam ut praepediant, sed parum timemus, nam et nos misimus »; Ceysens, La publication, art. cit., 447.
- (47) Calenus schrijft op 11 juli 1640: « Mihi sufficit quod exstet et publicum sit. Vix dubito quin statim alibi imprimetur. Galli anhelant, Germani aspirant. Sic brevi in omnem terram exhibit fama eius. Miserant ille [iesuitae] expresse Romam (exemplaria) et in hispaniam ut praepediant, sed parum timemus, nam et nos misimus »; Ceysens, La publication, art. cit. 447. Zegers zal schrijven in zijn *Querimonia* (cf. infra): « Exemplaria ... quae missa foras ad bibliopolas ad me redibunt, si liber haereseos infametur aut supprimatur venditio ». Cf. Ceysens, Sources, passim.
- (48) De *Augustinus* was opgedragen aan de kardinaal Ferdinand, gouverneur generaal.
- (49) De spaanse kardinaal Alfons de la Cueva, vriend van de jezuiten, was gouverneur-generaal geweest te Brussel van 1618 tot 1629. Rond 1640 was hij te Rome in beste verhouding met de kardinaal-nepote Franciscus Barberini en lid van het H. Officie. Over de geschriften van Bivero, zie Sommervogel. I, 1526-1527.

zijn ordesgenoten : « Omnia quae capellae regiae concionator eiusque socii molliuntur ut *Augustini* janseniani impetrent proscriptionem, tendunt in gravissimum rei meae familiaris detrimentum et ruinam ; magnis enim impendiis (etiam uxorculae meae dote in id injecta) librum excudi et plurima adhuc exemplaria domi habeo, et quae missa foras ad bibliopolas ad me redibunt si liber haereseos infametur, aut supprimatur venditio » (50).

Dit schijnt wel een noodkreet uit het hart te zijn. Hij laat het familiedrama van de drukker aanvoelen. De vermelding van Zegers vrouw is, meen ik, als bittere ernst te beschouwen. De anti-jansenisten gaan er nochtans de spot mee drijven.

In zijn *Menda emendata*, tegen de *Querimonia* gericht, schrijft Bivero : « Dele : *uxorculae meae*. Scilicet ab uxorculae Lovaniensis dote Ecclesiae catholicae definitiones pendebunt ? Quin merces tuas in Hollandiam mittis, isthic placituras ? Viam nosti qui nuper vexeris. Cave tamen in Galliam, ubi liber duplo villior est, vel quia boni non emunt, vel quia istic curantibus amicis tuis recusis, nihil *uxorculae* tuae dotem morantibus. Eos saltem oportebat magis *uxorculae* tuae misereri » (51).

Johannes Bollandus, die van uit Antwerpen de publicaties van de anti-jansenisten dirigeert, dringt er op aan een kort en pittig geschriftje, beter dan dat « koele » van P. Bivero, tegen de *Querimonia* van Zegers uit te geven ; b.v. onder de titel *Querimonia uxoria*. Zijn suggestie zal nochtans, tot zijn spijt, geen sukses hebben (52).

De *Querimonia* van Zegers kende drie uitgaven, telkens ver-

(50) *Querimonia*, blz. 3.

(51) *Menda emendata*, blz. 15. Deze *Menda emendata* is een bijvoegsel aan Bivero's tweede memoriaal aan kardinaal Cueva.

(52) Ceyssens, Sources, 56-57 Bollandus schrijft op 21 april 1941 : « Libello Segeri duplex opponendum esse responsum censerem, unum grave cum thesis edendum, conforme rei quae tractatur, modestiae nostrae et reverentiae quae clarissimis lectoribus debetur ; alterum nomine alicuius biblioepi etc. salsum et dignum Segero eiusque uxorcula et breve duorum, triumve foliorum, ab aliquo theologo, *Rae Vae* directione et PP. Professorum, concinnetur et curabo Coloniae excudi. Nam in eo quod nostro nomine prodibit nihil nisi grave dici vellem, ne cardinales, episcopos etc. offendat ».

Op 23 april schrijft hij nogmaals : « Graves quidam Patres omnino censent separatim parvo et faceto libello respondendum esse *Querimoniis* Segeri et suggestit quidem unus, ut id fiat nomine famuli Meursii, qui est latinus. Posset forte fieri dialogus inter eum et alium quempiam et induci varia quae a quibusdam dicta etiam in officina ; v. g. Doctorem Lovaniensem nuper in officina dixisse : si quae *The-sibus* continentur scripserit Jansenius, haereticum esse ; cumque urgeretur, ut inspiceret Jansenium, respondisse : nolui legere, ne cogerer iudicare. Tum de tyoptheta, qui ex aedibus Seghers profugisse se dicit cum socio, ne fieret haereticus. Iudicium episcopi et quaecumque alia ipsi nollemus nostro nomine vulgare, ipse velut audita potest socio referre et de hoc libro Segeri et *querimonia uxoria*. Si id commendetur aliquibus theologis aliquot horarum spatio levi stylo, cum sale, ludibundi fundent aliquid. Hoc volui *Rae Vae* significare, ut sciret non meum solius esse iudicium, cuius nollem alioqui tantam haberi rationem. Id ultro P. Courtnaeus et alii suggestere. ».

rijkt met replieken op nieuwe geschriften van de anti-jansenisten (53). De derde uitgave maakte geen melding meer van de *uxorcula* (54) maar des te meer van de *Theses* die intussen heinde en verre, ruimschoots werden verspreid, en op 22 maart 1641 te Leuven, in een voor- en namiddagzitting waren verdedigd geworden. Jansenius wordt er voorgesteld als een ketter, op gelijke voet met Luther en Calvijn.

De *Querimonia* (3e uitgave) noemt dit een *lethalis ictus* (een doodsteek) voor Jansenius. Maar 't was er ook een voor Zegers zelf die sinds lang gedrukt ging onder de zwaarste zorgen. Men kan geredelijk aannemen hetgeen een Leuvense jezuiet later zal schrijven: dat Froidmont bijna elke dag bij Zegers kwam (55). Een eigenaardige bevestiging daarvan is het volgende feit. Bij de doop van Zegers derde kind (het tweede van Paschasia de Sangere), Paul, op 15 januari 1641 in Sint-Pieter, treedt de professor, deken en kanselier Libertus Froidmont, op als peter (56). Een beter bewijs van zijn sympathie kon de mede-uitgever wel niet geven aan de gekwelde drukker en diens *uxorcula*. Maar hij bezorgt hem andere voordelen. Hij laat bij hem drukken: in 1640 zijn *Sycophante. Epistola ad Gisbertum*; in 1641, zijn *Brevis*

(53) Bollandus schrijft in een tweede brief van 23 april 1641: « Tropaea P. Joannis [De Jonghe], velut alterium Miltiadis, non patiuntur me quiescere: en sextam epistolam intra spatium quinque dierum. Segers scripsit (et legi litteras) suae *Querimoniae* distracta omnia exemplaria; recudi, sed amplioem et rogat num velit D. Meursius sibi 100 exemplaria mitti. Et quiescitis? Tantumne licebit Hibernensi doctorculo? · D. Lambertinus (novit eum R. P. Rector et alii isthic; vir est *masculini* generis) questus est his diebus vehementer in officina Meursii, Patres nimis acerbe et scandalose invehi in Jansenium; se Patribus amicum esse, sed hoc non posse dissimulare; et omnino credere verum esse quod in libello Segeriano dicitur, plus mali illis *Thesibus* factum quam omnibus libris P. Lessii et aliorum boni. - Petebat Seghers sibi adhuc 50 mitti *Theses* jesuiticas. Sed si tam cito *Querimoniam* suam cum questu distraxit, erit iam dos uxorculae eius extra periculum. Nondum rediit Bruxella D. Meursius. ». Cf. CEYSSENS, *Sources*, 58.

Rapin schrijft: « Les Jansénistes, alarmés de cet écrit, craignant que le Cardinal-Infant n'écoutât son prédicateur, firent intervenir l'Imprimeur Jacques Segers qui présenta une requête au cardinal et pour le toucher de compassion dit qu'il est ruiné, qu'il a employé la dote de sa femme à cette impression. Vide scriptum editum Lovanii 1641, in collegio Claromontano. Ce qui est ridicule, est qu'ils font parler un ignorant en théologien et se défend sous son nom »; cf. *ibid.*, 612.

(54) Dit zal later onderlijnd worden door Jacques de la Fontaine in zijn boek *Ad innocentium XII*, onder de deksnaam van Jacques de Monbron, verschenen in Keulen, 3 vol. 1692-1692; zie II, 96.

(55) Zie hierachter de brief van Lauenbach.

(56) Leuven, Stadsarchief, Doopregisters, nr. 350, f° 19. Een ander bewijs van Zegers' drukke betrekkingen met Froidmont wordt gevonden in een brief van Andreas Judoci, provinciaal der jezuiteten, d.d. 30 november 1641: « Jacobus Seghers typographis dixit nostris, singulis se hebdomadis accipere fasciculos litterarum a jansenianis Romam mittendos, quod illi ita clam fieri velint »; Ceysens, *Sources*, 253. Dit bericht lijkt evenwel verdacht.

(57) Voor de hier te vermelden geschriften, zie L. Willaert, *Bibliotheca janseniana belgica*, 3 vol., Namen, 1949-1951, passim.

anatomia naturam eius talem repraesentans qualem D. Augustinus olim nobis descripsit; zijn lijkrede op de vroegere nuntius, kardinaal Jan-Frans Guidi di Bagno, en vooral de *Homologia* van Sinnich, waarvan hier de titel vollediger mag volgen: *Augustini Hipponensis et Augustini Iprensis de Deo omnes salvari volente et Christo omnes redimente homologia. Per theses ant'apologeticas expressa et Lovanii loco per Iacobum Zegers designando propugnanda, quando adversariis videbitur* (58). Door dit boek evenals door de *Querimonia* en de *Augustinus*, zou de naam van Zegers melding vinden in de *Index librorum prohibitorum* (59).

Van Zegers persen zal nog wel gekomen zijn de *Epistola Liberti Fromondi et Henrici Caleni data Lovanii 16 Iunii 1641 ad Reverendos Patres Societatis Jesu Lovanii*, een korte open-brief en vermoedelijk ook het aan Froidmont (zonder voldoende bewijzen) toegeschreven boek: *Conventus Africanus, sive disceptatio iudicialis apud tribunal ... Augustini*. Dit erg door de jezuïeten bestreden boek gaf voor gedrukt te zijn in Rouen. Maar de verdenking rustte op Zegers. Er werden menige stappen gedaan, o.m. door de jezuïet Aloys Lauenbach (die later aan het sterfbed van Zegers zal staan) om de veronderstelling met bewijzen te staven. Ondanks gerechtelijk optreden schijnt het bewijs nooit geleverd te zijn (60).

Intussen echter was de toestand voor Zegers reeds ernstig genoeg. De *Augustinus* was verboden geworden op 1 augustus 1641 door een decreet van het H. Officie, op 19 juni 1643 door een bulle (61). Weliswaar konden deze maatregelen in de Nederlanden wegens gebrek aan placet en het optreden van de Raad van Brabant niet uitgevoerd worden, en de *Augustinus* mocht dus blijven liggen in de vitrine van Zegers, maar met de verkoop op

(58) Als antwoord hierop wenst Bollandus de Leuvense theses opnieuw uit te geven, maar met deze vermelding: *defensae 22 Martii ac denuo defendendae item quo die placuerit adversariis eas oppugnare*. Ceysens, Sources, 56.

(59) Ibid., 174.

(60) Hierover handelen veel documenten van mijn Sources, 296 en vv. In een brief van de provinciaal Judoci aan zijn generaal, d.d. 24 januari 1642, leest men: «Primo aspectu deprehendimus characteres a typis Jacobi Seghers, stylum a D. Fromondo prodiisse, Itaque subornavimus amicos, qui libros magni pretii sibi utiles a Jacobo Seghers coëmerent, ac deinde, persoluto pretio, peterent sibi dari exemplum unum *Conventus Africani*; et res successit ex voto. Primo enim typographus negare se scire quid libelli peterent; sed postquam illi constanter pergebant asserere rem istam sibi compertam esse, idque multis argumentis ostendebant, proferre exemplaria rogareque servarent secrete. Atque hac ratione eodem die ad me delati sunt quatuor libelli»; Ibid., 298. De fiscaal van Brabant stelde een onderzoek in bij verschillende drukkers, o.m. bij Zegers te Leuven en bij een van zijn gasten, Frans Diericx; *ibid.*, 301. Zegers schijnt te Brussel te zijn ontboden; *ibid.*, 315; Niettemin heeft Zegers zich kunnen weren dank zij een brief van Petrus Berghs, drukker van Antwerpen; die hij kon voorleggen te Brussel; cf. *ibid.*, 293.

(61) Zie Ceysens, Sources, en La première bulle, passim.

grote schaal, om uit de onkosten te geraken, was geen sprake meer. Zegers was dus een gebroken man ! Vermoedelijk hebben Calenus en Froidmont hem wel de hand boven het hoofd gehouden en konden ze verbeurdverklaring voorkomen. Zijn geknakte gezondheid herstellen konden zij niet.

De jonge man (op 8 april 1642 was hij nog vader geworden van een dochtertje, naar haar moeder Paschasia genaamd) was stervende in het begin van 1644. Als we geloof mogen hechten aan hetgeen Caramuel, die toen in Leuven woonde, tien jaar later zou schrijven, dan stierf Zegers aan een soort razernij : « Audit [Zegers] Jansenii librum esse interdictum et tanto horrore percussus ut statim in phraenesim inciderit et delirio obierit » (62).

De definitieve veroordeling van de *Augustinus* door de bulle *In eminenti* werd te Leuven bekend gemaakt in het begin van de maand juli 1643. Zegers zou dus, volgens Caramuel, van toen af zijn dagen in frenesie hebben doorgebracht. Doch dit is in strijd met hetgeen de te Keulen wonende Antwerpse jezuiet Frans Van der Veken, begin 1644 schreef aan zijn penitent Fabio Chigi, de latere paus Alexander VII : « Obiit Lovanii Segers, typographus jansenianorum, saepius professus se dolere, quod a jansenianis delusus et ad praestandum ipsis iusiurandum esset inductus. Præ die mortis exclamavit : Vivat S. Augustinus, abrenuntio Jansenio. Atque alia id genus, etiam intermortuis vocibus saepius repetiit » (63).

Dat lijken niet de woorden en de gevoelens van een freneticus of een krankzinnige te zijn.

Van der Veken had vermoedelijk zijn gegevens ontvangen van zijn gewone Leuvense correspondent, Frans De Cleyne, professor van Exegesis in het jezuietencollege te Leuven en een uitgesproken anti-jansenist (64). Uit hetzelfde midden hebben we echter een meer uitgebreid verhaal. We danken het aan P. Aloysius Lauenbach, die toenmaals directeur was van de Mariacongregatie en als zodanig de stervende congregantist meermalen bezocht. Op 16 januari 1644 schrijft hij over de dood die twee dagen tevoren had plaats gehad : 14 januari, om 5 uur 's morgens. Stervende drukte de man zijn spijt uit in het vaarwater van de jansenisten te zijn geraakt. Hij getuigde als goed katholiek en vriend van de Sociëteit te willen sterven. Hij riep uit met klare stem: «Ik verzaak aan Jansenius. Leve Sint-Augustinus» (65).

(62) Ceyssens, Sources, blz. XXV; Id., Autour de Caramuel, art. cit., 398.

(63) A. Legrand - L. Ceyssens, La correspondance antijanséniste de Fabio Chigi, Bruxelles, 1957, 117.

(64) Ceyssens, Sources, passim.

(65) Aloys Lauenbach schrijft op 16 januari 1644: «Interim hic varii ubique et admiratione pleni sermones, quibus originem dedit morbus lethalis Iacobi Zegers, typographi, qui instrumentum fuit factionis jansenianae; boni quidem et assidue sodalis mei, et qui ne ideo quidem unquam abfuit, sed quem arcanis suis consiliis et mendaciis homines isti dementarunt et secreto iureiurando suis omnibus rebus

Was het echter wel een verzaking aan het jansenisme? De woorden in historisch verband genomen wijzen eerder op een jansenistische geloofsbelijdenis: onvoorwaardelijke trouw aan de leer van St.-Augustinus, eventueel ten koste van Jansenius.

En dat de stervende drukker van de *Augustinus* het zó, en niet anders bedoelde, blijkt voldoende uit de woorden die hij er bijvoegde: «Oh, indien de jezuiten dit wisten. Zorg ervoor dat ze het nooit te weten komen». Dat blijkt ook verder wel uit het feit dat de stervende man Froidmont, de oorzaak van zijn miserie niet aan de deur zette maar hem dagelijks ontving en blijkbaar wel met vreugde.

In ieder geval Froidmont bleef trouw aan de familie, die hij, zonder het te willen in het ongeluk had gestort. Nadat Paschasia de Zangere hertrouwd was met Jeroen Nempeus, die Zegers' zaak overnam, bracht hij herhaaldelijk zijn jansenistische geschriften welke hij wenste te publiceren, naar de oude drukkerij waar de fatale *Augustinus* was voortgebracht (66).

L. CEYSSENS, O.F.M.

adhibuerunt, cuius erroris sui insignem dolorem in extremis mihi ostendit, aliquot ante mortem diebus.

Mihi ipse palam protestatus aegre sibi nunc facere, quod istorum motuum instrumentum fuisset, esse se amicam Societatis semperque fuisse, et velle mori, inquiebat, in vera catholica fide; deceptum se aliorum suasionibus, et similia multa, intermortuis vocibus. Eodem die clara voce exclamarat: «Vivat Augustinus, abrenuncio Jansenio». Quod habeo ex fida persona quadam, quae aderat, et jansenianus quidem. «O si, inquit, Jesuitae hoc scirent! Quaeso id ne resciant». Itaque eius morbus suspensos academicos habuit, qui non aequis, puto, oculis me illic quotidie viderunt. Confessario alioquin utebatur pastore S. Petri. Ego ac director sodalitatibus illum per intervalla invisebam. D. Fromundus fere etiam illic erat quotidie. Tandem mortuus est die Veneris hora 5 mane. Hodie effertur et nos imus; scilicet sodales meos ad funus omnes invitandos curavi et hoc ipso temporis puncto ego etiam eo propero.

Stupent academici. Putarant Jesuitas memores iniuriarum nec moribundo nec mortuo adfuturos. Tanto mihi accuratius facienda visa sunt omnia. Itaque abrumpo». Cf. Ceyssens, *La première bulle*, I, 1-2.

(66) Zie mijn studie: *Le janséniste Libert Froidmont*, in *Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liège*, 43 (1963) 1-46.

DE ROEPINGEN TE AFFLIGEM IN DE 18e EEUW

Toen onze monniken op 11 november van het jaar 1796 verdreven werden, telde het convent nog 33 leden. Dit schijnt op het eerste gezicht nogal gering. Deze indruk wordt nog versterkt, wanneer we vernemen, dat er daarvan slechts 20 monniken in de abdij verbleven en de overige 13 in de afhankelijke prioraten van Neerwaver en Bornem, in de parochies van Opdorp en Waver en in de nieuwe refugie te Brussel (1). Wanneer we echter de bevolking van andere abdijen even nagaan, blijkt de toestand te Affligem nog gunstig te zijn. Sint-Andries (2) telde bij de opheffing nog slechts 14 kloosterlingen, Oudenburg (3) 13, Stavelot 21 en Malmedy 13 (4).

In Frankrijk was de toestand nog veel bedenkelijker. «*Nous ne sommes plus que l'ombre de nous-mêmes*» schreef Dom Mulet, prior van de abdij van St.-Pieter te Chartres (5). De congregatie van Cluny werd in 22 jaar tijds tot de helft terug-gebracht. Op de Mont-Saint-Michel verbleven nog slechts 6 kloosterlingen, terwijl het gemiddelde bij de Cisterciëncers 7 of 8 monniken per klooster bedroeg (6).

In tegenstelling met deze verbijsterende achteruitgang stellen we vast dat te Affligem het aantal roepingen tijdens de 18e eeuw ongeveer constant blijft. We beschouwen de periode die gaat vanaf de aanstelling van proost Odo De Craeker op 8 augustus 1696 tot aan de uitdrijving van de monniken in 1796. Deze periode, die hoofdzakelijk samenvalt met het Oostenrijks bewind in onze streken vormt een geheel. Het is globaal genomen een voorspoedige tijd voor de abdij, zowel op stoffelijk als op geestelijk gebied. De rampspoedige oorlogen met Frankrijk nemen een einde. Ook inwendig komt de abdij tot rust na de heftige partijschappen binnen de communiteit en de moeilijkheden met de aartsbisschoppen tijdens de vorige eeuw. De vier laatste proosten besturen tot aan hun dood en worden niet meer afgezet of nemen niet meer noodgedwongen ontslag zoals verscheidene van hun voorgangers.

Aan de hand van de monnikencatalogoog van de laatste proost, Dom Beda Regaus († 1808) kunnen wij de bevolking van Affli-

-
- (1) Regaus Beda, *Hafflighemum Illustratum*, dl. III, kol. 2593 (Archief van de Abdij Affligem).
 - (2) *Monasticon Belge*; dl. III, fasc. I, blz. 128.
 - (3) *Monasticon Belge*, *ibid.*, blz. 84.
 - (4) *Monasticon Belge*, dl. II, fasc. I, blz. 105.
 - (5) Brissot, *Mémoires*, dl. I, blz. 59.
 - (6) Fliche A. en Martin V., *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, dl. 20, *La crise révolutionnaire*, blz. 24-25.

gem nagaan (7). Voor de 18e eeuw zijn de gegevens volledig. Wij tellen voor deze periode 98 professies, wat een gemiddelde geeft van één professie per jaar. Er valt geen achteruitgang vast te stellen. De jaren met 3 professies komen herhaaldelijk voor, in 1753 zijn er 4 en in 1765 zelfs 5. Na een onderbreking van 9 jaar volgen dan in 1792, het jaar van de eerste inval der sansculotten weer niet minder dan 5 professies. Die crisisperiode is te verklaren door de belemmerende wetten van de Oostenrijkse regering onder invloed van de Verlichting. Ten gevolge van het edikt van 18 april 1772 dat de professie vóór de leeftijd van 25 jaar verbodt, treffen wij monniken aan die gedurende 3 jaar novice waren zoals Josephus De Grauw van Mechelen (8) en Petrus Van den Gheyn van Leuven (9). In 1789 werd daarenboven nog het tijdelijk bestuur aan de aartsbisschop en de proost onttrokken.

Tijdens de 18e eeuw waren er geen lekebroeders meer. De laatste was Thomas Daens, die overleed in 1674. Uiterst gering is het aantal van hen die hun roeping ontrouw werden. Wij vinden slechts 2 apostaten in gans deze periode, waarvan een terugkeerde in de abdij. Daarbij vermeldt Dom Beda Regaus 2 onwaardigen. Men treft ook geen spoor meer aan van de strekking om de abdij in een seculier kapittel om te vormen, wat in Frankrijk herhaaldelijk voorkomt en ook te Affligem in de 17e eeuw.

De meeste monniken kwamen uit de steden, n.l. 70 op een totaal van 98. Brussel komt op de ereplaats met niet minder dan 16. Dit bewijst eens te meer hoe diepgelovig onze hoofdstad tot op de drempel van de Franse Omwenteling gebleven was. Daarbij bezat Affligem er een refuge waar een monnik permanent verbleef. Verder zijn het vooral Gent, Dendermonde en Aalst, die het meeste roepingen opleverden. Dit moet ons niet verwonderen vermits men daar juist de colleges aantrof en de welstellende burgerij die haar zonen kon laten studeren. In tegenstelling met de negentiende eeuw treffen we slechts twee roepingen aan in de onmiddellijke omgeving. De grote naam en bekendheid die de abdij nog altijd moet genoten hebben blijkt duidelijk uit de uitgestrektheid van het recruteringssterrein. Verafgelegen plaatsen zijn vertegenwoordigd zoals Assenede, Turnhout, Houthalen, Kortrijk, Tilburg... Kortrijk levert niet minder dan vier roepingen in deze periode. Leuven en omgeving geeft er ook vijf, wat wellicht te verklaren is door de bezittingen van de abdij in de streken.

Wat de afkomst betreft stellen we vast, dat de burgerij het best vertegenwoordigd is. In minstens dertig gevallen blijkt de aanzienlijke afkomst duidelijk uit de familiebetrekkingen. Wij

(7) Regaus B., o.c. dl. VII.

(8) Ibid., kol. 1620.

(9) Ibid., kol. 1624.

geven slechts enkele voorbeelden: Benedictus de Zuttere van Gent was de zoon van een doctor in de geneeskunde; Bernardus Verspecht van Asse had als peter baron Ferdinand de Vigneau-court en daarenboven twee broers, die schitterend promoveerden te Leuven; proost Fulgentius van Kortrijk was de schoonbroeder van de adellijke officier Gibson, bevelhebber van Kortrijk; het kasteel van O.-L.-Vr. Lombeek behoorde toe aan de familie van proost Beda Regaus. Regelmatig komen wapenschilden voor als ook de benamingen «dominus» en «domicella» in de doopakten.

Slechts vier monniken behoren tot de adel: Gregorius Baston van Aalst, Placidus Limnander eveneens van Aalst, Livinus Le Maerschack en Godefridus Hulle, beiden van Gent. Niettegenstaande de talrijke roepingen uit de adel in de middeleeuwen heeft Affligem zich toch niet ontwikkeld tot een adellijk stift zoals b.v. de Benedictinessenabdij van Groot-Bijgaarden.

De leeftijd bij de intrede ligt enigszins hoger dan tegenwoordig. Wij tellen 24 postulanten van 21 jaar, 15 van 20 jaar en 17 van 19 jaar. Deze leeftijden komen het meest voor daar men gewoonlijk intrad na de humaniora. Sinds het midden van de achttiende eeuw komt het gebruik op eerst filosofie te studeren aan de universiteiten van Leuven of Douai. We treffen geen jongeren aan van minder dan 17 jaar en dan nog slechts een drietal. Eveneens zijn de late roepingen zeldzaam. De oudste novice was Romanus Wauman van Tielrode in het Land van Waas, die 33 jaar was bij zijn intrede en tevoren klerk bij een dorpsambtenaar (10). Vanaf 1770 worden sommigen na hun priesterwijding naar de Leuvense Universiteit gestuurd. Franco Van den Broeck van Brussel en Bernardus De Coster van Neerijse be-haalden er het baccalaureaat in de theologie (11). Na de strijd van de Patriotten treden een paar gewezen soldaten in, die zich na de syntaxis bij de opstand hadden aangesloten (12).

Uit dit overzicht kunnen wij terecht besluiten dat Affligem, alhoewel het geen grote bloeiperiode kende in deze tijd, toch ook niet aan het uitsterven was en dat de ondergang kwam zoals meestal van buitenaf, door het barbaarse geweld van de Franse Omwenteling.

Dom Wilfried VERLEYEN, O.S.B.

(10) Ibid., kol. 1562.

(11) Ibid., kol. 1602-1604.

(12) Ibid., kol. 1627-1628.

DE HAACHTSE FAMILIE GRIETENS (41)

DEEL III

Tak C

Rotselaar - Wijgmaal - Herent Meerhout

In onze inleiding op de Haachtse familie Grietens (ESB., XLVIe jg., nr. 3-4, blz 101), opgesteld in de jaren 1941-1942, werd gewezen op het tekort aan akten om de Haachtse afkomst van de Meerhoutse familie Grietens te bewijzen. Uit nader onderzoek blijkt thans onomstotelijk dat de eerste Meerhoutse Grietens over Wijgmaal uit Rotselaar kwam en zijn vader een Haachteenaar was.

De Rotselaarse familie Grietens splist zich na 1751-1752 in twee takken:

Tak A : Rotselaar - Wijgmaal - Herent (Grietens Van Doren).

Tak B : Rotselaar - Wijgmaal - Meerhout Tongeren (Grietens - van Aerschot - van Haecht).

*

* *

De Haachteenaar Michiel Grietens, zoon van Abraham en Catharina Vloeberghs, is de stamvader van tak C. Geboren te Haacht op 2.11.1673 huwde hij ca. 1712 met Maria Ludovica L'ENFANT (42), geboren te Rotselaar op 1.5.1691, dochter van

(41) Zie ESB.,

De geraadpleegde bronnen voor de Rotselaarse familie Grietens werden volledig en systematisch doorgemaakt: Schepengriffie Rotselaar, XVIIIe eeuw; Parochie- en kerkregisters Rotselaar; Notariaat Brabant, Rotselaar; en passim Archief Arenberg. Zoals reeds vermeld gingen al de archivalia van de gemeente Herent (Kerkregisters, parochieregisters, enz.) in de brand van 1914 op.

(42) De familie L'Enfant. Zij vestigde zich rond 1670 te Rotselaar. Peter L'Enfant, x Anna van Meerbeeck waaruit drie kinderen:

a) ELISABETH, ° 24.2.1686, x 9.2.1703 Petrus van TOLHUYSEN, eveneens schepen van Rotselaar, waaruit:

1° Peeter, ° ca. 1704,

2° Hendrick, ° ca. 1706,

3° Francis, ° ca. 1708,

4° Carel, ° ca. 1710, † in 1795,

5° Anna-Elisabeth, ° ca. 1712.

De moeder Elisabeth L'Enfant stierf tamelijk jong. Haar man Petrus van Tolhuysen hertrouwde met Joanna Lauwers, waaruit hij zeker twee kinderen had:

1° Anna-Maria, x Joannes-Franciscus Soetemans,

2° Jan-Baptiste.

Na 1718 woonde hij een tijd lang als molenaar te Zichem, zoals blijkt uit de volgende tekst: «Erfmangelinge voor Peeter van Tolhuysen ende Jan Ely. Wy Guilliam vanden Panhuysse, Jan Thys, Jan van Brussel, Goris Fobelets, Guilliam Vercauteren ende Jan van Aerschot, schepenen der Baenderije van Rotselaar... voor

Petrus L'Enfant, schepen, overleden te Rotselaar op 27.9.1711, en van Anna van Meerbeeck, overleden te Rotselaar op 8.2.1708.

Gedurende enkele jaren was Michiel Grietens eveneens schepen van Rotselaar, doch rond 1735 verliet hij de gemeente om de molen van Wijgmaal in huur te nemen (43), alwaar enkele jaren later en zeker vóór 1740 zijn vrouw stierf (44).

Op 8.10.1749 ligt Michiel Grietens «woonende op den moelen van Weyghmael kranck te bedde». Hij laat de notaris van Rotselaar komen om zijn testament op te maken en «syne resterende goederen, meubelen ende inmeubelen soo koey als peerden... smout... graenmoelen... smoutmoelen... enz.» worden geschonken aan zijn kinderen Michiel, Catharina, Anthoon, Guiliam en Jan «student binnen Loven», «TER EXCLUSIE VAN HET KINT VERWECKT VAN PEETER GRIETENS SYNEN AFLYVIGEN SOEN UYT DEN SCHOODE VAN ANNA-CATHARINA MERTENS gehuyschen als sy leefden tot Gelroede...». Als getuige treedt op GUILLIAM GRIETENS, «smet aldaer», die naast Michiel Grietens te Wijgmaal woonde, en niet kon schrijven. In 1750 kochten Sieur Antonius van der Buecken en Jouffr. Johanna van der Veken van de erfgenamen van wijlen Michiel Grietens en Maria L'Enfant een stuk grond gelegen onder Haacht (45). Ogenschijnlijk stierf Michiel Grietens einde 1749 of begin 1750. Daar in 1914 al de archivalia van de gemeente Herent in de brand opgingen is het niet mogelijk de datum van overlijden te bepalen.

Zij hadden acht kinderen te Rotselaar geboren :
1° PETRUS, ° 1.9.1713 (Susc. Petrus van TOLHUYSEN (46)

-
- Joannes van den Broeck, onsen meijer... gecompareert... Michiel GRIETENS, onsen medeschepen... procuratie hebbende van synen swaeger Peeter van Tolhuysen molder tot Sichene...» (G. 1613, f° 145 v°-146).
- b) JOANNES, ° 14.12.1689, + 27.12.1689;
- c) MARIA-LUDOVICA, ° 1.5.1691 die MICHIEL GRIETENS huwt.
- (43) G. 5478-5479. Michiel Grietens... «molder tot Wyghmael», «over syne goederen tot Rotselaer...», «over synen molen tot Wygmaal...», A° 1746 et sqq.
- (44) G. 1614, f° 218-219: «Calengieringhe... voor de kinderen van Michiel Grietens in houwelijck gehadt hebbende Maria Lenfant... Michiel Grietens weduwaer wylen Maria Lenfant huys ende hoff gestaen aen de brugge... aen de Deyle door de representanten van wylen Peeter van Tolhuysen ende Elisabeth Lenfant onlanghs verkocht aen Sr Joannes Baptiste de Persy, meier... A° 1740».
- (45) G. 841, f° 189.
- (46) De familie van Tolhuysen. Eveneens een familie die zich in de loop van de XVIIe eeuw te Rotselaar vestigde. Joannes van Tolhuysen, schepen van Rotselaar, (G. 1610, A° 1677), x 15.5.1672 Barbara Salms of van Salmen (Contraxerunt matrimonium Joannes van Tolhuysen et Barbara Salms in capella refugii Averbodiani Lovaniensis». Zie arch. Pastorie Rotselaar). + 1675. Joannes van Tolhuysen hertrouwde einde 1675 of begin 1676 met Joanna van Vlasselaer (G. 1610, f° 155, A° 1682), waaruit ogenschijnlijk 8 kinderen:
1° Anna-Maria, ° 21.12.1676 (Susc. Joannes van Tolhuysen nomine Magistri RUMOLDI WETS et Elisabeth van den Panhuysen, nomine Anne van Vlasselaer).

et Joanna Grietens). x Haacht, 28.10.1748, de Haachtse Anna-Catharina MERTENS (47).

Zoals uit het testament van Michiel Grietens blijkt was Petrus reeds overleden op 8.10.1749. Eén kind gesproten uit dit huwelijk en geboren te Gelrode werd onterfd.

- 2° MICHAEL, " 8.3.1715 (Susc. Petrus Grietens et Elisabeth L'ENFANT). Volgt: II. Tak A.
- 3° ABRAHAM, " 4.11.1716 (Susc. Abraham Grietens et Anna-Maria VAN TOLHUYSEN). Ogenschijnlijk jong gestorven.
- 4° JOANNES, " 1.11.1718 (Susc. Joannes van Langendonck et Catharina DERBOVEN). Jong gestorven.
- 5° JOANNA-CATHARINA, " 23.11.1720 (Susc. Cornelius Spirincx et Joanna-Catharina Grietens) Ca. 1753 trouwde zij met Petrus Smets uit Leuven, want op 2.8.1754 (48) werd tussen Michiel en Jan Grietens enerzijds en hun schoonbroer Petrus Sme(d)ts anderzijds een transactie gesloten waaruit blijkt dat Petrus Sme(d)ts, in naam van zijn vrouw, afziet van «de vliegende erven bevonden ten sterffhuuse van wylen Michiel Grietens». Zij leefden te Winksele, bij Leuven. Everaerts vermeldt in zijn handschrift hun grafopschrift (49):

D.O.M.

Begraefplaetse
van Petrus Smedts
gebortig der stadt Loven
in de parochie van Ste Gertruyde
gestorven den 14.8ber.1805
in den ouderdom van 81 jaeren
en van Joanna-Catharina Grietens
syne huysvrouw
gebortig van den dorpe van Rotselaer
gestorven tot Winxele
den 15 feb. 1793
in den ouderdom van 73 jaeren
R.I.P.

2° Nicolaus...

3° Peeter... (cfr. supra Elisabeth L'Enfant).

4° Abraham...

5° Hendricus-Philippus...

6° Anna-Barbara, " 15.4.1685 (Susc. Domicella Anna van Vlasselaer et Walterus van Schoelandts).

7° Anneken, beginn.

8° Guilliam... (Cfr. G. 1612, f° 66-70, «Scheydinghe ende deylinghe voor de kinderen ende erffg. van wylen Joannes van Tolhuysen ende Joanna van Vlasselaer» en f° 161 «voor Jan Gyselincx, ingesetene van Wesemael, weduwer Inneken van Vlasselaer... die in eerste huwelijk hadt wylen Jan van Tolhuysen, A° 1700»).

(47) «Testes Joannes Grietens et Jacobus Mertens» (Parochieregisters, Haacht). Deze Anna Mertens kan een dochter zijn van de rijke Peeter Mertens, gehuwd met Catharina van Langendonck.

(48) Not. Brab., nr. 13351, akte dd. 2.8.1754.

(49) A. Everaerts, Louvain, T. 2. Tombes dans les environs de Louvain. Stadsarchief Leuven. Mss.

- 6° ANTONIUS, ° 14.11.1723 (Susc.). x Rotselaar, 17.1.1753 Joanna-Catharina van Langendonck. Eerst leefden zij te Tildonk, alwaar drie kinderen werden geboren (50):
- a) Maria-Catharina, ° 1755
 - b) Petrus, ° 1756
 - c) Maria-Clara-Catharina, ° 1758.
- Uit een akte dd. 24.1.1775 blijkt dat «Anthoon Grietens in houwelyck met Catharina van Langendonck» rond 1775 te Scherpenheuvel leefde. In 1780 was hij reeds overleden (51). We bezitten geen verdere gegevens over deze familie.
- 7° GUILLIELMUS, ° 8.7.1725 (Susc. Guilielmus van den Panhuysen et Elisabeth de Bruyn). Hij is de stamvader van de begaafde Meerhoutse familie Grietens. Volgt: Tak B.
- 8° JOANNES, ° 28.7.1727 (Susc. Joannes Grietens et Joanna-Maria Grietens). Hij studeerde aan de Leuvense Universiteit. In het «Contract van uytcoop van goederen tusschen Anthoon, Guilliam, Jan ende Michiel Grietens», dd. 30.9.1754 staat «Jan Grietens, bejaerden jonghman woonende tot Loven» (bejaard = meerderjarig, hij was slechts 27 jaar oud). In 1768 woonde hij tijdelijk te Wijgmaal (52). Men mag zich afvragen of deze Jan niet te vereenzelvigen is met Jan Grietens, notaris te Zaventem van 1766 tot 1789?

II. MICHAEL GRIETENS EN CATHARINA VAN DOREN

TAK A.

Geboren in 1715 was hij in 1754 een «bejaerden jonghman, woonende als molder op den waetermolen tot Wyghmael». Net zoals zijn vader trouwde hij op gezetten leeftijd ca. 1758 met Catharina VAN DOREN (53).

(50) Parochieregisters Tildonk.

(51) G. 1616, f° 394 (Rotselaar).

(52) «Joannes Grietens actuelyck woonende tot Wychmael», dd. 31.3.1768 G. Rotselaar.

(53) De Rotselaarse familie van Doren is afkomstig uit Herent. De Herentse Schepengriffie vermeldt de volgende van Doren's: Glaude van Doren x Maria vanden Balck (A° 1720). De weduwe Glaude van Doren. Jan van Doren x Joanna van Itterbeeck (vestigen zich na hun huwelijk te Rotselaar). Jan van Doren in den Palmboom. Anthoon van Doren, Driessone. Glaude van Doren, A° 1742. Joris van Doren. Marius van Doren. Peeter van Doren, A° 1753. Glaude van Doren x Catharina Trappeniërs (Cladius van Doren, pachter ende hoeffsmidt, ende Catharina Trappeniërs, A° 1760). Maria-Anna van Doren, dochter van Antonius x Elisabeth van den Schriek. Zij trouwde met Guilliam van den Eynde uit Binkom (Binckeem), A° 1762. Joanna van Doren x Olivier Claes. Peeter van Doren (leefde te Sterrebeek), A° 1768. D'ertig. Joris van Doren, A° 1767. Cladius van Doren, A° 1768. Petrus van Doren en Barbara van den Plas, A° 1771. Antonius van Doren. Petrus van Doren. wonede te Haecht. Petronella, zijn zuster «sinnelosse», wonede te Herent, Antonius van Doren, een broer, Clau-

dius van Doren «vaderlycken oom», A° 1783. Sieur Joannes-Baptiste van Doren, «borger ende meester vischvercooper binnen Loven ende Jouffr. Catharina Spruyt», A° 1784. Andreas van Doren, A° 1779. Jan van Doren den ouden, Jan van Doren den jongen, A° 1794. Claudius van Doren, Peeter van Doren, jongman, Peeter van Doren, den ouden, A° 1794.

In de Rotselaarse Schepengriffie, Kerk-, en Parochieregisters noteerden we de volgende van Doren's:

I. Joannes van Doren, uit Herent, + Rotselaar 14.1.1758, x Anna van Etterbeeck uit Wespelaar, vestigde zich rond 1730 te Rotseelaar, alwaar 10 kinderen werden geboren:

1° Joannes-Josephus, ° 18.2.1733 (Susc. Joannes Peeters et Anna Molemans). In 1794 woonde hij te Betekom.

2° Antonius, ° 17.2.1735 (Susc. Antonius van Doren et Catharina van Etterbeeck).

3° Henricus, ° 2.9.1737 (Susc. Henricus Hermans et Catharina Trappeniers). Deze Catharina Trappeniers kan een zuster zijn van Barbara Trappeniers die met de smid Grietens trouwde.

4° Guilielmus, ° 14.10.1739 (Susc. Claudius van Doren et Joanna van Etterbeeck). Stierf jong.

5° Maria-Theresia, ° 18.12.1740 (Susc. Claudius van Doren et Maria van Aerschot), + 29.12.1795.

6° Petrus, ° 9.2.1743 (Susc. Petrus van Dooren et Catharina Trappeniers), + 21.5.1745.

7° Guilielmus, ° 27.3.1745 (Susc. Gerardus Melaerts et Anna-Maria Lauwers), schepen, rentmeester van de kerk, x 21.7.1770 Maria van Aerschoot, + 23.6.1795. Guilielmus stierf op 3.2.1825. Zij hadden drie kinderen:

a) Henricus, ° 1777, + 25.7.1793, oud 16 jaar.

b) Joanna-Catharina, ° 7.4.1779 (Susc. Guilielmus van Aerschot et Joanna-Catharina van Doren).

c) Jan-Baptiste Josephus, ° 17.3.1783 (Susc. J.B. van Aerschot et Anna-Catharina van Doren).

8° Gerardus, ° 22.2.1747 (Susc. Gerardus Melaerts et Barbara Michiels), x 4.11.1777 Catharina Huygens, ogenschijnlijk ° te Rotseelaar op 23.8.1757, dochter van Petrus Huygens uit Holsbeek, gehuwd met Elisabeth Janssens. Zij hadden 10 kinderen:

a) Maia-Theresia, ° 7.8.1779 (Susc. Arnoldus Huyghens et Maria-Theresia van Doren).

b) Joanna-Catharina, ° 3.4.1781 (Susc. J.B. Huyghens et Joanna-Catharina van Doren) x Melchior van Goetsenhoven. Zij overleed op 4.6.1824.

c) Guilielmus, ° 2.3.1782 (Susc. Guilielmus van Doren et Anna-Catharina van Doren).

d) Joannes-Josephus, ° 22.8.1784 (Susc. Joannes-Josephus van Doren et Anna-Elisabeth de Wit), x Anna-Elisabeth Willems.

e) Sebastianus, ° 20.8.1786 (Susc. Sebastianus Willems ex Wesmael et Maria-Theresia van Doren).

f) Maria-Catharina, ° 2.7.1788 (Susc. Petrus Meeus et Maria van Aerschot) x Petrus Meeus (had een broer priester).

g) Anna-Barbara, ° 15.7.1791 (Susc. Petrus van Doren et Anna-Barbara van de Savel), + 1.1.1792.

h) Anna-Catharina, ° 25.11.1792 (Susc. Joannes van Doren et Anna-Catharina van Doren), x Hieronimus van Aerschot.

i) Angelina, ° 21.6.1798 (Susc. Petrus van Doren et Joanna-Catharina van Doren).

j) Barbara..... x Guilielmus van Brussel.

9° Joanna-Catharina, ° 15.6.1749 (Susc. Henricus He... et Joanna van Etterbeeck).

10° Anna-Catharina, ° 29.3.1752 (Susc. Joannes van Ophem et Jo

- anna-Catharina Peeters), x Sebastianus Willems ex Wesemael.
- II. Petrus van Doren ex Herent x 22.4.1788 Anna-Catharina Meulemans, waaruit:
- a) Barbara, ° 15.3.1789 (Susc. Lambertus van Doren et Barbara Meulemans).
 - b) Anna-Catharina, ° 31.1.1791 (Susc. Guilielmus Meulemans et Catharina van der Smissen)
- III. Lambertus van Doren ex Herent, x 1° 27.9.1789 Catharina van Aerschodt, ex Wesemael (+ 23.11.1824) waaruit o.m.
- a) Joanna, ° 23.1.1792, + 23.11.1792.
 - b) Joanna-Agnes, ° 21.1.1795 (Susc. Claudius van Doren et Joanna Gyselinckx).
2° 22.11.1826 Anna-Elisabeth Wolput ex Wesemael.....
- IV. Antonius van Doren ex Herent x Clara de Coster ex Herent, waaruit te Rotselaar, zeker zes kinderen:
- a) Joanna Catharina, ° 3.7.1779 (Susc. Petrus van Doren et Catharina Huygens).
 - b) Joannes, ° 12.6.1781 (Susc. Joannes Verhulst et Joanna-Catharina van Doren).
 - c) Petrus-Franciscus, ° 3.10.1783 (Susc. Petrus Everaerts et Catharina-Angelina van Biloen).
 - d) Joannes, ° 5.5.1787 (Susc. Joannes van Doren habitans Lovanii et Anna-Maria de Coster ex Wilsele).
 - e) Maria-Theresia, ° 17.4.1789 (Susc. Arnoldus Huyghens et Maria-Theresia van Doren). De voornaam Maria-Theresia wijst op de grote waardering die Keizerin Maria-Theresia hier in onze gewesten genoot.
 - f) Anna-Maria, ° 10.6.1792 (Susc. Franciscus Everaerts et Anna-Maria Grauwen).
- V. Maria-Theresia van Doren ex Herent x Arnoldus Huyghens ex Rotselaar. Zij was ogenschijnlijk een zuster van Petrus en Lambertus van Doren uit Herent.
De familie Huyghens.
Petrus Huygens uit Holsbeek x Elisabeth Janssens, waaruit te Rotselaar 6 kinderen: Arnoldus, ° 25.2.1749, (volgt). Maria, ° 7.10.1750. Maria, ° 12.9.1753. Joannes-Baptiste, ° 12.5.1755. Catharina, ° 23.8.1757. Elisabeth, ° 12.2.1759.
Arnoldus x Maria-Theresia van Doren uit Herent, waaruit te Rotselaar 8 kinderen:
- a) Catharina, ° 24.2.1781 (Susc. Petrus Huygens et Catharina van der Smissen).
 - b) Maria-Catharina, ° 28.2.1783 (Susc. Claudius van Doren et Catharina Huygens).
 - c) Lambertus-Theodoricus, ° 9.11.1785 (Susc. Lambertus van Doren et Barbara Ackermans).
 - d) Catharina-Theresia, ° 18.1.1788 (Susc. Gerardus van Doren et Catharina van der Smissen).
 - e) Joannes-Baptiste, ° 20.12.1790 (Susc. J.B. van Doren et Elisabeth de Wit).
 - f) Maria-Theresia, ° 22.3.1793 (Susc. J.B. Huyghens et Anna-Catharina Meulemans).
 - g) Petrus, ° 5.12.1795 (Susc. Petrus van Doren et Catharina van Aerschodt).
 - h) Angelina, ° 9.9.1799 (Susc. Maria-Catharina Huyghens nomine Petri Meeus et Marie Verheyden).
- VI. Een Petrus van Doren, + 11.3.1824, had in huwelijk Maria van Langendonck, waaruit o.m. Gerardus-Franciscus, ° 4.10.1782 (Susc. Gerardus van Doren et Catharina Bedts).
- VII. Een Gerardus van Doren, + 29.11.1824, was gehuwd met Jo-

anna Messemaekers, waaruit o.m. 1° Maria, ° 1818, + 7.12.1825; 2° Sebastianus, ° 1823, + 19.1.1824.

VIII. Een Joannes van Doren x Anna-Elisabeth Willems, waaruit o.m. Constantinus-Gerardus, ° 20.3.1821 (Susc. Gerardus van Doren et Anna-Maria Willems), en Anna-Martina, ° 7.8.1823 (Susc. Joannes van Doren et Anna-Catharina van Doren).

IX. Een XVII eeuwse stamboom met addenda uit de 18e eeuw vermeldt een Guiliam van Doren x Barbara-Theresia Foblets.

De affiliatie ziet er als volgt uit:

Isaac van den Panhuysen, zoon van Egidius en Elisabeth Griens, kleinzoon van Joannes en Dymphna Aurogge, achterkleinzoon van Isaac en Emerentiana van Lantrop (ca. 1550 gehuwd) was getrouwd met Margaretha van Langendonck (° Werchter, 24.6.1665). Zij hadden negen kinderen, o.m. Henricus «Canonick te Averbode», Isaac «capucin» en Maria, ° 1.11.1681 die op 22.11.1704 met Joannes Foblets trouwde (+ 1.6.1761). Van den Panhuysen en Foblets zijn twee familienamen die men in de geschiedenis van Rotselaar op elke bladzijde aantreft. Jan FOBLETTS et Maria VAN DEN PANHUYSEN hadden negen kinderen, te Rotselaar geboren:

1° Guiliam, ° ca. 1706, x ca. 1735 Maria van Bedts.

2° Hieronymus, ° 24.12.1707 (Susc. Hieronymus Janssens et Maria Wouters).

3° Barbara-Theresia, ° 31.3.1710 (Susc. Hendericus Gyselincx et Barbara Langendonck per Mariam Foblets). Zij huwt ca. 1735 Guiliam van Doren, waarvan zij 6 kinderen had: Engel, ° 1736. Theresia, ° 1738. Elisabeth, ° 1740. Joanna-Maria, 1741. Peeter, ° 1743. Joannes, ° 1745. Wij weten echter niet waar zij werden geboren. Verdere afstamming eveneens onbekend.

4° Maria-Joanna, ° 1.8.1712 (Susc. Guiliam van den Panhuysen et Maria Foblets) x Isaac van Bets.

5° Isaac, ° 19.10.1712 (Susc. Joannes van Langendonck nomine Isaac Foblets oratoris... et Elisabeth Janssens).

6° Anna-Catharina, ° 2.3.1717 (Susc. Jan van den Panhuysen et Anna Foblets).

7° Elisabeth, ° 28.5.1719 (Susc. Jan van Langendonck et Elisabeth Foblets).

8° Joannes et Joanna, tweeling, (Susc. Henricus Geyselincx et Joanna-Maria van den Panhuysen...).

9° Catharina, ° 11.11.1724 (Susc. Ferdinandus Piret et Catharina van den Panhuysen). Zij huwde met Jacobus van Aerschot.

In de Rotselaarse parochieregisters treft men vaak de voornaam Isaac en Abraham aan. Te Rotselaar hebben nooit Joden gewoond. In de XVIe eeuw echter was Rotselaar het meest protestantse dorp uit de streek. Vandaar de voornaam Isaac en Abraham, die bij enkele vooraanstaande families in gebruik bleef tot op het einde van de XVIIIe eeuw. Het lijkt geen twijfel dat verschillende families uit Rotselaar en ook uit Wezemaal, in de tweede helft van de XVIe eeuw sterk Protestants aangelegd waren. De overtuigden verlieten Rotselaar en vluchtten eerst naar Antwerpen en vandaar naar Nederland. Het zal niemand verwonderen dat Rotselaar open stond voor de Hervorming. De abdij van Vrouwenpark, gelegen op het grondgebied van Rotselaar, genoot weinig of geen sympathie bij de bevolking. Bovendien bestond te Rotselaar een kapittel van vijf kanunniken, die in de loop van de XVIe eeuw weinig voorbeeldig leefden en die de stamvader zijn van meer dan één Rotselaarse familie.

Everaerts geeft in zijn mss. een afschrift van een graftombe van de Herentse familie van Doren. Ogenschijnlijk was het reeds moeilijk leesbaar. Het luidt :

Zij hadden vijf kinderen, te Herent geboren :

- 1° ELISABETH, " ca. 1759
- 2° ANNA-MARIA, " ca. 1761
- 3° JOANNA-CATHARINA, " ca. 1763
- 4° JOANNES, " ca. 1765 (54)
- 5° FRANCISCUS, " ca. 1767.

Michael Grietens was een eng, streng en welstellend man. Zijn vrouw Catharina van Doren stierf kort na de geboorte van haar vijfde kind. Uit de akten blijkt dat zij in 1770 reeds was overleden. Michiel Grietens hertrouwde niet (55). In de archieven staat hij vermeld nu eens als «molder ende woonende op Wyghmael molen onder ROTSELAER» dan weer als «molder... op den Wygmaelschen molen onder HERENT», of nog als «ingesetenen van Rotselaer tot Wychmael».

Vanaf 1770 koopt hij regelmatig goederen (56). De twee belangrijkste aankopen werden echter gedaan door zijn kinderen. Zo zien we dat in 1786 zijn kinderen Elisabeth, Anna-Maria, Joanna-Catharina, Joannes en Franciscus, te Herent, voor meer dan 2000 gulden, allerlei goederen kochten. De gekochte gronden hoorden toe aan de erfgenamen van Dionysius Struyf en zijn vrouw Elisabeth van Doren. Op 30.4.1795 treden zijn vijf kinderen nogmaals in blok op, om voor hun 80 jarige vader, voor een som van 4000 gulden, van het klooster van Betlehem (Herent) te kopen 9 dagmaal broekland, gelegen onder Wijgmaal

..... van Doren, † 1.4.1730
Gilante van Doren, † 20.3.1730
Gilante van Doren, † 12.9.1722, gehuwd met
Maria van de Balck, † 6.8.1728.

De hoger vermelde families van Doren zijn de ascendenten van de stevige Rotselaarse familie van Doren met zijn molenaars, schoolmeesters, schepenen en burgemeesters. Het was en is een christelijke en vlaamsvoelende familie, die in de loop der tijden zich politiek wist aan te passen, én ten tijde van de Oostenrijkse Keizerin Maria-Theresia, én ten tijde van de alles-rovende Franse Bezetting, alhoewel aanvankelijk meer dan één van Doren bij de weerstanders van de Boerenkrijg had gestaan. Tijdens onze hereniging met Noord-Nederland en vervolgens na 1830, genoot zij steeds het vertrouwen van de Rotselaarse bevolking.

(54) Zie G. 1628, f° 186 en f° 208, A° 1781 en 1786.

(55) De Rotselaarse parochieregisters bewijzen dat men te Rotselaar vaker hertrouwde dan b.v. te Werchter of te Haacht. Regelmatig treft men mannen en vrouwen aan die driemaal waren hertrouwd. Zelfs weduwen die financieel bevoordeligd waren en reeds grote huwbare kinderen hadden, hertrouwden gemakkelijk, zodat het niet-hertrouwen een unicum is. Het hertrouwen was bijna een noodzakelijkheid. Het gaf aan de weduwen een gevoel van veiligheid, dat vroeger zeer gewaardeerd werd. Anderzijds bleven heel wat vrouwen in het kinderbed en was de man genoodzaakt te hertrouwen. Bovendien stierfen vele mannen tamelijk jong, t.t.z. tussen de 40 à 55 jaar. Eén van de oorzaken is ongetwijfeld het overdadig eten en drinken. De vrouwen werden in het algemeen tamelijk oud.

(56) Zie G. 433, nr. 314 ; G. 434, nr. 10, nr. 95, nr. 111, nr. 172 ; G. 437, nr. 10.

en 6 dagmaal landbouwgrond gelegen onder Herent. Deze verkoop moest het klooster toelaten «hunner provisionele quoten in de contributie van een millioen fransche livres van de Universiteit gevraegt door de representant van het fransche volck Laurent» te betalen.

Begin 1795 leefde vader Grietens nog. Hij overleed in de loop van 1795 want in een akte dd. 1.12.1795 (G. 438, nr. 96) spreekt men meermaal van de erfg. van Michiel Grietens. Einde 1795 was nog niet één van zijn vijf kinderen gehuwd. Hun geschiedenis hebben we niet verder kunnen uitwerken (Brand, archief Herent, 1914).

In de 18e eeuw leefde eveneens te Herent-Wijgmaal de familie Guilliam Grietens - Barbara Trappeniers, die vlak naast de molenaar Michael Grietens woonde en waarmee ze ogenschijnlijk niet rechtstreeks verwant was. Guilliam Grietens was smid van beroep. Over deze familie bezitten we de volgende nota's: «Renier Grietens als vader ende momboir van syne minderjaerighe kinderen, Guilielmus Helaerts als man ende momboir van Barbara Grietens, Guilielmus, ende Adrianus Hermans als man ende momboir van Anna-Maria Grietens, alle kinderen van wylen Guiliam Grietens ende Barbara Trappeniers...» hebben verkocht «seker huys, hof ende block, groot een dachmael... gelegen tot Wychmael onder Herent, regenoten MICHIEL GRIETENS... geannoteert desen 13.2.1776» (G. 433, nr. 317).

«Borghbrief voor Maria Grietens. Wy.... certificeren.... dat.... Maria Grietens, dochter van Guilielmis en van Barbara Trappeniers is geboortigh.... etc.». Zij trouwt met een inwoner uit Pellenberg (G. 433, nr. 200, dd. 7.11.1770).

Idem.... «dat Clara Grietens, dochter Guiliams en Catharina Adams.... etc.». Zij trouwt met Antonius Deplas uit Pellenberg (G. 433, nr. 239). We bezitten geen nadere gegevens.

Te Herent, te Leuven, te Kessel-Lo en verder rondom Leuven leven thans nog een tiental families Grietens. We hebben voorlopig nog niet kunnen uitmaken of ze afstammen van de molenaar, van de smid Grietens of van de familie Grietens-Trappeniers, daar al de registers in de brand van 1914 bleven. We hadden aan die families een vragenlijst gestuurd, die onbeantwoord bleef. Ogenschijnlijk stammen zij niet af van de Haachtse familie Grietens, die erfelijk vooruitstrevend en intellectueel aangelegd was. Noteren we terloops dat in 1885 een Jan Grietens uit Herent te Haacht in het huwelijk trad met M. Bauweleers.

Eveneens te Brussel leven nog een twaalfstal families Grietens. Het is bijna zeker dat zij dezelfde ascendenten hebben als de Haachtse tak of rechtstreeks afstammen uit de Zaventemse familie Grietens waarop we bij het afsluiten van deze studie terugkomen.

(Wordt vervolgd)

Dr. Jos COOLS

DE STREEK VAN HALLE, VAN DE VOORGESCHIEDENIS TOT DE VROEGE MIDDELEEUWEN

(Vervolg van blz. 357 - XLVIe jg.)

MEKINGEN (St.-P.-Leeuw), pers. n. *Mak* of *Mag*; hoeve (40 m) aan de bronnen van een beekje, in een klein dal en dichtbij de weg Tongeren-Cassel (nr. VIII); de huidige hoeve is op Acp gronden gevestigd (373); de omgeving bestaat uit Aba gronden. Gunstige ligging.

VLIERINGEN (Halle), pers. n. *Fritbilo?*; eertijds hoeve, nu kasteel (50 m) aan de bronnen van de Koppijbeek, in een klein dal en op korte afstand van het kruispunt van de pre-romeinse weg Zennedal-Schapebaan (nr. IV); hoeve op Acp gronden en omgeving op Aba gronden. Goede ligging.

SCHIJSSINGEN (Halle), pers. n. *Sigizo*; twee hoeven dicht bij elkaar (55 m), aan de bron van een beekje, op 150 m van de Romeinse weg Kester-Halle-Nijvel gelegen; hoeven op Acp gronden en omgeving bestaande uit Aca en Aba gronden. Tamelijk gunstige ligging.

Twijfelachtige benamingen (374):

ELINGEN: dorpskern (50 m) bij de aanvang van een klein dal waar bronnen kunnen ontspringen en op 200 m van de pre-romeinse weg Zennedal-Schapebaan (nr. IV); in de dorpskern bestaat de bodem uit Acp gronden en op de omringende hoogten, uit Aba gronden. Vrij gunstige ligging.

PEPINGEN: dorpskern (54 m) gelegen op een naar het noorden gerichte helling van een heuvelrug die zich tussen de Zuun en een van haar zijbeekjes uitstrekt; nederzetting op ongeveer 1 km van de overgang van de weg Tongeren-Cassel te Wanake en met deze plaats door een weg verbonden; dorpskern en gebied ten noorden ervan op Aba gronden (heuvelruggen); Aca gronden (375) ten zuiden ervan. Gunstige ligging.

Op de rechter Zenneoever:

BUIZINGEN: *stamzate van Boso's* geslacht; kerk en kasteel (34 m), gelegen op een lichte helling, noordwaarts naar de Zenne en naar het kleine dal van de Kleinebeek gericht; nederzetting op goed gedraineerde Abp en Aba gronden (376); de Zennedalweg Klabeek-Lot (nr. XII) loopt te midden van de dorpskern.

(373) Acp gronden: zwak gleyige gronden op leem; wateroverlast mogelijk in natte perioden (*Ibid.*, blz. 49-51-52).

(374) Bellingen, in de twee voornoemde publicaties van Dr. J. Lindemans onder de twijfelachtige benamingen opgenomen, wordt later door dezelfde schrijver onder de Saksische plaatsnamen gerangschikt (zie verder: Een Saksische vestiging in onze streek?).

(375) Aca gronden: leemgronden met iets minder gunstige drainering dan de Aba gronden (*Ibid.*, blz. 35).

(376) Abp gronden: goed gedraineerde gronden op lemig, colluviaal of aluviaal materiaal (A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Halle 101E*, blz. 53).

EIZINGEN (Buizingen) : pers. n. *Heuzo* of *Heinzo*; verdwenen dorpskern (40 m), gelegen op de lichte helling naast de Zenneloop, op goed gedraineerde Aba en Abp gronden, dichtbij voornoemde weg.

HUIZINGEN : verdwenen dorpskern (35 m), gelegen in het dal van de Meerbeek, op een naar het noordoosten gerichte helling van het Kluisbos-Krabbos-plateau, waar hoofdzakelijk goed gedraineerde Aba en Abp gronden voorkomen.

Waarschijnlijk ook volgende plaatsnamen :

ELDERINGEN (Dworp) : pers. n. *Hilderik*; verdwenen hoeve (65 m), in het dal van het beekje dat van Zevenbronnen naar Dworp loopt, en tegenover de Destelheide; Aba gronden op de helling; Sbx en Zag gronden op het plateau (377).

WOUWERINGEN (Dworp) : pers. n. *Waldhari* of *Walrad*; gehucht (40-45 m) gelegen in hetzelfde dal en op dezelfde helling als Huizingen; dichtbij de uitmonding van een beekje in de Meerbeek; hoofdzakelijk Aba en Aca gronden. Goede ligging.

REVELINGEN (Waterloo); pers. n. *Reinward*? gehucht (105-110 m) aan de rand van het diep ingesneden dal van een zijbeekje van de Hain, genaamd *le Patiau*; 400 m ten westen van de Romeinse weg nr. XIII; de plaats ligt op de scheidingslijn tussen de Zenne- en Dijlebekken. Aba(b), Sbx en Zag gronden (378). Gunstige ligging.

Welke zijn de factoren die de keus van de ligging van deze primitieve Frankische nederzettingen hebben beïnvloed (379)?

Het eerste feit, dat we kunnen onderstrepen is, dat men een zeker aantal van deze woonplaatsen in de buurt van vrij diep geromaniseerde gebieden vindt. IJzeringen, Alsingen, Trontingen bevinden zich in een streek waar een belangrijke Romeinse steenweg doorloopt en waar de vruchtbare bodems minstens sedert de Romeinse tijd zijn ontgonnen.

Op de rechter Zenneoever liggen Buizingen, Heizingen, Huizingen en Wouwingen eveneens rond een kern van gallo-romeinse landbouwondernemingen en tussen twee Romeinse wegen.

Een drietal andere stamzaten zijn tamelijk ver van deze centra afgelegen, maar ze bevinden zich steeds op een korte afstand van een Romeinse weg of baan; het zijn Mekingen, Vlieringen en Schijssingen, op de linker Zenneoever.

Al deze nederzettingen bevinden zich bij een bron of op een helling waar bronnen kunnen ontstaan en te midden van goed gedraineerde leemgronden die voor de landbouw zeer geschikt zijn.

Het blijkt dus, dat in het algemeen de Frankische landbouwers eerst door de reeds ontgonnen gebieden aangetrokken

(377) *Bodemkaart Waterloo 116W.*

(378) *Ibid.*

(379) Twijfelachtige benamingen worden buiten beschouwing gelaten.

zijn geweest. In den beginne hebben zij deze waarschijnlijk bebouwd, en na uitputting van de grond zullen ze nieuwe oppervlakten in de buurt uitgerooid hebben.

De hoevenamen op *-heim* waarvan het bepalend lid een persoonsnaam is of door een andere omstandigheid is gegeven, zouden die van latere stichtingen zijn. Men heeft dus niet meer met «stamzaten» te doen.

Onder deze hoevenamen worden gerekend :

Op de linker Zenne-oever :

KOTTEM (Sint-Martens-Lennik): *huis van rijswerk en pleisterklei*.

DELLEM (Id.): *dal-heim*; afgezonderde hoeve.

BERCHEM: *berg-heim*; dorpskom (Sint-Laureins-Berchem) (51 m) gelegen op de naar het zuidwesten gerichte helling van het Molenbeek-dal; 200 m noordwaarts, op het plateau ligt het Kareelveld, waar Romeinse overblijfselen zouden gevonden zijn en waar de zeer oude weg loopt, die even verder de grens tussen Halle en Sint-Pieters-Leeuw maakt (Brabantstraat), weg die o.i. ten minste tot de Karolingische periode opklimt. Op de hellingen en op het plateau: Aba gronden. Goede ligging.

EEKEM (Gooik): *woning bij de eik*.

KALKEM (Id.): *woning in kalksteen of woning bij de kasseide (calciata)?*

BERCHEM (Kester): *woning bij de berg*; gehucht (60-65 m) aan de voet van de Kesterheide gelegen, langs de oude Heerweg Tongeren-Cassel, en 400 m ten westen van het wegenkruispunt van Kester. Het bevindt zich bij de aanvang van een klein dal waar een zijbeekje van de Bruggeplasbeek ontspringt. Op de helling: Abp, Acp en Adp gronden; op de hoogste plaatsen: Aba gronden. De primitieve landbouwgronden zouden aan de zuidelijke kant van de Heerweg en langsheen deze laatste gelegen hebben; het zijn waarschijnlijk ook de bewoners van Berchem die de Kesterheide strooksgewijze hebben ontbost; de steilranden die op de hellingen van deze heuvel voorkomen en door afspoelingen op de grenzen van de percelen zijn ontstaan (380), wijzen op een zeer oude uitroeiing.

HERISSEM (Pepingen): *woning van de man genaamd Harja* (= de Heer); verdwenen hof, bij de grens van Beert, met 46 bunder land van O.-L.-Vrouw van Halle (381).

KRUIKEM (Id.): *kruik-heim*, een pottenbakkerij?

BRUKOM (Sint-Pieters-Leeuw): *woning bij het moeras*; gehucht (30-35 m) gelegen op een lichte helling van een heuvelrug die zich in de nabijheid van de moerassige Zennevlakte uitstrekt en waar drie beekjes samenvloeien. De oorspronkelijke verbinding met deze hoeve moet een weg zijn die van Mekingen langs een klein dal naar Brukom loopt (1 km). Op het hoogste

(380) A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Sint-Kwintens-Lennik*, 101W, blz. 60.

(381) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, blz. 272.

gedeelte van de heuvelrug, Aba gronden en Abp gronden op de hellingen. Gunstige ligging.

NEREM (Id.).

OPPEM (Id.).

VOLSEM (Id.): *woning van Volke* (Fulko); gehucht (30-35 m), gelegen op een naar het zuidoosten gerichte helling van de Zennevallei, bij de overgang van de Romeinse (?) weg Lot-Asse (nr. XI). Op de helling, Abp gronden, hogerop naar het plateau toe, Aba gronden. Gunstige ligging.

WEDEM (Halle): *woning in de weide*; hoeve (45 m), gelegen aan de aanvang van een klein dal, dichtbij de bron van de Wedembosbeek, zijbeek van de Zuun. Ligt op 200 m van de weg die de grens tussen Halle en Sint-Pieters-Leeuw maakt, op 500 m van de weg Tongeren-Cassel en op 800 m van het kruispunt van deze met de pre-romeinse weg Zennedal-Schapenbaan (nr. IV). In de depressie: Afp en Agp gronden (382); op de hellingen en op het plateau hoofdzakelijk Aca en Ada gronden maar heel weinig Aba gronden. De bodem is dus tamelijk vochtig. De bodemgesteldheid stemt hier dus overeen met de etymologie van de plaatsnaam.

KIETEM (Beert): vgl. Kottem; hoeve te Beert, nu hoeve van Griemingen of Schaliënhof (383)?

KROKKEM (Id.): *hoeve bij de kromming van de baan?* Verdwenen hoeve, dichtbij de Kromstraat (Popp) (384)?

STRETEM (Beert): *woning bij de straat*; gehucht (60-65 m) gelegen op een naar het oosten gerichte helling, aan de bron van de Groebbegracht, zijbeek van de Zenne; de benaming zou gegeven zijn omdat de nederzetting naast een Romeinse weg Kattenol-Roosbeek werd opgericht (zie: Het Romeins wegenet, nr. XIV). Hoofdzakelijk Aba en Aca gronden. Gunstige ligging.

HOUTEM (Lembeek): *woning bij het bos*; hoeve bij de grens van Beert (385).

MUSSAIN (Sinte-Renelde): *mose-heim*, het huis in de moeder? Gehucht en kasteel (55-60 m) gelegen in het kleine dal van de Mussain-beek; gehucht op Ada gronden; kasteel op Adp en Acp gronden; ongunstige ligging.

OPHAIN (Tubek): gehucht (45-50 m) op de naar het zuidoosten gerichte helling van het Zennedal, dichtbij de alluviale vlakke; op de helling meestal Aca gronden en weinige Aba gronden; in de vallei Adp en Acp gronden.

RIPAIN (Id.): gehucht (55 m) zoals Opain op een naar

(382) Afp: gronden bestaande uit zwaar lemig materiaal; Agp: gronden met zeer slechte drainering, uit lemig materiaal. Beide grondsoorten komen voor in slecht ontwaterde delen van de beekvalleien (A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Halle 101E*, blz. 58-59).

(383) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, blz. 274.

(384) *Ibid.*, blz. 275.

(385) *Ibid.*, blz. 273.

het zuidoosten gerichte helling en dichtbij de Zenne gelegen; op de helling Aca, Abp en Acp gronden; Aba gronden slechts op de naar het noorden gerichte helling, ten noorden van het gehucht. Vrij ongunstige ligging.

Op de rechter Zenneoever :

HOUTEM (Beersel): vgl. Houtem te Lembeek; hoeve, opgericht aan de rand van het bos. Ontgonnen grond: het Houtemveld (386).

NEDEREM (Halle): hoeve, eertijds dichtbij de Zenne gelegen (oorspronkelijk ong. 35 m); op een korte afstand van de Zennedalweg Klabbek-Lot (150-200 m) gevestigd. De hoeve was vermoedelijk op Abp gronden gebouwd; uitgestrekte landbouwgronden (Abp en hoofdzakelijk Aba gronden) strekken zich uit ten oosten van voornoemde weg. Zeer gunstige ligging.

RODENEM (Id.): *woning bij de rode* of uitgerooid bos (387); gehucht (40-45 m) op een naar het zuidwesten gerichte helling van het Zennedal en op 200 m van de Zenne gelegen; bevindt zich op de rand van een vrij stijle helling die de alluviale vlakte begrenst. Het gehucht ligt gedeeltelijk op een plek bestaande uit leemgronden met schieferzandsteenbimenging (bxr); de omgeving bestaat uit een smalle band Aba-gronden naar beneden en uit uitgestrekte Aca gronden in de richting van de heuveltop. Ligging niet zeer gunstig.

NIDERAND (Kasteelbrakel): *nieder-beim*; gehucht (40-50 m) gelegen op de naar het zuiden gerichte helling van het Haindal, op 600 m van de Hain- en Sennette- overgangen van de weg Waudrez-Elewijt en aan de voet van Rogissart en van het bos van Seroux. De bodem bestaat uit uLdx en uAda gronden op de hellingen en uit Aca en Aba gronden hogerop; eerstgenoemde gronden zijn respectievelijk zandleemgronden en leemgronden met kleisubstraat op geringe diepte; daar ze in de winter zeer vochtig kunnen blijven, zijn ze slechts geschikt voor zomergewassen; hogerop liggen daarentegen goede landbouwgronden, maar ze schijnen zeer laat ontgonnen te zijn geweest (plaatsnaam *Rogissart*: sart = rode, XIe-XIIIe eeuwse ontginningen?).

PUHAIN (Roosbeek): *put-beim*; gehucht gelegen nabij de steengroeven van Quenast, bij de bronnen van een drietal zijbeekjes van de Zenne (ong. 60 m) en op een naar het noorden gerichte helling. Op een zeshonderdtal meter ten zuiden van deze plaats volgt de Rue-Haute, een oeroude weg, de heuvelrug die de Zennevallei beheerst; de oorspronkelijke bodemgesteldheid is door een steengroef en door ophogingen totaal gewijzigd;

(386) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beersel*, in *E.S.B.*, XVIIIe jg., 1935, afl. 2-3, blz. 69.

(387) De gemeentenamen op *-rode* eindigend zouden late verschijnselen zijn, hetzij uit de periode van verbreiding van de parochiën (XIe-XIIIe eeuw) (J. VERBESSEIT, *Het Parochiewezen in Brabant*, blz. 136).

doch deze plaats zou dezelfde kenmerken vertoond hebben als de onmiddellijke omgeving waar Aba en Aca gronden hoofdzakelijk voorkomen.

Alhoewel de ligging van alle nederzettingen niet is vastgesteld, menen we toch, dat de verzamelde gegevens ons toelaten de algemene topografische kenmerken van de woonplaatsen met *-heim*-namen te schetsen.

Slechts een klein aantal nederzettingen zouden de rechtstreekse uitwaseming zijn van de stamzaten: Brukom < Mekingen; Wedem < Vlieringen; Nederem < Buizingen.

De omgeving van Romeinse nederzettingen en van hun landbouwgronden lokt de Germaanse boeren nog aan (Berchem bij de vicus van Kester; Sint-Laureins-Berchem bij het Kareelveld?).

Aan de aanwezigheid van een bron of een beek in de buurt van een Romeinse of prae-romeinse weg hebben tamelijk veel nederzettingen hun ontstaan te danken (Volssem, Strettem, Musain, Rodenem, Niderand, Puhain, Opain, Ripain).

De meeste hoeven liggen te midden van goed of tamelijk goed gedraineerde leemgronden; uitzonderingen zijn Wedem en Nidérand.

Naast de *-ingabeim*- en *-heimnamen* dienen onder de Franse plaatsnamen nog een *-zelenaam* en een reeks *-beeknamen* vermeld.

Beersel is de enige *-zelenaam* uit de streek. De oorsprong van deze plaats zou te zoeken zijn te Neerbeersel, gehucht ten noorden van de huidige dorpskern (Opbeersel), op de plaats genaamd Ouborg, dichtbij de Zenne (388).

De *-beekplaatsnamen*, ontstaan door eenvoudige overgang van een riviernaam naar een nederzetting (389), zijn bijzonder talrijk op de linkerover van de Zenne.

De meeste plaatsen met namen van dat type zijn parochiezetels geworden. De vraag stelt zich of de primitieve nederzetting zich in de buurt van de huidige kerk en dorpskom bevond? Hierop kan slechts een antwoord gegeven worden na grondig onderzoek van de vroegere toestanden, wat buiten het kader van dit overzicht ligt. We beperken ons dus tot de vermelding van elkeen dezer plaatsnamen met een korte beschrijving van de topografie.

Linker Zenneoever :

LOMBEEK (O.-L.-V.): dorpskom (48 m) gelegen bij de samenvloeiing van twee beekjes, de Moelebeek en de Oplombeek; ligt naast de overgang van de weg Lennik-Pamel. Parochie sedert de 9e eeuw (390).

VLESENBEEK : dorpskom (40 m) in het dal van de Vlese,

(388) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beersel*, blz. 68.

(389) A. VINCENT, *Les rapports des noms de cours d'eau et des noms de lieux* in *Bull. C.R.T.D.*, 1929, dl. III, blz. 88.

(390) J. VERBESSELT, *Het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 60-61.

bij de overgang van de vermoedelijke Romeinse weg Lot-Asse (nr. XI).

GAASBEEK: dorpskom (39 m) gelegen in een dal, bij de samenvloeiing van twee beekjes. Huidige dorpskom kunstmatig aangelegd op een uitgekozen plaats in de XIVe eeuw (391).

LEERBEEK: dorpskom (58 m) gelegen in het kleine dal van de Bosbeek.

ELBEEK (Halle): hoeve en gehucht (45-50 m) in het dal van de Groebbegracht.

STIERBEEK (Tubek): hoeve (45 m) in het Zennedal.

Rechter Zenneoever :

ESSENBEEK (Halle): gehucht (75-95 m) aan de bron van een beek; naast de prae-romeinse weg Zennedal-Nijvelstreek (nr. VI).

LEMBEEK: dorpskom (35 m) gelegen bij de uitmonding van de Stasbeek in de Zenne.

TUBEKE: dorpskom (48 m) gelegen aan het uiteinde van de heuvelrug tussen de Zenne en de Sennette.

KLABBEEK: dorpskern (42 m) gelegen in het dal van de Sennette op een heuvelrug tussen deze rivier en de ruisseau St.-Jean; de Zennedalweg Klabbeek-Lot (nr. XII) loop er dwars door.

3. DE HISTORISCHE GEGEVENS

Sedert de Merovingische periode komen de geschreven bronnen ons eveneens kostbare gegevens verstrekken betreffende de nieuwe administratieve en godsdienstige instellingen van het land.

Men weet dat de *Pagus* van Brabant, één van de onderdelen van het Frankisch Rijk, rond het einde van de VIIe eeuw reeds is vermeld (392); de grenzen ervan, die in grote lijnen met deze van het Aartsdiakonaat Brabant overeenstemmen, zijn: de Schelde ten westen en ten noorden, de Rupel, de Dijle en de Lasne ten noorden en ten noordoosten, de Carbonaria Silva ten zuidoosten en de Haine ten zuiden (393).

Dr. J. Lindemans stelt de hypothese, dat Asse de hoofdplaats van deze gouw is van de Romeinse periode tot omstreeks 880; nadien wordt Ukkel dit en, in het jaar 977, Brussel (394).

In 870 is Brabant verdeeld in vier graafschappen die met

(391) *Ibid.*, blz. 62.

(392) P. BONENFANT, *Le Pagus de Brabant*, in *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 5e jg., nr. 1, 1935, blz. 26.

A. VINCENT, *Le peuplement de l'ancien pagus de Brabant d'après la toponymie*, in *Revue de Synthèse*, dl. XVII, nr. 1, 1939, blz. 91.

M. E. MARIEN, *La région bruxelloise avant 700*, blz. 64.

(393) A. VINCENT, *op. cit.*, blz. 91.

(394) J. LINDEMANS, *De Hoofdplaatsen van de oude Brabantgouw*, in *E.S.B.*, XXIII jg., 1940, nr. 1-2, blz. 7-8.

vier dekenijen overeenstemmen: Biest, Chièvres, Ukkel-Brussel en Halle (395).

Het graafschap of de dekenij Halle bestond oorspronkelijk uit een langwerpig gebied dat zich van de streek tussen Schelde en Dender, in het noordwesten, tot aan de bronnen van de Dijle, in het zuidoosten, uitstreckte. De vermoedelijke grenzen ervan waren: de Zwalm en de Molenbeek ten westen, de Bellebeek tot Wambeek; Itterbeek, Vlesenbeek, Ruisbroek, Linkebeek en Genval ten noorden en ten noordoosten; Plancenoit, Lillois en Nijvel (396) ten zuidoosten; Virginal en Hoves ten zuiden; Biévène, Lessen en Flobecq (niet inbegrepen), ten zuidwesten (397). Met uitzondering van het zuidelijk gedeelte van Ukkel, maakte dus de hele streek die we bestuderen deel uit van deze dekenij.

Vóór 977 is Ukkel de zetel van het graafschap Ukkel-Brussel. Maar de vondst in het Merovingisch grafveld van Anderlecht van twee *ango* (398), waardigheidstekens van de graaf, laat vermoeden dat de *oorspronkelijke* grafelijke residentie (VI-VIIe eeuw) op het grondgebied van dit voormalig Romeins fundus is gevestigd.

Wat de zetel van het graafschap of de dekenij Halle betreft, beschikt men over veel minder gegevens. Men kan zich afvragen of Lennik aanvankelijk de grafelijke zetel niet was (399). Zoals Anderlecht ligt deze plaats te midden van een landbouwgebied dat minstens sedert de Romeinse tijd een economisch leven kent. De plaats waar Halle later ontstaat, is een rivierovergang waarschijnlijk op een onontgonnen en weinig gunstige bodem; de oorspronkelijke Frankische nederzettingen die er zich het dichtst bij bevinden, zijn Buizingen en Heizingen, respectievelijk op één kilometer en anderhalve kilometer ervan gelegen, plaatsen die nooit een belangrijke betekenis hebben gehad.

Het grondgebied van dit graafschap is verdeeld onder een reeks grote domeinen die tot de Merovingische adel behoren. Maar vanaf de VIIe eeuw ziet men de meeste van deze eigendommen overgaan naar de abdijen die overal in het land oprijzen.

Rond het jaar 650 schenken de heiligen Itta en Gertrudis,

-
- (395) P. BONENFANT, *op. cit.*, blz. 37.
A. VINCENT, *op. cit.*, blz. 91.
- (396) Nijvel zou werkelijk van het graafschap Halle deel uitgemaakt hebben (J. J. HOEBANCX, *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVe*, in *Mémoires in-8, Académie royale de Belgique, classe des Lettres*, dl. LXVI, afl. 4, blz. 268.
M. VAN HAMME, *Les origines de Bruxelles*, blz. 19.
- (397) Kaart van het Aartsdiakonaat Brabant in P. BONENFANT, *Quelques cadres territoriaux de l'Histoire de Bruxelles*, in *A.S.A.B.*, dl. XXXVIII, 1934.
- (398) M.E. MARIEN, *La région bruxelloise avant 700*, blz. 64.
- (399) J. LINDEMANS, *De hoofdplaatsen van de Oude Brabantgouw*, in *E.S.B.*, XXIIIe jg., 1940, nr. 1-2, blz. 2.
- (400) J. VERBESSELT, *Het domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 53-59.

vrouw en dochter van Pepijn, het domein van Lennik aan de abdij van Nijvel. Dit eigendom strekt zich uit op het grondgebied van volgende gemeenten, parochies of gehuchten: beide Lenniken, Sint-Gertrudis-Pede, Schepdaal, IJzeringen. Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek en Gaasbeek; misschien ook Sint-Martens-Bodegem en Sint-Laureins-Berchem (400); zouden eveneens oorspronkelijk aan de abdij van Nijvel behoord hebben de grondgebieden van Leerbeek, Beringen, Bogaarden en Beert (401), evenals deze van Bellingen (gedeeltelijk), Pepingen en Kestergat (402). In het zuiden van ons gebied bezit de abdij ook goederen te Bierk, Tubeke, Wautersbrakel en Roosbeek (403).

Door een XIe-eeuwse oorkonde weten we dat in de tijd van bisschop Hildebold (785-819) een vrouw Angela het groot domein van Leeuw aan de Sint-Pieterskerk te Keulen schenkt. Make deel uit van dit landgoed, de grondgebieden van de gemeente Itterbeek en Vlesenbeek, afhankelijkheden van Leeuw tot in de XIIIe eeuw; de volgende onderdelen van de parochie Leeuw: Sint-Gorik (kapel nabij de Ring), Sint-Anna-Pede, Wolfshagen onder Lot, Mekingen, Rukkelingen en Gaspeldoren, onder Leeuw (404). Volgens sommige schrijvers, zouden eveneens hieronder mogen gerekend worden: Oudenaken, Elingen, Dworp en zijn afhankelijkheden Ruisbroek, Sint-Genesius-Rode en zijn afhankelijkheden Beersel, Linkebeek en Alseberg; Buizingen, Heizingen en Huizingen (405); dit wordt door Dr. J. Verbesselt betwist omdat het verband tussen de parochie Leeuw en deze plaatsen zeer los zou zijn (406). De toponymie komt ons hier ter hulp om dit probleem gedeeltelijk op te lossen. In de schenkingsbrief van vrouw Angela staat vermeld dat de « *rivulus de Torneppe* » en het Zoniënwoud de oostelijke grens van het domein vormt (407). Eerstgenoemde beek is de huidige Meerbeek of *grens-beek* die midden door Huizingen en Dworp loopt; het zou dus het gedeelte van deze gemeente ten noorden van deze natuurlijke grens zijn, dat oorspronkelijk deel uitmaakte van het domein van Leeuw, terwijl het zuidelijk gedeelte ervan, alsook Heizingen en Buizingen, tot een ander landgoed zou behoord hebben.

De heilige Waldetrudis († 686), echtgenote van Maldegarus (St.-Vincentius), stichtte de beroemde abdij van Castrilocus (Bergen). Onder de goederen die zij aan deze instelling schonk bevonden zich de domeinen van Halle, Kester en Kasteelbrakel

(401) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, blz. 256.

(402) J. LINDEMANS, *Toponymie van Bellingen*, blz. 98.

(403) P. BONENFANT, *Le duché de Lothier et la Marquisat de Flandre en 1095*, in J.J. HOEBANCX, *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVe siècle*.

(404) J. VERBESSELT, *Grote domeinen en borchten in Erabant*, in *ESB.*, XXVIe jg., 1953, afl. 3-4, blz. 74.

(405) A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, dl. I, blz. 78.
G. DES MAREZ, *Le problème de la colonisation franque et du régime agraire en Belgique*, in *Mémoires in-4 Académie*, 1926, blz. 50.

(406) J. VERBESSELT, *op. cit.*, blz. 75.

(407) G. DES MAREZ, *op. cit.*, blz. 50.

(408). Hiervan zal het landgoed van Halle het grootste geweest zijn ; het strekte zich uit op het huidig grondgebied van deze stad en waarschijnlijk geheel of gedeeltelijk op deze van Leerbeek, Bellingen, Bogaarden en Heikruis (409). De grondgebieden van Oetingen, Herfelingen en Kester vormden eveneens een domein, met deze laatste plaats als centrum (410).

Naast deze drie grote domeinen dienen nog enkele kleinere eigendommen vermeld.

Vooreerst noemen we Sanctas (Saintes of Zanten, ook St.-Renelde genoemd). Hier stierf de heilige Renildis in de VIIe eeuw) en het zou zelfs tot een gallo-romeinse villa opklimmen. Dit landgoed kwam in het bezit van de abdij Elnone (411).

De abdij van Soignies, die volgens een traditie uit de XE-XIE eeuw door de heilige Vincentius in de VIIe eeuw gesticht werd, bezit ook gronden te Buizingen (412).

Te Woutersbrakel tenslotte, bezit het Kapittel van St. Aldegonde te Maubeuge, eveneens goederen (413).

Lennik, Leeuw en Halle zijn dus de centra van drie grote domeinen. Hoe zien deze er oorspronkelijk uit ?

Rond het einde van de VIIe eeuw is de huidige dorpskern uit Sint-Kwintens-Lennik reeds het hart van het belangrijkste landgoed uit onze streek. Het is een *vicus* waar de woningen van vrije lieden gegroepeerd zijn rond een dries, ontstaan uit een driedelig wegennet (414). Men vermoedt, dat in de eerste helft van de VIIIe eeuw een kerkje of een kapel naast deze kleine agglomeratie door de abdij van Nijvel wordt gebouwd. Op korte afstand van deze bidplaats wordt minstens in de IXe eeuw een motte opgericht om de bescherming te verzekeren van de steeds belangrijker wordende vicus waar nu een hoofdschepenbank en een markt zijn gevestigd (415).

Indien de oorspronkelijke kern van Sint-Kwintens-Lennik het administratief en economisch centrum van dit domein is geworden, blijft deze van Sint-Martens-Lennik lang het karakter van een grote hoeve behouden ; een kerkje en een borch worden er nochtans ook opgericht en sedert de IXe eeuw zou de dorpskom

(408) L. DEVILLERS, *Chartes de Sainte-Waudru de Mons (Académie royale de Belgique, Commission d'Histoire)*, Brussel, 1889, dl. I, blz. XVII-XX.

J. VERBESSELT, *Grote domeinen en borchten in Brabant*, blz. 72.

(409) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, blz. 256.

De oorspronkelijke toestand is hier zeer moeilijk te reconstrueren omdat dit gebied op de grens ligt tussen de domeinen van Nijvel en van Bergen, oorzaak van eeuwenlange betwistingen tussen de hertog van Brabant en de graaf van Henegouwen, respectievelijk voogden van voornoemde abdijen.

(410) J. VERBESSELT, *op. cit.*, blz. 72.

(411) J. VERBESSELT, *Grote Domeinen en Borchten in Brabant*, blz. 72.

(412) *Ibid.*, blz. 73.

(413) P. BONENFANT, *Le Pagus de Brabant*, blz. 65-66.

(414) J. VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 34-38.

(415) *Ibid.*, blz. 42.

haar vaste vorm reeds hebben. Het is een typisch *borchtdorp* waar borcht en heer de hoofdrol spelen, in tegenstelling met Sint-Kwintens, waar de *vicus-vorming* het karakter bepaalt (416).

Hetzelfde geval treffen wij aan te Sint-Pieters-Leeuw. Met de woningen in cirkel rondom de kerk gebouwd, is het centrum van Leeuw een typisch voorbeeld van ronddorp. Dergelijke aanleggingen wijzen erop, dat men te doen heeft met een villa-kerk, opgericht in de buurt van de primitieve hoeve (417); de ligging van deze laatste heeft men echter nog niet vastgesteld. Aan de prae-stedelijke kern van Halle is nooit veel aandacht besteed. We behandelen het in een speciaal hoofdstuk (zie verder: de oorsprong van Halle).

SAMENVATTING EN BESLUIT

Rond welk jaar de Frankische landname in West-Brabant een aanvang neemt, is een vraag waarop tot hertoe geen beslissend antwoord is gegeven. Het is mogelijk dat de door keizer Julianus in de Kempen gevestigde Saliërs in de tweede helft of op het einde van de IVe eeuw, Brabant eveneens trachten in te palmen. Misschien staat hiermee in verband de aanwezigheid te Molenbeek van twee graven van Germaanse huulsoldaten van het Romeins keizerrijk; buiten deze overblijfselen zou in de Zennestreek geen vondst gekend zijn die hoger dan het begin van de VIe eeuw opklimt. Te Anderlecht b.v. worden de oudste graven rond 520 gedateerd. Men mag zich afvragen of de interpretatie van sommige van deze vondsten niet te herzien valt en of er onder de vondsten uit de vermoedelijke Merovingische grafvelden of afzonderlijke graven van Gooik, Ukkel (Zeekrabbeweg) en Essenbeek, geen gegevens aanwezig waren die misschien het hiaat van een honderdtal jaren — de Ve eeuw — hadden kunnen vullen?

De toponymie biedt in het algemeen geen vaste chronologische basis. Nochtans meent Dr. J. Lindemans uit de studie van onze Germaanse plaatsnamen te mogen besluiten, dat de Saalfrankische landname reeds in de jaren 370-400 in West-Brabant zou kunnen plaats grijpen. Men weet dat de plaatsen met *ingaheim*-namen de stamzaten zijn. In onze streek treft men ze aan: 1) in de buurt van de geromaniseerde gebieden: op de linker-oever van de Zenne, rond de nederzettingen van Gooik - Lombeek - Lennik (IJzeringen, Alsingen, Trontingen), op de rechter-oever, rond het plateau van Kluisbos - Krabbos (Buizingen, Heizingen, Huizingen); 2) langs een Romeinse weg en kort bij een bron (Mekingen, Vlieringen en Schijssingen).

De verspreiding van de recentere *-heim*namen leert ons hoe de Frankische kolonisatie zich ontwikkelde gedurende de Merovingische tijd en waarschijnlijk nog in de loop van de Karolingische tijd.

(416) *Ibid.* blz. 37, 45, 46; afb. blz. 36.

(417) J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant*, blz. 125.

Slechts een klein aantal nederzettingen getuigen van de rechtstreekse uitbreiding van de Germaanse stamzaten (Brukom < Mekingen; Wedem < Vlieringen; Nederem < Buizingen).

Slechts een of twee vestigingen in de buurt van voormalige gallo-romeinse nederzettingen wijzen nog op de eenvoudige inbezitting van bestaande landbouwgronden (Berchem bij Kaster, Berchem bij Kareelveld).

Maar de meeste nieuwe hoeven worden nu gevestigd in gebieden die tot hiertoe dicht bebost waren gebleven. Deze ligging aan de basis van de volledige ontginning van onze streek.

Het wegennet heeft een hoofdrol in de geschiedenis van deze kolonisatie gespeeld. Men merkt inderdaad dat de meeste *-beim*plaatsnamen te vinden zijn daar waar de elementen *weg* en *water* samen aanwezig zijn (St.-Laureins-Berchem, Berchem-Kaster, Volsem, Wedem, Stretem, Mussain, Puhain, Nederem, Nidérand).

Een merkwaardig feit dat we moeten onderstrepen, is de ontginning van het vochtig leemgebied uit het zuid-westen van onze streek: tot hiertoe was deze zone een dicht woud gebleven; slechts één gallo-romeinse nederzetting zou er bestaan hebben. In het overgangsbied tot deze zone vindt men de hoeven van Herissem, Wedem, Kruikem, Kietem, Krokem, Stretem, Houtem; in het vochtig leemgebied: Mussain, Opain, Ripain, Nidérand en Puhain. Hier dient nochtans opgemerkt dat de meeste van deze hoeven, die waarschijnlijk kleine bedrijven waren, toch steeds over kleine percelen goede leemgronden beschikten; uitzonderingen zijn Wedem en Nidérand.

Men vermoedt dat Asse gedurende de Merovingische tijd de hoofdplaats is van de Pagus van Brabant.

Een van de drie onderverdelingen van deze gouw is het graafschap of de dekenij Halle. Het is mogelijk dat de zetel ervan oorspronkelijk in het belangrijk economisch centrum van Lennik is gevestigd; daar er hiervan geen sporen achtergebleven zijn, is het te vermoeden dat deze zeer vroeg naar Halle is overgebracht.

Onder de drie voornaamste Merovingische domeinen die onze streek verdelen, is Lennik voorzeker het belangrijkste.

Bij de aankomst van de Franken bestaat hier zeker nog een gallo-romeinse kern; deze wordt door het nieuwe volk geassimileerd. De aangroei van de bevolking moet tamelijk belangrijk zijn geweest, want men telt zeker een twintigtal nederzettingen die tot de Merovingische en Karolingische tijdperken opklimmen. Dit is niet alleen te danken aan het feit dat het domein zeer rijk is aan bronnen, omdat het gelegen is op de scheidingslijn tussen de verzamelgebieden van Zenne en Dender, maar ook en vooral aan het feit dat het gelegen is op de meest vruchtbare leemgronden van onze streek.

De ligging van het domein van Leeuw is betrekkelijk minder gunstig. Het gedeelte ervan ten westen van de Zenne, bestaat

uit smallere leemruggen tussen tal van vochtige beekvalleien ; de eerste frankische boeren vinden hier minder gunstige leemgronden. Deze streek zal dan nog eeuwenlang bebost blijven. Een zevental Frankische nederzettingen komen hier voor. Ten oosten van de Zenne is de bodem in het algemeen nog minder geschikt voor de landbouw ; onder het dun leemdek treft men er het zandig tertiair materiaal ondiep aan op grote oppervlakten. Tot in de late middeleeuwen blijft bos en heide het landschap beheersen. Beersel, Houtem, Linkebeek en Meigem zijn de enige Frankische plaatsen die men er vindt.

In de Merovingische tijd speelt het domein van Leeuw dus geen grote rol op economisch gebied. Het zal weinig bevolkt zijn en een centrum zoals Lennik kan zich in deze periode nog niet ontwikkelen.

Wat de bodem betreft, is er veel gelijkenis tussen het domein van Halle en dit van Leeuw, omdat beiden zich uitstrekken over ongeveer dezelfde natuurlijke streken.

Op het domein van Halle komen nochtans ook vochtige bodems voor bij de grens van Beert - Pepingen - Oudenaken ; in deze zone ligt Wedem (wede-heim), een nederzetting waarvan de voornaamste bedrijvigheid veeteelt moet zijn. Bij het westelijk uiteinde van het landgoed vinden we Leerbeek, gunstig gelegen in het normaal leemgebied.

Op de rechter Zenneoever treft men een brede strook normale leemgronden aan op het midden- en laagterras, van Huizingen tot Nederem en Essenbeek. Het is niet te verwonderen dat men een viertal nederzettingen : Buizingen - Heizingen - Huizingen - Wouweringen, rond het plateau van Kluisbos-Krabbos vindt ; zoals in de streek van Lennik hebben de Frankische boeren hier de gallo-romeinse akkers eerst bebouwd. Nu stelt zich wel de vraag of deze vier nederzettingen oorspronkelijk tot het domein van Halle behoren. Indien dit niet is, zijn Nederem en Essenbeek, gelegen te midden van het uitgestrekte woud en van de heiden, de enige nederzettingen van het oostelijk gedeelte van dit domein.

Het domein van de H. Waldetrudis te Kester strekt zich uit op het grondgebied van de gemeenten Kester, Herfelingen en Oetingen. Deze twee laatste plaatsen zijn waarschijnlijk van Saksische oorsprong. Slechts de dorpskernen van Kester en van Berchem zouden tot de Merovingische tijd opklimmen. Ze bevinden zich trouwens in het normaal leemgebied ; maar ten zuiden van de Bruggebeek komen de vochtige leemgronden weer voor en het is te vermoeden dat dit deel van het domein onbewoond blijft tot in de tweede helft van de VIIIe eeuw, toen Saksische groepen er zich komen vestigen.

Van de drie grote domeinen is Lennik ongetwijfeld het dichtst bevolkt : we tellen er niet minder dan zeven *-ingabeim*-namen (Alsingen, Buvingen, IJzeringen, Pepingen, Relingen, Tui-

tingen, Trontingen), tien *-heim*namen (St.-Laureins)-Berchem, Dellem, Eekem, Herissem, Kalkem, Kietem, Kottem, Krokem, Kruikem, Stretem) en twee *-beek*namen (Lombeek, Gaasbeek). Hetzij in totaal twintig nederzettingen. Hierbij dienen nog bijgevoegd de prae-Frankische plaatsnamen Lennik en Gooik.

In het domein van Leeuw vinden wij slechts één *-ingabeim*naam (Mekingen), een *-zelenaam* (Beersel) en een zestal *-heim*namen (Brukom, Houtem, Meigem, Nerem, Oppem, Volsen). Met Leeuw maakt dat negen nederzettingen.

Het landgoed Halle bevat twee nederzettingen met *-ingabeim*namen (Vlieringen, Schijssingen), twee met *heim*namen (Wedem, Nederem) en twee met *-beek*namen (Elbeek, Essenbeek). Met Halle inbegrepen, komen we tot een zevental bevolkingskernen. Indien Buizingen, Heizingen en de drie *-ingabeim*namen van het Meerbeekdal, Huizingen, Wouwingen, Elderingen, hierbij mogen begrepen worden, heeft men in totaal twaalf namen, wat nog geen groot getal is.

In het betrekkelijk klein domein van Kester zouden er maar twee woonkernen bestaan: Kester zelf en Berchem. Het zuiden van het gebied, dat tot het vochtige leemgebied en tot de overgangszone tot dit gebied behoort, is nog niet bewoond.

Tijdens de Merovingische periode is het economisch leven in onze streek dus hoofdzakelijk te Lennik geconcentreerd.

Tussen deze plaats en de abdij Nijvel, zal een druk verkeer tot stand komen, hetgeen ongetwijfeld aan de basis ligt van de ontwikkeling van Halle.

We zouden nog de continuïteit willen onderstrepen van de betrekkingen tussen Lennik en Nijvel: in de Romeinse tijd vindt men een reeks nederzettingen in het gebied Kester - Gooik - Lennik - Lombeek; deze zijn door een rechtstreekse weg verbonden met de diep-geromaniseerde streek van Nijvel-Liberchies. In de Merovingische tijd omvat het domein van Lennik de gronden van voormalige gallo-romeinse landbouwondernemingen; anderzijds ziet men de *villa* van Nijvel de plaats innemen van gallo-romeinse *fundi*. Daar het Merovingisch Lennik aan de abdij behoort, worden de banden tussen de twee streken niet gebroken. Integendeel, ze zullen zich nog verstevigen tijdens de Karolingische en Ottonische perioden.

V. DE KAROLINGISCHE TIJD (418)

Wat onze streek betreft is één van de merkwaardigste feiten uit deze periode zonder twijfel het ontstaan van kerken en parochies. Het is onze taak niet een uitgebreide studie aan dit onderwerp te wijden. De bijzonderste feiten van de kerstening die in verband staan met de ontwikkeling van de belangrijkste woonkernen dienen hier nochtans vermeld.

Te St.-Kwintens-Lennik wordt door de abdij van Nijvel de eerste kerk vermoedelijk in de eerste helft van de VIIIe eeuw of misschien wel reeds vroeger gebouwd. De oudste parochietitel van deze bidplaats is O.-L.-Vrouw, wat op de filiatie wijst met de O.-L.-Vrouwkerk van Nijvel (419). Het is deze eerste kerk van Lennik die de moederkerk wordt voor het ganse ommeland.

Volgens een traditie zou de eerste kerk van Halle door de heilige Hubertus in 727 ingewijd zijn (420). Een gissing ten voordele van de hoge ouderdom van de kerk is inderdaad het feit dat de patroonheilige ervan Sint-Martinus is (421) zoals dit trouwens eveneens het geval is bij de andere grafelijke zetels van de pagus van Brabant (422) en bij de hoofdplaats van de gouw (423). Het feit, dat de indeling van Brabant in vier oorspronkelijke conciliën of dekenijen overeenstemt met de administratieve indeling, laat vermoeden, dat een groot deel van de

-
- (418) De vroegkarolingische tijd : 730-778.
De tijd van Karel de Grote : 778-814.
De late karolingische tijd : 814-840-850.
- (419) J. VERBESSELT, *Het domein van de abdij Nijvel te Lennik*, blz. 24-25.
- (420) Dit wordt door FRANCISCUS HARAEUS in zijn *Annales du Duché de Brabant* verteld.
Maken hiervan eenvoudig gewag :
L. EVERAERT en J. BOUCHERIJ, *Geschiedenis van Halle*, Halle 1874, blz. 10.
J. POSSOZ, *L'Eglise St.-Martin de Hal, ses transformations au cours des siècles, son mobilier, son cimetière*, in *Gedenk. Halle*, 1934-1935, dl. X, blz. 147-148.
M. J. VAN DEN WEGHE, die eerst de mening was toegedaan, dat deze legende op echte feiten berustte (*Parochieblad*, Halle, 21, 28 nov. 1908) kwam later op deze opinie terug om ze definitief te verwerpen, omdat Halle nooit deel heeft uitgemaakt van het bisdom Luik (*St. Hubert et l'église de Hal*, in *Bulletin paroissial de Hal-Notre-Dame*, supplément van het *Parochieblad*, van 11.8.1917). Dit argument is betwistbaar : de kerk van Beersel (bisdom Kamerijk) heeft als patroon St. Lambertus, de voorganger van St. Hubertus op de bisschopszetel van Luik (zie : J. VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de Parochie Tervuren*, in *E.S.B.*, XXXIe jg., nr. 1-2, blz. 14).
- (421) Deze regel is niet absoluut : kerken opgericht in de XIe eeuw kregen nog deze heilige als patroon (J. VERBESSELT, *Het parochie-wezen in Brabant*, blz. 128).
- (422) J. LINDEMANS, *De hoofdplaatsen van de oude Brabantgouw*, blz. 2.
- (423) J. VERBESSELT, *op. cit.*, blz. 132.

Brabantse parochiën uit de Karolingische periode dagtekent (424). Men weet ook, dat de moederparochiën van de conciliën Hozémont, S. Remacle, Luik, Tongeren, Ardenne, Fleurus en *Brabant* meest uit de vroeg-karolingische tijd dagtekenen (730-778) (425). Het is dus mogelijk en zelf waarschijnlijk dat de kerk van Halle tot deze periode opklimt.

De borchtkerk van St.-Martens-Lennik dagtekent zeker van het begin van de IXe eeuw. O.-L.-Vrouw-Lombeek en misschien St.-Martens-Bodegem kunnen ook tot deze eeuw opklimmen. Hofkapellen zoals deze van het H. Kruis te Kelegen, Schepdaal en Godveerdegem zouden zeer oud kunnen zijn (426). De oorsprong van de St.-Jan-Baptistkerk van Huizingen zou in de Xe of zelfs in de IXe eeuw mogen gesitueerd worden (427).

Toponymische gegevens leren ons, dat nieuwe volksgroepen zich in onze streek in de Karolingische tijd komen vestigen. Het betreft enerzijds een bevolking van Saksische oorsprong, anderzijds een kleinere groep van Romanen.

Historisch is vastgesteld, dat Karel de Grote duizenden Saksen rond de jaren 800 naar Gallië en West-Germanië overgeplaatst heeft. Dank zij de toponymie kan nu gezegd worden, dat naar alle waarschijnlijkheid een zeker aantal nederzettingen in West-Brabant en vooral in onze streek door deze nieuwe Germaanse inwijkelingen zijn gesticht geweest (428).

In tegenstelling met de Frankische nederzettingen, die volgens het *hofsysteem* zijn ingericht, is deze Saksische vestiging gekenmerkt door het *dorpsysteem*. Het is op de linker oever van de Zenne, dat de door een *-inga*-achtervoegsel gekenmerkte plaatsnamen geconcentreerd zijn :

BUZINGEN (St.-Kwintens-Lennik): gehucht, heden verdeeld onder Opper- en Neder-Buzingen, waarvan de oudste plaats waarschijnlijk de eerstgenoemde is (60 m). Op 200 m van de Schapenbaan en op 400 m van de Romeinse steenweg Bavai-Asse; bij de aanvang van een klein dal en van de bron van een zijbeekje van de Slagvijverbeek. Gunstige ligging te midden van Aba gronden.

GOTERINGEN (Kester): gehucht (55 m) gelegen op de naar het noorden gerichte helling van de Bruggeplasbeek en op de scheidingslijn tussen de verzamelgebieden van de Zenne en

(424) *Ibid.*, blz. 98.

(425) *Ibid.*, blz. 99.

(426) J. VERBESSELT, *Het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 46, 50, 229.

(427) Zie verder : De vondsten.

(428) J. LINDEMANS, *Een Saksische Vestiging in Brabant*, in *E.S.B.*, XXXIe jg., 1948, blz. 1-7.

Bellingen, in voornoemde publicatie als twijfelachtige benaming beschouwd, werd later onder de Saksische benamingen gerekend : J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, in *E.S.B.*, XXXIVe jg., 1951, dl. 3-4, blz. 96-115.

J. VERBESSELT, *Het domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 51-53.

van de Dender ; op 1200 m van de Romeinse steenweg Bavai-Asse en op ongeveer dezelfde afstand van de heerweg Tongeren-Cassel. Aca en Acp gronden op de hellingen van Aba gronden op het plateau. Tamelijk gunstige ligging.

BERINGEN (Pepingen) : gehucht (45 m), gelegen op een naar het zuid-oosten gerichte helling van het dal, waar de Bruggeplasbeek en de Beringenbeek samenvloeiën en de Zuun vormen ; ligt op 800 m van de Romeinse steenweg Tongeren-Cassel. Gehucht op Acp gronden ; hogerop Aba gronden. Vrij gunstige ligging.

BUDINGEN (Halle) : eertijds hoeve, nu kasteel (40 m) op een heuvelrug die ten noorden de Zuun en ten oosten een zijbeekje van deze rivier beheerst ; op 250 m van de praeromeinse weg Zennedal-Schapenbaan (nr. IV). Aba gronden. Zeer gunstige ligging.

RUKKELINGEN (St.-Pieters-Leeuw) : gehucht (55 m), gelegen op de naar het noord-westen gerichte helling van het dal van de Ketelbeek, zijrivier van de Zuun en op 300 m van de weg Tongeren-Cassel. Hoofdzakelijk Aba en Aca gronden ; in de depressies Acp gronden. Gunstige ligging.

BELLINGEN : etymologie : 1) het gezin van Bello ; 2) de plaats waar de mensen van Bello's gezin wonen. Kerk (57 m) en abdijhoeve gelegen op een naar het zuid-westen gerichte helling van een zijbeekje van de Beringenbeek. De Romeinse weg Tongeren-Cassel bevindt zich op ongeveer 400 m. Ada en Aca gronden op de hoogten ; Acp en Adp gronden in de depressies (429). Vrij ongunstige ligging.

HUNDELINGEN (Bogaarden) : gehucht (60-70 m), langs de Groenstraat, op de naar het oosten gerichte helling van een kleine beek en dichtbij de bron van deze laatste. Bodem : Ada, Aca, Acp en Aba gronden. Vrij ongunstige ligging.

PLUTSINGEN (Id.) : gehucht (50-55 m), gelegen op de naar het zuid-oosten gerichte helling van het dal van een zijbeekje van de Beringenbeek ; bevindt zich op ongeveer 1500 m ten oosten van de steenweg Bavai-Asse en op ongeveer dezelfde afstand van de overgang van de weg Tongeren-Cassel te Wanake. Aba, Aca en Acp gronden. Vrij gunstige ligging.

HERFELINGEN : dorpskom (66 m), gelegen op de scheidingslijn tussen de verzamelgebieden van de Zenne en van de Dender, op een heuveltop en dichtbij de aanvang van een naar het noord-westen gericht klein dal. Aba en Aca gronden. Gunstige ligging.

In de tweede helft van de VIIIe eeuw of het eerste kwartaal van de IXe eeuw kwam zich een groep Romanen op het

(429) Ada gronden : onvoldoende gedraineerde gronden (A. LOUIS, *Verklarende tekst bij het kaartblad Sint-Kwintens-Lennik 101 W*, blz. 38. Adp gronden : matig gleyige gronden op leem, in nattere gedeelten van de depressies of aan de rand van de beekvalleien (*Ibid.*, blz. 51).

grondgebied van Bellingen langs de heerweg Tongeren-Cassel vestigen. Drie plaatsnamen komen hiervan getuigen (430) :

ALVEREIE : woord teruggaand op *albaretum*, een collectief van Mlat. *albarus*, *abeel*. Gehucht naast voornoemde heerweg, even ten noord-westen van de heuveltop van Kattenol. Aca, Ada en Acp gronden. Vrij ongunstige ligging.

HOESNAKE : waarschijnlijk *olcinaticum* : « verzameling van blakken of bilken ». Bos, ong. 16 ha, en gehucht. Hoofdzakelijk Acp en Adp (bos) gronden. Ongunstig voor landbouw.

WANAKE : latijnse samenstelling *wanaticum*, winning, boerderij (uit germ. *waidanian* + lat. suff. *aticu*). Perceel grond die een uitsprong op het grondgebied van Pepingen maakt. Bodem : zie Hoesnake.

Deze twee laatste plaatsen zijn gelegen in het dal van de Beringenbeek, naast de overgang van de heerweg Tongeren-Cassel.

Dr. J. Lindemans vermeldt nog enkele andere namen van Romaanse oorsprong op het grondgebied van de gemeente Beert; deze zijn echter niet gedateerd, maar zouden zeer oud zijn (431) :

DASSEMENT : oorspronkelijk een « *thaxsonetum* » : plaats waar dassen zitten.

KOLRUIT : *colruth* uit lat. « *coryletum* » ; plaats waar hazelaars groeien.

OROEL : denkelijk een assimilatie uit *pomeroul*, *pomurolium* : « appelboomgaardeken ».

HOKUIT : Romaans toponiem van het type Bossuit, Kolruit, overgenomen in de tijd, dat het lat. suffix *-etum* in het romaans tot *-uth* geëvolueerd was. Kan teruggaan op *nucetum*, « plaats waar notebomen groeien ».

PEESCHERGATE : gat of toegang tot een *peescher*, weide, van mlt. *pascuarium*.

WERETZETELE, WETERETEN : gemigreerde *warichaix* of *warichelle* : braakliggende grond.

Werpen we nu een blik op het wegennet uit de Karolingische tijd.

Een belangrijke as is de verbinding Nijvel-Lennik. De praeromeinse weg nr. IV-VI en de Romeinse weg Kester-Halle-Liberchies (nr. VIII, IX, I, VI, X) zullen hiervan de hoofdadere zijn (432). Deze weg maakt bovendien deel uit van de handelsweg Nijvel-Vlaanderen (433).

Het schijnt dat tussen Halle en Asse ook een rechtstreekse weg bestaat (nr. XVI). Op kadasterplannen en stafkaarten zijn

(430) J. LINDEMANS, *Toponymie van Bellingen*, blz. 106-109.

(431) J. LINDEMANS, *Toponymie van Beert*, in *E.S.B.*, XIXe jg., 1936, nr. 6-7, blz. 267-281.

(432) J. VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 30.

(433) *Ibid.*, blz. 33.

hiervan nog littekens te bespeuren. Deze weg loopt, ten oosten van de dorpskom van Sint-Kwintens-Lennik, in noordelijke richting, om, over Sint-Martens-Lennik en Wambeek, Asse te bereiken (434). Deze verbinding dagtekent waarschijnlijk van de tijd toen Asse nog de hoofdplaats van de Brabantgouw was (voor 880 omstreeks).

De weg Tongeren-Cassel zal gedurende de Karolingische tijd een zekere rol blijven spelen omdat het verkeer nu hoofdzakelijk oost-west is georiënteerd tengevolge van de verplaatsing van de koninklijke zetel van Parijs naar Aken en van de hieruit vloeiende economische bloei van het Maasdal, streek waar tal van grote koninklijke domeinen zijn gelegen (435).

De grens tussen Halle en Sint-Pieters-Leeuw is van Alsput tot de Zuun door de zgn. *Brabantse Baan* gevormd (nr. XVII). Deze weg moet minstens tot de Karolingische tijd opklimmen, daar hij gediend heeft om de grens tussen beide domeinen af te bakenen.

Besproken weg scheidt zich van de prae-romeinse weg nr. IV ter hoogte van het huidig Don-Bosco-instituut. Nadien loopt hij in de richting van Alsput, waar hij de Koppijbeek oversteekt, en volgt dan de heuvelrug tussen de voornoemde beek en de Wijdembosbeek enerzijds en de Bonenbeek en Ketelbeek anderzijds. Ter hoogte van de Beisberg en van de uitmonding van de Molenbeek in de Zuun steekt hij deze laatste rivier over; vanaf deze plaats kunnen we moeilijk de oorspronkelijke richting van de weg nog vaststellen. Het is wel mogelijk dat deze bijna in rechte lijn over Sint-Laureins-Berchem (Kareelveld) en over het park van Gaasbeek in de richting van St.-Martens-Lennik loopt.

Een merkwaardig verschijnsel dat nog dient onderstreept te worden, is de aanwezigheid in de streek van Lennik van een groot aantal binnenwegen die de hoeven en de gehuchten onderling verbinden. Dit eigenaardig wegennet zou toe te schrijven zijn aan de Saksische vestiging aldaar (436), die gekenmerkt zou zijn door een gehuchtensysteem.

Met de twisten tussen de laatste Karolingers en met de invallen van de Noormannen, neemt in de IXe eeuw een ongunstige periode een aanvang. Een gevolg van deze toestand is de opkomst van de borchten. Zo ziet men de abdij van Nijvel een zgn. « motte » naast de kerk van St.-Kwintens-Lennik oprichten om het gewestelijk centrum te beschermen. Ook te St.-Martens-Lennik wordt een dergelijke versterking dichtbij de primitieve hoeve gebouwd (437).

(434) *Ibid.*, blz. 31.

(435) J. VERBESSELT, *Het Parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*, blz. 70.

J. VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de Parochie Tervuren*, blz. 19.

(436) J. VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 32.

(437) J. VERBESSELT, *op. cit.*, blz. 77.

Te Ukkel, vanaf circa 881 hoofdplaats van het latere graafschap Brussel, bestaat de zgn. Homborg, waar graaf Odelhard zich terugtrekt toen, rond 879-880 het noordelijk gedeelte van het land in de handen van de Noormannen viel (438).

Of er te Halle in deze tijd eveneens een borcht bestaat, is niet bekend. Daar deze plaats grafelijke en dekanale zetel is en tevens bij een belangrijke rivierovergang is gelegen, is dit wel mogelijk. Maar dit zullen wij verder onderzoeken (zie : De oorsprong van Halle).

SINT-KWINTENS-LENNIK DE BORCHT

Ten oosten van de kerk bevond zich de Dietborcht, een motte, die in 1887 afgegraven werd (439). Deze versterking klimt minstens op tot de IXe eeuw en is in de XIIe-XIIIe eeuw reeds verlaten ; in de XIVe eeuw staat er geen enkel gebouw meer bovenop. Deze borcht werd door de abdij van Nijvel opgericht om de vicus met markt, kerk en hoofdschepbank te beschermen (440). Men heeft geenszins te doen met een gallo-romeinse tumulus zoals A. de Loë veronderstelt.

(Wordt vervolgd)

R. BORREMANS

-
- (438) J. LINDEMANS, *De Hoofdplaats van de Oude Brabantgouw*, blz. 4-7.
(439) A. DE LOE, *Le tumulus belgo-romain de Lennick-Saint-Quentin*, in *ASAB.* dl. V, 1891, blz. 404-407.
(440) J. VERBESSELT, *Het Domein van de abdij Nijvel in West-Brabant*, blz. 42-45.
-

UIT OUDE PAPIEREN

ARTISJOKKEN

De artisjok is een delikates die bij ons maar bij uitzondering op de tafel komt, en weinig of niet gekweekt wordt. De artisjokken in de stedelijke winkels komen uit Frankrijk. Vroeger en zeker in de 16e eeuw behoorde de artisjok bij onze inlandse groentenkeus; zij werd gewonnen zowel in de liefhebberstuinen (zie *ESB.*, jg. XXXI (1948), blz. 95 en *ESB.*, jg. XXXIX (1946), blz. 241) als in deze van de boerkozen. Voor dit laatste, volgende attest (uit *RAB.*, Notariaat):

«Op Sint Mertensmisse (1671) heeft (getuige) gezien dat M. behoorelijk heeft gesalveert sijne hartesocken uytten hoff, als wanneer hij attestant oock besigh was van sijne hartesocken insgelijks te salveren uytten redenen den herten vorst die er aenstaende was».

P.L.

DE ZINGENDE KLOKKEN IN GRIMBERGENS ABDIJTOREN

Zaterdag 23 en zondag 24 mei van dit jaar hadden er grootse feesten plaats rondom de inhuldiging van de nieuwe vier-oktaafse beiaard te Grimbergen. Volgens verklaringen van vooraanstaande klokkenskundigen hebben wij hier te doen met de beste beiaard, die er op het ogenblik in de Beneluxlanden bestaat. Het is het vierde klokkenspel in de abdijtoren van Grimbergen.

Daarom even een wandeling doorheen voorbije tijden.

Van de eerste beiaard is slechts bekend, dat zijn klokken 6.521 pond brons opgeleverd hebben, wanneer einde december 1715, op bevel van Prelaat Aug. Van Eeckhout, Prior Fr. Casens en Proost Theod. Van Berghen, een nieuwe beiaard gaan bestellen bij de Antwerpse klokkengieter Willem Witlockx, die volgens de overeenkomst de klokken van de oude beiaard overneemt en 37 nieuwe klokken gieten zal, wegende samen 9.147 pond.

Hieruit kan men besluiten, dat het eerste klokkenspel min-der bronzen zangers heeft bevat.

Dat de bestelde nieuwe beiaard vlug klaar is geweest, bewijst wat te lezen staat in een parochieregister, bewaard op het plaatselijk gemeentehuis : « Anno 1716 27 april : hodierna die pro prima vice lusisse nova nostra tintinabula in turi nostra pro noviter nato principe Austriaco Leopoldo-Joanne ».

Op 8 mei 1718 wijdt Abt Van Eeckhout nog drie klokken, toegewijd aan de H. Eucharistie, de H. Doodstrijd (vanwege het plaatselijk broederschap van de H. Doodstrijd) en de Onbevleete Maagd Maria.

De gieter hiervan is niet gekend.

Negen jaar later — in 1728 — krijgen de gebroeders Nikolaas en Jozef Chevresons uit Lotaringen opdracht voor zes klokken, die ze hebben gegoten in de kloostertuin van de abdij, kortbij de toren.

Vier ervan worden in de kerktoren opgehangen en de twee andere krijgen hun plaats in het torentje van het dormitorium, dat vóór de Franse revolutie stond tegen de dwarsbeuk van de kerk bij de sacristie, waar nu een in bakstenen gebouwde steunbeer is, de enige tussen de anderen in witte steen.

De opschriften der vier luidklokken, tevens dienend in de beiaard, waren :

de zwaarste : 3.300 pond :

D. O. M.

SS. Sacramento ac S.P. Norberto
dicabat Augustinus abbas et conventus
Grimbergensis.

de tweede : 2.200 pond wegend :

D. O. M.

Immaculatae Virgini Mariae

et Principibus Apostolorum
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

de derde : 1.800 pond :

D. O. M.

SS. Angelis custodibus et S. Josepho
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

de vierde : 950 pond zwaar :

D. O. M.

SS. Augustino et Servatio
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

Deze vierde werd op 29 mei 1731 hergoten, en de 4e juni van hetzelfde jaar gewijd.

De twee klokken, bestemd voor het dormter-torentje, hadden volgende inschriften :

de eerste : 400 pond :

D. O. M.

BB. Adriano et Jacobo MM.
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

de tweede : 300 pond zwaar :

D. O. M.

B. Hermannio Joseph
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

Deze tweede werd op 29 mei 1731 hergoten, en de 4e juni daarop gewijd.

Dat het hier niet ging om een doodgewone, alledaagse doening, bewijzen volgende bijzonderheden, die opgetekend zijn door Prelaat Van Eeckhout zelf.

Op St.-Michielsdag, 29 september 1728, wordt een H. Mis opgedragen ter ere van de H. Engelbewaarder, onder wiens schutse het gieten gesteld is.

Opdat alles goed zou lukken, bidden de kloosterlingen in het koor de psalmen « Miserere » en « Nisi Dominus », de litanieën van alle Heiligen en van O.-L.-Vrouw met de daarbij horende gebeden.

Op aanvraag der werklieden wordt de hymne « Veni Creator » er nog aan toegevoegd en zegent vader Abt de werkplaats bij de toren.

Op 2 oktober is alles klaar en een plechtige dankmis wordt gezongen ter ere van de H. Engelbewaarder.

De allertzwaarste klok — 4.400 pond — komt in de voormiddag van 28 oktober in hetzelfde jaar rond 11 uur uit de gietkuil.

Hiervoor had men als opschrift gekozen :
Sacro-sancte et individue Trinitati
omniumque Sanctorum universitati
dicabat Augustinus abbas
et conventus Grimbergensis.

Het is Prelaat Van Eeckhout nogmaals, die de klokwijding doet op 3e novemberdag.

1 juni 1749 worden, onder de kamer van de Hr. Provisor, twee klokken gewijd. Zij zijn te Mechelen hergoten door een zeker L. Franquin.

Een klok was bestemd voor onze toren en was toegewijd aan St. Martinus.

Het opschrift van deze 545 pond wegende klok luidde :

D. O. M.
et S. Martino
dicabat Franciscus abbas Grimbergensis
L. Franquin me fudit Mechliniae
No 1749.

De andere was voor de kapel van St.-Salvator Borgt (Grimbergen).

Ter vervollediging koopt Prelaat Sophie in 1756 een wekering of rammel. Wij vonden nog verschillende uitbetalingen van werken aan de klokken en de beiaard rond deze tijd, maar kunnen er moeilijk een verband tussen vinden.

Toch laten wij ze hier volledigheidshalve volgen.

In augustus 1770 krijgt een zekere Weeck 6-62-0 gulden voor drie dagen werk «aen onsen beyaert».

Klockgieter G. Van den Gheyn wordt 7 oktober 1771 de som van 128-15-0 gulden uitbetaald « voor klokken ».

Het gieten van de kleinste beiaardklok, plus transport, staat genoteerd op datum 4 september 1773 voor 11-5-0 gulden.

In 1776 en '77 hergiet de Bruggeling G. Dumery twee klokken, waarvoor hij respectievelijk 992-7-0 en 999-9-0 ontvangt.

Het jaar erna volgt nog een van dezelfde gieter.

Van deze drie klokken zijn de opschriften ook bewaard gebleven :

De grootste : 1.046 pond zwaar :

D. O. M.

Ignatius Josephus Du Rondeau abbas Grimbergensis XLIV
abbatiae St. Niclai Furnis pater abbas illustrissimorum
Brabantiae ordinum assessor perpetuus per archidiocesim
Mechliniensium iudex synodalis, in honorem Sti SERVATII
Grimbergensis Patroni. Anno 1776.

De middelste klok

D. O. M.

Ignatius Josephus Du Rondeau abbas Grimbergensis XILV
per Brabantiam cum plenitudine potestatis Vicarius Generalis

et visitator Ordinis Praemonstratensis abbatiae Sti Nicolai
Furnis pater abbas illustrissimorum Brabantiae ordinum
assessor perpetuus per archidiocæsesim Mechliniensium iudex
synodalis, in honorem Sti Patroni Si JOSEPHI.

G. Dumery me fecit Brugis 1778.

De kleinste klok, van 526 pond :

D. O. M.

Ignatius Josephus Du Rondeau abbas Grimbergensis XLIV
abbatiae Sti Nicolai Furnis pater abbas illustrissimorum
Brabantiae ordinum assessor perpetuus per archidiocæsesim
Mechliniensium iudex synodalis, in honorem Sti Patroni
sui IGNATII DE LOYOLA.

G. Dumery me fecit Brugis 1777.

Later, in 1784, staat het hergieten van nog een klok der
abdijkerk geboekt, en dit voor de som van 64-13-0.

Wat er ook van zij ... in de abdijtoren hingen einde 18e
eeuw in totaal 47 klokken, waarvan 41 voor de beiaard.

Wie bespeelde dit klokkenspel in die tijd ?

In de rekenboeken vinden wij een Edmond Claessens « be-
yaertspeelder voor 200 gld. jaerlyckx », van 1735 tot en met
1764.

Zijn kleinzoon Pieter Claessens volgt hem op van '64 tot '77.

Hoe het klavier er uit zag en de klokken ermee verbonden
waren, daarvan vinden wij niets terug.

Volgens betrouwbare historische gegevens mogen we aan-
nemen, dat het klavier van vroeger en nu in hoofdzaak dezelfde
vorm heeft behouden.

Als toetsen bij het handspel waren er ronde stokken, en
voor het pedaalspel zwaardere stokken, die beiden uit een raam-
konstruktie van het klavier staken.

Te zien naar oude, ons uit vroegere eeuwen bewaard geble-
ven klavieren, waren zij nogal grof van samenstelling, met te
lange en soms onwillige toetsen en pedalen, in grillige verhoudin-
gen geplaatst, alles behalve berekend om het de beiaardiers ge-
makkelijk te maken.

Er moet daarbij nog een bijna oneindige wirwar van draden
aanwezig geweest zijn in de klokkenkamer, te wijten aan de toen
algemeen gebruikelijke « zwevende verbinding » (ook genoemd :
« broek-systeem »).

Dit bestond uit twee draden, de ene bevestigd aan een wille-
keurig punt ergens in de klokkenkamer, de andere verbonden aan
de klepel van de klok, beiden samenkomend in een ring, waar-mee
door een derde draad alles vastgekoppeld zat aan de kla-viertoets.

Wat het automatisch speelwerk aangaat, is het Jan Sche-pens
die van 1758 tot '93 tweemaal 's jaars zorgt voor het ver-steken
der verschillende pinnen op de grote hollen ijzeren of bronzen
cilinder, trommel of ton geheten, en regelmatig alles

moet controleren of nergens iets hapert ; « jaerlyckx 24 gid ».

Op 23 augustus 1797 krijgt een zekere C. B. Schepens hier-voor eveneens 24 gulden uitbetaald.

Tijdens de Franse revolutie krijgt de heerlijke abdijtoren het zeer erg te verduren. Al wat ze maar konden, hebben de Franse soldaten geplunderd.

De toenmalige witheer-pastoor E. H. Norbertus Heylen, vertelt ons de droeve historie in zijn handschrift : « Grimbergen in de Franschen Tijd », op blz. 161 en 162, onder hoofding : « de klokken worden overal weggenome ».

Wij laten ze hier volgen.

« Eerst hebben sij 1 decreet uyt gegeven, dat al de klepels uyt de klokken gedaen moesten worden : dan hebben sij reflexe gaen maeken, dat men met haemers etc. de klokken ook kost doen klinken ; sij hebben dan een tweede decreet gegeve, dat men over al al de klokke weg moest haelen ».

« So haest het voorgeseijd decreet overal gesonden was, heeft men seffens moeten gaen werken, om de klokken af te nemen uyt de torens ; en de agenten waeren belast van te zorgen voor d'executie, die werklieden gebruyckte naer hun geliefte tot last van de Proche, en die klokken kosten uyt doen nemen sonder dat er schaede geschiede aen de selve. Op verscheijde plaetsen, daer geen spien (spionnen) waeren, en daer het gemakkelijk kost gebeuren, haddese in tijds een klok afgedaen en in stilte begraven in de aerde. Overal wierder soldaeten gesonden, die boeren forcéden, om de klokken weg te voeren naer de gesupprimeerde abdij van Caudenberg ontrent de Waerande te Brussel ».

« De boere waere boos, dat men hun dwonk die klokke te voeren naer die stad, waer voor sij niets en trocke : het was ook pijnleijck te voeren naer de stad, het welck elk prochie in haer kerck van noode had ».

« Tot Grimberghen, welke proche leelijck in de neus was ter oorsaecke van de plunderinge van den generael La Paillière, heeft men leelijck kehandelt in den toren : daer waeren 47 klokken, waervan 41 dienden voor den Beyaert ; als die moesten gaen afgedaen worden, bemojde den generael sig daer mee : bij den Smet en Timmermans, van den agent aengesteld, voegde hij sijn brekers en gaf order, dat men al de klokken d'een op d'ander moest laeten vallen in den grond van den toren ; waerdoor die klokken in stucken moesten vallen ; als sij die stucken droegen naer waegens, vonden sij de grootste klok op een naer geheel en ongeschonden : aenstonds gink den Smet roepen den agent, die wat geld presentede aen de brekers, als sij die klok mogten begraven onder in den grond, waer sij lag : die klok is dan daer begraven, sij het permitterende en wat geld ontvangende, en bij de Franschen is dat stil gebleven. »

« Als den Biscop de Rocquelaure in juli 1802 order gaf, dat al de priesters mis moesten lezen in de kerk is er overal kenbaer gemaect, dat al de Maires naer hun klokken mogten komen sien te Caudenberg en naer huis doen voeren als sij die vonden : als sij die niet en vonden, kreeg d'een en d'ander al een klok

of klokke van 1 gesupprimeert klooster mits iets of wat daer-voor te geven ».

« Tot Grimbergen en dierf men seffes de gestopte klokk niet laeten te voorschoon komen uyt vrees van quaet gevolg. Onsen Maire gink naer Brussel, om te sien of er somtijds geen stucken van ons 46 klokken in Caudenberg waeren overgebleven, en geen vindende kreeg hij 1 kleijn van d'een of d'ander klooster, 't welk men aenstonds geplaceert heeft op den toren ».

« Drij weken naer dat wij de kleijn klokk in den toren hadden gehangen, hebben wij geriskeert van die, dewelke in de tore verborgen lag, daer uyt te haelen en bij de andere te placere : ook hebben wij dan op den tore doen draege het horlogewerk, hetwelck men naer de plunderinge van onsen tore in het huys van de municipaliteyt had geset ».

« Alles wel g'arrangeert sijnde, hadden wij nog al een schoon geluid en 1 klaeren slag voor de uren »...

In 1828 betaalt de kerk voor de klok en een klepel de som van 948-16-0 gld.

De 3 november van hetzelfde jaar ontvangt een zekere Van de Velde voor het leveren van ijzer aan de klok 29-5-6 gulden.

De opgegraven klok blijft in de toren tot 1830.

Daar ze gebarsten blijkt, gebruikt men haar brons (3080 pond) met toevoeging van nog wat spijs, tot het gieten (door « Van den Gheyn van Loven ») van drie nieuwe klokken.

Superior Van den Bergen vertelt zelf in een register het volgende :

« Op 5 augustus 1830 zijn door de Heer Landdeken J. B. Mers, pastoor te St. Amands-Puurs, gewijd drij klokken ; ene van 2808,5 pond, de tweede van 1167,5 pond en de derde 681,5 pond.

» Tot betaling van deze hebben wij een inschrijving gedaan van huis tot huis in de parochie, welke opgebracht heeft 800 gulden courant. Ik heb bij verscheidene particulieren zo te Mechelen, te Loven en te Brussel nog bekomen 600 gulden.

» Tot het hangen der klokken hebben wij rondgehaald, ik zelf in de vroegmis 58 gulden ; E. Heer Crassaerts in de Hoogmis 44 gulden ; E.H. De Wit, onderpastoor in het Lof 15 gulden. Dus samen 115 gulden.

» De grote klok, die gebarsten was, woog 3080 pond, waarvoor te hergieten wij 13 cents gegeven hebben per pond aan Van den Gheyn van Loven, waarvan wij voor het contant betalen hebben afgetrokken 40 gulden, betalende voor de nieuw bijgedane spijs 14 stuivers per pond ter somme van 1349 gulden, hierbij nog het hergieten, etc.... hebben deze klokken gekosten in specie betaald 1860 gulden, buiten de bovenstaande somme van 48 gulden welke gebruikt is voor het hangen der klokken, dus in tot 1978-14-0 gulden. De ontvangst was 1518-5-2 en de uitgaaf 1978-14-0, dus te kort 460 gulden 8 stuivers 2 oorden, welke ik door giften gekweten heb ».

De opschriften dezer drie klokken zijn de volgende :

De grootste klok, hoog 1 m met diameter 1,25 m :

D. O. M.

Ad. Van den Gheyn et Ad. L. Van Aerschodt-Van den Gheyn
me fecerunt Lovanii a° 1830.

B.M.V. et SS.AA.Petro et Paul dicabat J.B. Van den Bergen
past. Can. et paroch. Grimb 1830.

Patr.: Comes de Villers, consul.

Matr.: ipsius uxor Dna Baro. De Reynighem.

De middelste klok, hoog 0,80 m met diameter 0,94 m:

D. O. M.

And. Van den Gheyn et And. L. Van Aerschodt - Van den
Gheyn me fecerunt Lovanii 1830.

S. Servatio et Guidoni dicabat J.B. Van den Bergen
past. Can. et paroch. Grimb. 1830.

Patr.: Char. Comes de Villers,

Matr.: Dna de Schiplacken nata Baro Goubain.

De kleinste klok, hoog 0,63 m, met diameter 0,82 m.

D. O. M.

And. Van den Gheyn et A.L. Van Aerschodt-Van den Gheyn
me fucerunt Lovanii 1830.

Bto Norberto dicabat J.B. Van den Bergen

past. Can. et paroch. Grimb. 1830.

Proconsule Gen. Smets, Matr. Carola Donckers-Kips.

Op alle drie staat midden op het klokkelichaam het wapen
van Graaf de Villers.

De kleinste hierboven vermelde klok wordt in 1928 de
basis van de nieuwe en derde beiaard, die een feestgeschenk is
der gemeente aan de abdij; ter gelegenheid van het achtste eeuw-
feest harer stichting.

Onder leiding van Meester Jef Denijn heeft Marcel Michiels
jr. in zijn gieterij te Doornik de 34 klokken gegoten, zodat er
een licht drie-oktaafs klokkenspel verkregen werd, het derde werk
van genoemde gieter.

Het is vooral door toedoen van de toenmalige Burgemees-
ter Jos. Van Campenhout dat deze beiaard er kwam.

De samenstelling van deze beiaard, ingericht volgens Mechels
standaardsysteem met tuimelaars, is als volgt :

Diapason- toon	Klavier- toon	Gew.	Diameter	Opschriften:	
				midden op de klok	in kroon
1- do	re	302	78	Roger de Grimbergen opus 3 Marcel Michiels Jr Doornik 1928	
2- re	mi	295	71	Baronne I. D'Overschie	
3- mi <i>b</i>	fa	213	67	Gravin Johanna de Merode	

4- mi	fa + (1)	199	62	Comte de Chastenet de Puysegur	
5- fa	sol	175	58	Ridder en Mv Demeur	
6- fa +	sol +	143,5	55	Mej. Debbaudt Maria	
7- sol	la	105,5	52	M en Mv De Bock	
8- sol +	la +	96,5	50	B Jos Van Campenhout	
9- la	si	88,5	51		
10- la +	do	78	45	Alexianen Broeders 1928	
11- si	do +	60	43		1928
12- do	re	51	42	1928	
13- do +	re +	48,5	40		1929
14- re	mi	44,5	38		1929
15- re +	fa	39	35	1928	
16- mi	fa +	36	35		1929
17- fa	sol	31	32		1929
18- fa +	sol +	27	30		
19- sol	la	20,5	28	1928	
20- sol +	la +	16,5	28	1928	
21- la	si	16	27		
22- la +	do	15	25	1928	
23- si	do +	12,5	24		1928
24- do	re	12,5	24		1929
25- do +	re +	12	23		1929
26- re	mi	10,5	22		1929
27- re +	fa	10,5	22		
28- mi	fa +	9,5	20		1928
29- fa	sol	9	19		1926
30- fa +	sol +	7,5	19		
31- sol	la	7	20		1928
32- sol +	la +	6,5	20		1928
33- la	si	6,5	21		1928
34- la +	do	6,5	20		

Deze beiaard werd besteld op 8 februari 1928.

Kort voor de datum der viering van het 8e eeuwfeest der abdij werd door Michiels meegedeeld, dat het nieuwe klokken-spel onmogelijk tijdig kon klaar zijn.

De Mechelse beiaardier Jan Donnes, die in 1926 zijn eind-diploma behaalde aan de beiaardschool van zijn geboortestad, en een eigen beiaard met 40 klokken bezit, waarvan hijzelf het klavier en al het ijzerwerk vervaardigde, werd welwillend bereid gevonden om voor de Grimbergse herdenkingsfeesten zijn beiaard en het bijhorend materiaal te laten overplaatsen in de toren van Grimbergen.

Daar werd het aangepast aan het reeds aanwezige klavier, vervaardigd door Prosper Michiels uit Mechelen, en in elkaar gezet op 5 juli 1928 door Des. Somers.

Alles werd geïnstalleerd een verdieping lager dan waar de de-

(1) Dit teken moest gebruikt worden om het kruis aan te duiden.

finitieve beiaard zou komen.

Zo speelde de beiaard ondanks alles toch mee tot vreugde van allen. De keuring van de nieuwe beiaardklokken ging dan door op 9 juli 1929.

August De Hertogh van Grimbergen vervaardigde in juli van hetzelfde jaar de kabin en de klokkenstoel, waarin de beiaard, geleverd op 13 september 1929, werd opgehangen.

Deze stoel plaatste men boven op de stoel der luidklokken.

Na twee eeuwen strooiden frele klokkenklanken weer opnieuw blijheid over de gemeente, en dit door het kundig spel van L. Mergaerts, die op 22 oktober 1931 zijn einddiploma aan de Mechelse beiaardschool behaalde.

Tijdens de bezettingsjaren na de oorlog 1940 kwam het opeisingsbevel der klokken ook als een dreigende wolk boven Grimbergens toren. Op de fatale datum, 16 augustus 1943, arriveerde een brief van de Oberfeldkommandantur 672, gericht aan de plaatselijke kerkfabriek, medelend dat de inlevering van de luidklokken te Grimbergen bevolen was!

De beiaard en de basis, tevens de lichtste luidklok «Norbertus», mochten bewaard blijven.

De toenmalige koster-beiaardier ontwierp vlug voor de twee veroordeelde luidklokken een loze verbinding met de beiaard.

Niemand dergenen die ter controle naar de klokken kwamen kijken, twijfelde aan de kundige uitleg van L. Mergaerts: alle klokken speelden werkelijk mee met de beiaard, want alle verbindingen, hamers, tuimelaars, waren duidelijk aanwezig!

En zo ontving onze E.H. Pastoor Delestré het bevrijdend telegram: «Alle klokken van uw toren werden door professor Rosemann vrijgegeven. Geen enkele mag dus afgedaan worden.» Of men tevreden was, hoeft niet gezegd!

De tijd is intussen nergens blijven stilstaan.

Dit is ook op het gebied van klok en beiaard gebleken.

Zowel in de kunst van het gieten en het zuiver stemmen van klankrijke beiaardklokken, als in de kunst van het vervaardigen van voorbeeldige beiaardinrichtingen, is er een geweldige vooruitgang gemaakt sinds de heropbloei, ingezet onder impuls van de onvergetelijke Meester Jef Denijn. Dank zij het introduceren van de elektronische meetapparaten kan men op het ogenblik met een tot nu toe ongekende nauwgezetheid de volledige toonopname van een klok ontleden, kan men ook de klokken in hun grond- en in hun bijtonen zodanig juist stemmen, dat zij aan de soms zo delikaat gestelde muzikale eisen ten volle beantwoorden.

Zo was het geen wonder, dat met de dag vanuit dit derde werk van M. Michiels Jr. heel wat tekorten duidelijk naar voren traden, zodat deze klokken en de inrichting een vergelijking met de laatste nieuwe resultaten van klokgieters niet meer konden doorstaan.

Het was de heer Staf Nees, directeur der Mechelse beiaardschool, die in 1951 een voorstel betreffende vernieuwings- en

uitbreidingswerken aan onze beiaard voorlegde aan het plaatselijk gemeentebestuur.

De toonopname van alle klokken in onze toren en het grondig onderzoek der klokkeninstallatie, door de klokgieterij Horacantus van Lokeren verricht in augustus 1956, bracht als resultaat, dat van de 37 aanwezige klokken er slechts twee een perfecte toon bezaten; dat de andere onmogelijk te herstemmen waren om verschillende redenen, o.a. dat de dikte van de klokkenwand het niet toeliet; ook nog, dat de inrichting van het luiwerk in «zeer krakende» toestand was, en dat de klokkenstoel van de beiaard te wensen overliet. Er moest iets gebeuren om erger te voorkomen.

Zo werden voorstellen ingediend voor een totale herinrichting van klokkenstoel en luiwerk, voor totale hergieting van alle klokken en voor de elektrificering der luid-installaties. Dit laatste was niet nieuw, want in een bestek van 13 september 1926 is reeds spraak van eventuele herhanging der drie luidklokken in verband met het elektrificeren van het luiden.

In 1958 wordt het gemeentebestuur een finantieel zeer voordelig aanbod gedaan onder de vorm van een samenbrengen van de beiaard, die op de wereldtentoonstelling in «Vrolijk België» stond, en de klokken hier, die dan hergoten zouden worden.

Resultaten bleven jammer genoeg uit.

Nog geen maand na de officiële aanstelling van de huidige burgemeester, volksvertegenwoordiger C. Verbaanderd, kreeg de plaatselijke beiaardier Pater J. Feyen, gediplomeerd in 1951 aan de Mechelse beiaardschool, samen met de Hr. Viktor Van Geysegem, erkend klokkendeskundige en ere-leraar aan laatst genoemde instelling, opdracht een verslag klaar te maken over de klokkeninrichting (luid- en beiaardklokken) in de abdijtoren, want de plannen voor algehele restauratie der abdijkerk van Grimbergen, waarvan de mogelijke verwezenlijking werd onderzocht, moest ook de restauratie van de klokken bevatten.

Kwam intussen nog bij, dat de zwaarste luidklok een barst vertoonde van ongeveer 20 cm lengte, en niet meer mocht luiden om verdere gevaarlijke gevolgen te voorkomen.

M. Michiels Jr. diende zelfs op 3 mei 1961 een ontwerp in voor algehele hergieting van alle klokken en uitbreiding tot een vier-oktaafs beiaard. De klokgieter was zo eerlijk bij zijn bezoek aan de klokken alhier te verklaren, dat zijn werk absoluut geen perfectie was. «Als ik ze mag hergieten zal het wat anders worden», zo sprak hij.

Het heeft niet meer mogen doen, want op 17 jan. 1962 is deze bekende figuur overleden.

Dank zij het doorzettend werk van de heer Burgemeester verkreeg deze de ministeriële goedkeuring over het geplande restauratiewerk onzer abdijkerk, mede van de klokken.

Op 25 juni 1963 ging op het gemeentehuis in aanwezigheid van het schepencollege de opening der inschrijvingen door betreffende de vervanging der klokken in de abdijtoren.

Dank ook aan het herhaald aandringen van de gemeentesecretaris J. Van de Velde kwam reeds op 17 oktober 1963 de goedkeuring van het Ministerie van Openbare Werken in verband met de inschrijving van de welgekende firma Horacantus uit Lokeren, en op 21 oktober de toelating van het Ministerie van Justitie de werken tot vervanging van de beiaard te laten uitvoeren.

Door een brief van het gemeentebestuur, van 29 oktober 1963, wordt dan aan voornoemde firma bevel gegeven met de werken aan te vangen, uiterlijk 4 november van hetzelfde jaar.

Volgens opgemaakt lastenkohier komt er in plaats der 37 aanwezige klokken een reeks van 48 nieuwe klokken, te beginnen met vijf luidklokken, voorzien van elektrische luidinstallatie.

Alle klokken zullen dienst doen in de nieuwe beiaard, dit maal van vier oktaven omvang.

De samenstelling is als volgt :

Diapason- toon	Klavier- toon	gewichten	diameter mm	opschriften midden op de luidklokken
1- fa	do	972 (met kroon)	1167	Horacantus me refudit A° 1964. Toegewijd aan O.- L.-Vrouw. Peter: Verbaanderd C. Meter: Huysmans M.J.
2- sol	re	677 (met kroon)	1036	Horacantus me refudit A° 1964. Toegewijd aan H. H. Servatius en Guido. Peter: Verelst Fr. Meter: Huygens A.
3- sol+	re+	546	981	
4- la	mi	489 (met kroon)	924	Horacantus me refudit A° 1964. Toegewijd aan H. H. Norbertus en Augustinus. Peter: Mergaerts L. Meter: Buelens J.
5- la+	fa	380	870	
6- si	fa+	326	824	
7- do	sol	287 (met kroon)	777	Horacantus me fudit A° 1964. Toegewijd aan H. H. Petrus en Paulus. Peter: Van Hemelrijck K. Meter: Balcaen J.
8- do+	sol+	233	732	
9- re	la	206 (met kroon)	694	Horacantus me fudit A° 1964. Toegewijd aan H. H. Emilius en Dominicus. Peter: De Vos G. Meter: VandenHoute M.

10-	re+	la+	162	651
11-	mi	si	154	632
12-	fa	do	132	598
13-	fa+	do+	111	570
14-	sol	re	98	545
15-	sol+	re+	84	516
16-	la	mi	78	495
17-	la+	fa	68	471
18-	si	fa+	62	453
19-	do	sol	54	432
20-	do+	sol+	50	418
21-	re	la	46	405
22-	re+	la+	40,6	387
23-	mi	si	35,7	372
24-	fa	do	33,6	362
25-	fa+	do+	30,2	347
26-	sol	re	28,2	336
27-	sol+	re+	25	325
28-	la	mi	24,3	312
29-	la+	fa	19,9	298
30-	si	fa+	19,4	290
31-	do	sol	19,3	286
32-	do+	sol+	18,3	281
33-	re	la	17,7	271
34-	re+	la+	16,7	263
35-	mi	si	14,4	255
36-	fa	do	15,9	251
37-	fa+	do+	14,5	244
38-	sol	re	15	240
39-	sol+	re+	14,7	234
40-	la	mi	14,2	231
41-	la+	fa	13,7	226
42-	si	fa+	13,6	223
43-	do	sol	13,3	217
44-	do+	sol+	12,9	213
45-	re	la	12,8	211
46-	re+	la+	12,1	207
47-	mi	si	11,7	204
48-	fa	do	10	199

Het totaal gewicht: 5.732,7 Kgr.

In het verslag der voorlopige keuring van deze beiaard, gedaan op 10 april 1964, lezen wij het volgende:

De klokken, in getemperde stemming gegoten, klinken heel zuiver, rustig en zijn van hoge kwaliteit.

Na inzicht van de gedane controle door middel van het electrisch meetapparaat werd zelfs vastgesteld, dat de kleine tertsen op zulke wijze werden gestemd, dat er niet de minste zweving bij een of andere klok voorkomt. Het bovenste oktaaf is goed,

heel goed versterkt. Al de gewichten geven een regelmatige verzwarende naarmate men naar boven gaat - zelfs heel regelmatig.

Verrassend is het resultaat: de karakteristieke melodietoon laat een prachtige klankenrijkdom van de klokken bevestigen wat zeker en vast zal worden geconfirméerd, wanneer de klokken aan het beiaardklavier zullen gekoppeld zijn.

De voorbeeldig opgestelde klokkenstoel heeft een totale hoogte van 5,75 m en is op z'n breedst 2,86 m.

Het totaal gewicht van klokken en inrichting is \pm 12.000 kgr., dat nu gedragen wordt door een nieuw gelegde betonnen vloer.

Het standaard-systeem met tuimelaars is hier o.a. geperfectionéerd door aanbrengen van de klepel, rechtstreeks op de tuimel-as, geplaatst en geregeld met een repetitie-veer. Dit zgn. «easy-systeem» wordt slechts toegepast bij klokken kleiner dan 100 kgr.

Ook de plaatsing der verschillende beiaardklokjes is niet meer volledig horizontaal gehouden, maar afgewisseld horizontaal en vertikaal. Dit bevordert de lokalizing der klanken in de klokkenkamer.

Wij vergeten bijna te vermelden, dat een automatisch speelwerk met electromagnetische hamers buiten tegen de klok, ervoor zal zorgen dat elk uur en half uur omkransd worden met een zangerig melodietje.

Naar het zeggen van bekwame vakmensen en campanologen bezit Grimbergen op het ogenblik de beste beiaard van de Benelux-landen. We zegden dit reeds bij de inzet van dit artikel.

Moge dit klokkenspel nog lang spelen... zo schoon het kan, en dit «Grimbergen tot roem en ere».

Als blijvende herinnering aan dit groots werk, is in de klokkenkamer op een daar aangebrachte bronzen plaat te lezen:

Deze klokken en gans de beiaard
werden vernieuwd onder het bestuur van:
C. Verbaanderd, burgemeester,
Mergaerts en De Vos, schepenen,
Van Campenhout, Tossyn, Mensalt, De Blaeser,
De Wachter, Verelst, De Vinck en Elsevier, raadsleden,
Van de Velde J., secretaris.
13 mei 1964.

J.J. FEYEN, o. praem.

BIBLIOGRAFIE

Bronnen :

Archief der abdij Grimbergen.
Parochieregisters, gemeentehuis, Grimbergen.

Publikaties :

- DELESTRE J.D. - «De oude beiaard van Grimbergen»,
verschenen in «De Brabander», Merchtem 1923, nr. 3,
blz. 56.
- X - «Gedenkboek Jef Denijn», uitgave Beiaardschool Meche-
len, 1947.
- ROTTIERS J. - «Beiaarden in België», uitgave Beiaard-
school Mechelen, 1952.
- FEYEN J.J. - «De zingende Abdijtoeren van Grimbergen»,
verschenen in «De Toerist», 1954, nr. 11, blz. 322,
en in «Brabant», toer. feder. Prov. Brabant, 1954, nr.
8-9, blz. 5.

UIT OUDE PAPIEREN :

TESTAMENTAIRE BESCHIKKINGEN

Uit het testament van Jan Hals, St.-Peters-Leeuw, 1531 (1):
«wilt de testateur dat Nelle sijn huysvrouwe nae sijn dootd behou-
den sal een koe, een bedde of vier zijngulden voer dbedde; (verder)
een koers (2), een huycke ende al heur have die sij innegebracht heeft».

Uit het testament van *Peeter van Rossem*, gehuwd met *Barbara van
Vuiseroel*, Lennik, 1610 (3).

(hij begeert dat na sijn dootd sijn vrouwe zou hebben) «alle heur
beyder have om heuren wille daarmede te doen»; (dat zij) «sal genieten
de vruchten staende of wassende op het gelege voir een jaer alleene
sonder tegenseggen»; «sal genieten so verre haer dat belieft haer leven
lanck gedurende de Ceuken ende spindeken van hun gelege ende op den
achtervloer haer, uytgaen hebben ende eene coellochten groot drij roeden».

P.L.

(1) RAB. - Kerk. Archief 3375.
(2) Keurslijf.
(3) RAB., Schepengriffie, Lennik.

UIT OUDE PAPIEREN :

HUISNAMEN IN OUD-BRUSSEL (1)

Den *Edelen Pollack* (1698); de *Hertogin van Brabant* (1701) beide in de Steenstraat; het *Hollands spinnewiel* (op de Kolenmarkt, 1712); het *Gulden. Soutvat* (1712);

Een huis in de Sint-Kathelijnestraat, «geheeten voortijds de *Groote Windmolen*, daer naer de *Valck*, alsnu de *Drij Haentiens* (1718); de *Geleersden Haan* (Kleerverkopersstr., 1726); het *Gulden Cassoir* (op de Steenweg, 1636); in den *Vogel Fenix* ontrent het Begijnhof (1694); het *Schaelieken* (zespenningenstr. 1714); de *H. Geest* (Schaarbeekse weg, 1714); de *Croone Imperiale* (buiten de Steenpoort, 1646); huis op de «Colemerckt geh. den *Boer alamode*» (1717).

Den *Haemelenbaert* (sic, hamelbout) en den *Terwen schoof*, beiden op de Vlaamse Steenweg (1688); de *Prins van Parma* (in 't Borgendal (1679); den *Gulden Bijbel* (Stoofstraat, 1740); de *Blauwe gans* (op de Kiekenmarkt, 1726);

een huis «gemeynlijk genoempt den *Conijnenbergh* geleghen naest den ganck van de herbergh de *Conijnenpij* achter het Stadhuys» (1695);

een huis in de «Hoedenmaeckersstraet, geh. *Engelandt*, commende aen de *Witte Lelie*, alsme den *Olifant* ter mercktwoert en de goederen geh. den *Groenen Hoedt* (1708); huis gen. den *Gulden Cassufele* en de *Vier Hellemans kinderen* (2) (1653); den *Prins Cardinael* «tegenover de kerk van S. Niklaes en de Stadspompe» (1688); het *Slancsken* «onder den toren van S. Niklaas» (1688);

«het *Scilt van Colen* tusschen de twee bruggen gaende van de kercke van den Bijstand naer de Anderlechtse steenweg» (1663); «den *Pelicaen* op het Corenhuysplein» (1663); het *Hollants gaeren huys* (1664); «in de Hoochstraete naest het *Sistervat*» (1663); den *Prins Thomas* (Nieuwbrug, 1665); de *Gulde Penne* (Ververstraat, 1665); het *Seepert* (op de Vaart, 1670); de *Poorte van Axel* (Kolenmarkt, 1694); het *Vliegende peerdt* op de Gersemerckt (1725); de *Vliegenstal* (1733);

«een huys gelegen in de Violetstraete boven de *Drije Hesperen*, eer-tijds geheten den *Cleynen Sint Marten*, daernaer de *Drije Pinten* in de tegenwoordigh de *Spaensche Cauwe*» (1662); op de «Colenmerckt, geh. *Sint Geertruyde Berg*» (1662); «huis geh. de *Sekele*, nu de *Wijpersse* op de Nedermerckt» (1662); de *Drije Sterren* (Sterrestraat, 1662); het *Swart Schaep* (Kolenmarkt, 1663); de *Coninghine van Spaigne* (1682); «in de Steenstraete naest het huys genaempt het *Cigonneken* bij het Mannekepis» (1705); de *Groene Jaegher* (Vlaamse steenweg, 1690); «het *Swerdeken van Aelst*, nabij de Vlaemsche Poort» (1701); de *Drije Bellen* (Melkstraat, 1700); de *Gulden Lampette* (Grasmarkt, 1697); *Adam en Eva* (Kolenmarkt, 1680); de *Massepeyn* (1705); de *Hertoghe van Holstein* (1706);

«een huys in de Keyserstraete geh. de *Blauwe Sterre*, alsnu de *Gulden Sterre*.... tusschen de goederen geh. de *Prins van Hispaniën* en het huys geh. den *Ducq de Bavière*» (1726); «de *Vijff Cruyskens* op den Vlemschen Steenweg» (1713); de *Geleirde Simme* (Treurenberg, 1716); «in *Sint Pieterskelper* op de Oude Vischmerckt» (het betreft hier een

viswinkel) (1719); «huis den *Vorsensank* (Koekelberg, 1731); 't *Land van Belofte* (Oude Veemarkt, 1722); de *Gecroonde Blauwcuype* (wellicht huis van een blauwverver, 1673); de *Spaensche cappe* (1671); het *Blauwe Calf* (1790).

P.L.

-
- (1) Zie ook ESB., jg. XLIII (1960), blz. 73.
(2) De Heemskinderen.

EEN HUISHOUDREKENING IN 1832

In het archief van de pastorie van Beersel ligt een rekening van winkelwaren enz. van januari tot december 1832 aan pastoor Vrijsens geleverd door E. Thielemans «*épicier*». De rekening werd vereffend op 13.3.1833.

Men treft er de volgende zaken in aan, waarin men verneemt wat er in die tijd zowat gebruikt en verbruikt werd in een pastorie: kalfsvlees 11 stuiver (eenmaal), cabilliau, tongen, 4 haeringe 8 st., vlout visch, roch visch, Hollandse kaas (1 stuk 7 st. 2 oorden), rosijne, mostaard, candij (12 st.), broodsuiker, 4 citroenen 6 st., rijst, poedersuiker (zeer veel en geregeld gebruikt), kaarsen, salpeter, ameldong, fijn blousel, snuiftabak (2 g. 4 st.), een caert witte bæene cnoppen (13 st.), een dozijn messen 4 g. 19 st., een ons distersche sijet (sajet) 7 st. Er werd negenmaal het port van een brief, tweemaal dat van een pak en eenmaal dat van 50 fr. betaald (geldzending?)

C.T.

HAVE EN GOED VAN EEN SCHAAPHERDER

In 1724, voor schepenen van de bank van Gooik, maakte Peter Vetsuypens, pachter aldaar (× met Anne-Marie de Vleminck) onderhavige staat op van de bezitting van zijn (overleden?) schaapherder.

«Ick vindt den schaepherder goedt (te goed hebbende) ten laste van zijn meester Peeter Vetsuypens zijn aandeel in de quantiteyt van drie en twintig wolle rocken (*schapen vachten*), ieder rock gerekend teghen eene gulden 13 stuyvers; sijn loon, 19 gulden per jaar.

Verder omvat het bezit van de herder: een groote jupon met een cleyne, ende broeck wesende van drappe; een paer rosse sayen koussens met een paer schoenen; negen manshemden; een hoedt met een overhoedt; een packsken lapstukken; eene crawatte; een witte houtte kiste; een herdersschuppe.

(RAB. - S. gr. Gooik 3436)

P.L.

Bijlage << Eigen Schoon >>, nrs. 5 - 6, mei - juni.

**LEDENLIJST VAN HET
GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP
VAN VLAAMS-BRABANT
1964**

AALST

Z.E.H. H. Buyle, Ir. A. Clabots, Dr. M. Cordemans, G. D'Haese, Ph. Eemans, Mevr. F. Pauwels-Gravez, C. Uyttersprot, J. van Overstraeten.

AARSCHOT

Aarschotse Kring voor Heemkunde, Mr. J. Discart, St.-Jozefscollege, Fl. Vermunicht.

ALSEMBERG

J. Justaert, A. Proost, A. Rutgeerts, A. Theys, Z.E.H. A. Van Woensel.

ANTWERPEN

J. Borremans, M. de Meyer, J. Hendrickx, L. Huybrechts, C. Mauquoi, Museum voor Folklore, F. Nooyens, Prof. dr. K.C. Peeters, Rijksarchief, Ruusbroec genootschap, A. Suykens, Ch. van Assche, Z.E.H. Dr. J. van Brabant, R. van Craenenbroeck, Ir. A. Vandemoortele, E. van den Bossche, G. Walschap.

ARDOOIE

L. van Acker.

ARENDONK

J. Goris.

ASSE

Al Groeiend Bloeiend, Z.E.H. V. De Coster, M. de Clippele, F. de Smedt, J. Durnez, Heemkring «Ascania», Missionarissen v.h. H. Hart, J. Ockeleij, Notaris H. Stas, Z.E.H. J. van Hemelrijck, G. van Wynendaele.

AVERBODE

Abdij.

BEERSE

A. Keersmaekers.

BEERSEL

E. Clerckx, Prof. H. Teirlinck.

BEERT

Z.E.H. L. van Espen.

BEIGEM

L. Esselens, J. van Eeckhoudt.

BELLINGEN

R. Borremans.

BERG

Aangenomen Bibliotheek.

BERLARE

F. Janssens.

BERTEM

Z.E.H. C. Verschaeren.

BIERBEEK

Z.E.H. J. Wuyts.

BOORTMEERBEEK

J. de Becker.

BORNEM

Z.E.H. C. Lindemans.

BORSBEEK

M. de Pauw.

BRASSCHAAT

F. Foblets.

BREENDONK

A. Moortgat.

BRUGGE

Z. Excel. Mgr. E. de Smedt, Prof. E. Strubbe.

BRUSSEGEM

G. de Keersmaeker, J. de Rooy, G. Stallaert.

BRUSSEL

G. Abeels, Algemene Spaar- en Lijfrentekas, Archief v.d. Openbare Onderstand.

Dr. L. Bakelants, Notaris A. Belmans, Bibliotheek v.h. Parlement, L. Boon, Dr. M. Boon, Mr. H. Borginon, Z. Excel. L.J. Borremans, ambassadeur; Mr. D.I. Braeckman.

Mr. L. Cailliau, F. Cardyn, P.J. Chabert, Dr. E. Claes, P. Cnops, R. Coenen, Dr. L. Crick.

J. De Backer, A. de Bont, C. de Breucker, E.H. J. de Coster, A. de Coninck, A. Decreton, Mevr. R. de Greve, M. Dekelper, K. de Pauw, Dr. A. de Poorter, M. Derese, Ir. M. de Reus, F. Desopper, M. Dessart, De Standaard (boekh.), De Standaard (dagblad), Mr. I. de Vis, O. de Zwaef.

G. Faes, Falk (boekh.), Eerw. Broeder Ferdinand, Prof. dr. R. Foncke, Fonteyne.

Dr. P. Galmart, F. Geerts, Genealogicum Belgicum, F. Gierts, D. Ginis, E. Goossens, A. Gourdin, Gudrun (boekh.).

Ir. K. Hambrouck, H. Herdies, J. Hereng, R. Hessens, Het Laatste Nieuws, G. Hubert, A. Huens.

P. Jacobs, E. Janssens, Z.E.H. R. Janssens. L. Joos.

D. Katzenelenbogen, J. Kayaert, Kerkfabriek O.-L.-Vr.-Onbevlekt te Evere, Koninklijke Vlaamse Academie, J. Kuypers.

R. Langhendries, M. Lebouille, V. Lichtert, Dr. J. Lindemans, Mr. Leo Lindemans, Mevr. J. Lindemans, P. Longin.

M. Maes, E.H. J. Marcelis, A. Mat, J. Melkenbeeck, L. Meremans, A. Meert, J. Mertens, Y. Meulemans, G. Mommens, V. Moortgat, W. Moyens.

Nationale Bank van België, V. Nieuwborg, H. Noirhomme, E. Noppen, E. Notschaele.

Prof. dr. W. Pee, Persagentschap Vervoer en Distributie,

F. Reynaert, H. Rijckaert, J.A. Roelandt, Prof. dr. D. Roggen.

H. Schouteden, K. Segers, P. Sels, St.-Lambrechtsbibliotheek te

St.-Lambrechts-Woluwe, St.-Vincentiusbibliotheek te Evere, E.H. J.

Speeckaert, Dr. E. Spelkens, F. Struelens, P. Speltinckx, A. Stuckens.

Dr. J. Timmermans, Toeristische Federatie van de Prov. Brabant.

L. van Audenhaege, F. van Bellingen, W. van Billoen, F. van Bug-

genhout, J. van Cappellen, H. vanden Eede, R. van den Haute,

Notaris Th. vander Beek, Mevr. G. van der Elst, P. van der Perre,

P. van der Smissen, Prof. R. Vandrèche Teniers, A. van Dyck, Dr.

E. van Eeghem, P. van Gehuchten, D. van Ginderachter, F. van

Hoof, H. van Huffel, Dr. J. van Lierde, A. van Lul, A. van Nerom,

H. Van Nerum, B.W. van Schyndel, Mr. J. van Waeg.

L. Velge, J. Verbesselt, G. Verbruggen, A. Vercammen, K. Ver-

cruysse, J. Vercruysse, V. Verheyden, L. Verniers.

Ch. Wauters, Mr. D. Winderickx.

BUIZINGEN

E.H. Steeno.

DENDERLEEUW

M. Cornelis, F. Couck.

DIEGEM

Z.E.H. F. Paesmans, Diegem-Lo.

DIEST

P. Cresens, Theologisch Studiehuis der PP. Kruisheren.

DILBEEK

Ir. L. Mathys, D. Slachmuylders, Notaris H. Raspe, E. Van Malder.

DWORP

J. van den Heuvel.

EDEGEM

A. Vanderleenen.

ELINGEN

R. Vander Meeren.

ENGHIEN

F. Ghysens.

EIGENBRAKEL

J. De Preter, H. Verboomen.

EPEGEM

P. vander Meerschen.

EREMBODEGEM

Dr. J. Rumbaut.

ERPS-KWERPS

Z.E.H. A. Proost, Z.E.H. F. Tuerlinckx.

ESSENBEEK

Mej. S. Van Cottem.

ESSENE

R. Mertens, Mw. J. Wambacq.

EVERBERG

F. Maes.

GAASBEEK

Dr. G. Renson.

GEETBETS

F. Borgers.

GELRODE

Ulens.

GENT

Dr. H. Baeten, E. Eylenbosch, J. Fobe, K. Spruyt, Prof. Ir. J. van den Brande, G. Van Herreweghen, Mr. E. Van Nuffel.

GERAARDSBERGEN

A. Mahauden.

GLABBEEK-ZUURBEMDE

R. Roekaerts.

GOOK

Dr. Van den Branden.

GRAND METZ

Tablettes du Brabant.

GRIMBERGEN

Abdij, Bibl. St.-Herman, Z.E.H. Kan. D.J. Delestré, R. Fieremans, Ir. J. Timmermans, M. Pincket.

GROOT-BIJGAARDEN

De Weled. H. Coomans de Brachene.

HAACHT

J. Bouthé, J. Lambrechts, E. Mommens.

HALLAAR (A)

J. Meeus.

HALLE

Mevr. H. Boucherij, M. Cortenbosch, J. Rooselaer, E. Roosens, J. Van Schepdael, V. Verdickt.

HAMME (Brab.)

O. Van de Castele.

HAMME (O.-VL.)

P. Verbelen, vrederechter.

HASSELT

Drs. F. Van Vinckenroye.

HEIST-OP-DEN-BERG

J. Hermans.

HEKELGEM

Abdij Affligem, H. De Cort, R. De Schrijver, E. de Vis, Mr. A. D'Haese, J. van den Bergh.

HEKS

Mevr. de Gravin d'Ansembourg.

HERENT

Prof. Dr. H. Draye.

HERK-DE-STAD

R. Enckels.

HEVER-SCHIPLAKEN

J. van de Sande.

HEVERLEE

Abdij van 't Park, Mgr. Cruysberghs, Prof. dr. A.G. Dumon, A.L.E. Evers, Filosofisch en Theologisch College van de S.J., W. Janssen, J. Schoonjans, Z.E.H. H. Teeuwen, E. Tersy, Prof. Dr. J. van de Weyer, V. Wouters.

HOEGAARDEN

Dr. L. Lodewyckx, Z.E.H. P. Vanderhasselt, Volksboekery.

HOELAART

Dr. F. Vandervaeren.

HOMBEEK

Dr. Baron B. de Meester de Ravenstein.

HOOGSTRATEN

E.H. J. van Geet.

HOUTHALEN

A. Van den Elsken.

HUIZINGEN

A. Bal.

HULDENBERG

Graaf Th. de Limburg-Stirum, M. Van Espen, J. Vanhoren.

IMPE

Z.E.H. J. De Brouwer.

ITTEBEEK

J. Paridaens.

JANDRAIN

Z.E.H. E. Van der Velpen.

KAMPENHOUT

J. Wouters.

KAPELLE O/D BOS

St.-Theresia College.

KAPELLEN

Ir. A.F. Donckerwolcke.

KERKSKEN

Dr. Ir. P. Temmerman.

KESSEL-LO

Dr. R. Billiet, Joos Florquin, C. Kelecom, R. Peuskens, Z.E.H. J. Vander Velpen.

KOKSIJDE

Senator J. Van Buggenhout.

KONTICH

J. Hellemans, Z.E.H. J. Van Herck.

KORBEEK-LO

E. Amter, P. Hollanders de Ouderaen.

KORTENBERG

L. Salens.

KORTRIJK

E.P. E. Nackaerts.

KRAAINEM

J.F. Bonnewijn.

LEEFDAAL

Z.E.H. T. Jacobs.

LEUVEN

Abdij Keizersberg, Prof. Dr. J. Cardyn, A. Dewaersegger, Jean Florquin, M. Huysecom, S. Jena, F. Kinnart, F. Lambrechts, A. Meulemans, Prof. dr. J.L. Pauwels, Z.E.H. A.L. Pieck, Dr. A. Schillings, St.-Pieters Gasthuis, E.P. L. Spinnael, L. Tallon, J. Thirionet, Mgr. E. van Cauwenberg, Mr. E. van Dessel, Prof. E. van Dievoet, Z.E.H. J. van Lommel, Prof. dr. F. van Molle, Z.E.H. A. Van Oostveldt, Prof. em. K. Verwilghen.

LIEGE

Dr. J. Cools.

LIER

E.H. A. Lindemans, Dr. A. Verstreken.

LINKEBEEK

J. Cuypers, J. Geysels.

LONDERZEEL

Z.E.H. R. Curias, P. Coeckelbergh.

LOT

L. de Weerd, Dr. J. Van Cutsem.

LUBBEK

F. Scheys.

MAASEIK

Mevrouw H. Schoolmeesters.

MALDEREN

Z.E.H. J. Mees, K. Vermoesen.

MARIAKERKE

Prof. dr. E. Blancquaert.

MECHELEN

F. Baccaert, F. De Maeyer, E. Doms, L. Fannes, Dr. Jozef Lindemans, J. Missinne, E. Moortgat, G. Sarens, Z.E.H. Kan. R. Tambuyser, G. Vanderbroeck, Dr. F. van de Wijngaerden.

MEISE

Dr. M. De Meuter, M. Naessens, J. van Campenhout, F. Van den Bossche, volksvertegenwoordiger Dr. J. van den Eynde, L. van Hemeldonck, F. Van Hoeck.

MELDERT (Brabant)

Z.E.H. J. Raeymaekers.

MERCHEM

Broeders van O.-L.-Vr. van Lourdes, G. Meskens, Gebroeders Sacré, J. Seghers, Ad. van Capellen, Mw. J. van Ginderachter.

MOLLEM

A. van der Hasselt.

MUIZEN

Z.E.H. L. Cloots.

NAMUR

Z.E.H. Moretus.

NIJLEN

H. Thys.

NINOVE

R. De Mol, Dr. H. Vangassen.

NOSSEGEM

Gemeentebibliotheek.

OKEGEM

P. de Schepper.

O.-L.-VROUW-LOMBEEK

Dr. J. Bayens, E. van Cauwelaert, G. Kissel.

O.-L.-VROUW-TIELT

Oostbrabantse Werkgemeenschap.

O.-L.-VROUW-WAVER

J. van Rompay.

OOSTAKKER

Broeders van O.-L.-Vrouw van Lourdes.

OPWIJK

L. Buggenhout, A. de Smedt, Notaris P. d'Hollander, Ir. P. Lindemans, Dr. P. Lindemans, Mw. P. Meeussen, Z.E.H. J. Mertens, P. Soens, B. van den Broeck, Dr. J. Vereertbrugghen.

UDENAKEN

G. Luyckx.

UD-HEVERLEE

E.H. A. de Mey, Dr. L. van der Borgh.

OVERIJSE

J. Cuypers, Dr. R. Denayer, Z.E.H. A. Taverniers, E. Taymans, E.H. J. van Aken.

PAMEL

M. Barbé, J. Demesmaeker, L. Derideaux, K. van Cauwelaert, H. Van Herreweghen, E. van Saene.

PERK

Graaf Daniël de Ribaucourt.

PUURS

Z.E.H. C. De Block, E.H. Fr. De Smedt.

RAVELS

J. Dekinderen.

RELEGEM

L. van den Cruyce.

RILLAAR

W. Schroeven, F. Valckens.

RIXENSART

H. van Parijs.

ROESELARE

G. Potvlieghe.

ROTSELAAR

R. De Roey.

RUMBEKE

J. Delbaere.

RUMMEN

Z.E.H. E. Homans.

SCHEPDAAL

Dr. A. Valkeniers, H. Vandergoten, Notaris M. Walravens.

SCHOTEN

Z.E.H. F. Stuckens.

SERSKAMP

J. Pieters.

SIJSELE

Z.E.H. C. Denorme.

ST.-AMAND a/d SCHELDE

Mevr. I. Wils - Vanden Bergh.

ST.-ANDRIES-BRUGGE

Z.E.H. A. Lowijck.

ST.-GENESIUS-RODE

Graaf Ph. de Jonghe d'Ardoye, F. Demunter, J. Fellemans, R. Loeckx, C. Theys.

ST.-GILLIS-DENDERMONDE

M. Bovyv.

ST.-GILLIS-WAAS

P. van Steirteghem.

ST.-KATHERINA-LOMBEEK

Z.E.H. J. de Ridder, V. Roesems, Dr. H. Van den Hende.

ST.-KWINTENS-LENNIK

F. Borremans, J. Dieudonné, Dr. I. Gordts, L. Langhendries, J. Leheuwe, Rijksmiddelbare school, R. Verhoeven, J. Vrancken, R. van Everbroeck.

ST.-MICHIELS

Hoofdschuttersgilde van Brabant.

ST.-NIKLAAS-WAAS

E. Br. Aloïs.

ST.-PIETERS-KAPELLE

J. Arno.

ST.-PIETERS-LEEUEW

Dr. V. de Beenhouwer, V. Geens, Dr. J. Heremans, E. Peytier, vrederechter.

ST.-PIETERS-RODE

Dr. P. De Fraine.

ST.-STEVENS-WOLUWE

L. van Ackere.

STEENOKKERZEEL

F. Meert, Z.E.H. M. Opdenbosch, A. Verhoeven.

STERREBEEK

Braun de ter Meeren.

STROMBEEK

Mevr. de Smedt, H. Gooris, Mevr. V. Soens, P. van den Houte.

TERALFENE

Z.E.H. L. Van Eeckhoudt.

TERHAGEN

J. De Smedt.

TERNAT

Bibliotheek St.-Jozef, Notaris P. Goossens, Z.E.H. Fr. Lepoutre, E.H. J. Van de Voorde.

TERVUREN

Z.E.H. Eg. Davidts, M. Drabs, Gemeentebibliotheek, Dr. P. Leynen, Rijksmiddelbare school, J. Stevens, E. van de Woude, J. van Dorpe.

TESTELT

A. Willems.

TIENEN

E. Dewolfs, J. Loosen, J. Gooris, R. Morren, Provinciale Normaal-school, R. Rock, A. van Meerbeek, G. Winnen.

TONGEREN

Wetenschap. & Letterk. Mij voor Limburg.

TOURNAI

Chanoine J. Cassart.

TREMELO

F. Ceulemans.

VERTRIK

R. Kempeneers.

VILVOORDE

P. van de Weghe, Z.E.H. F. Verrijken, P. Vertongen.

VLEZENBEEK

J.M. van Belleghem, F. Veldekens.

WEBBEKOM

H. Claes.

WEERDE

E. De Ron, A. van Dijk, A. Ver Elst.

WEMMEL

Prof. dr. L. de Man, L. Ebrard.

WESPELAAR

A. Swinnen.

WETTEREN

Z.E.H. Liekens, Dr. J. Wouters.

WEZEMBEEK-OPPEM

R. Caluwaerts, Notaris H. Jacobs, M. Roekens.

WILLEBROEK

K. De Decker.

WINKSELE

Z.E.H. A. Van Eyck.

WOLVERTEM

J. 't Kint.

ZELLIK

Roggen, Z.E.H. F. van der Borcht, Th. van der Hasselt, Mevr. R. Verheyden.

ZEMST

Notaris P. Ackermans.

OPENBARE BESTUREN

Ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur, Dienst der Openbare Bibliotheken.

Provinciale Besturen: Antwerpen, Limburg.

Gemeentebesturen: Aalst, Bornem, Brussel, Diest, Dilbeek, Drogenbos, Dworp, Evere, Grimbergen, Halle, Herne, Kapelle-op-den-Bos, Landen, Leeftaal, Leuven, Mechelen, Melsbroek, Opwijk, Overijse, Ramsdonk, Ruisbroek, St.-Genesius-Rode, St.-Lambrechts-Woluwe, St.-Stevens-Woluwe, Sterrebeek, Tienen, Ukkel, Vilvoorde, Vorst, Wolvertem.

Dienst der Bibliografie van België, Koninklijke Bibliotheek van België, Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Provinciale Commissie voor Letterkunde te Brussel, Universiteitsbibliotheek te Brussel, Gent, Leuven, Luik.

BUITENLAND

DUITSLAND

Prof. dr. W. Foerste, Münster; Orient Buchhandlung am Friesenplatz Köln; Universitätsbibliothek, Münster; Westdeutsche Bibliothek, Marburg.

FRANKRIJK

M. Covens, Menton.

NEDERLAND

Bibliotheek van de Dialekt-, Volks- en Naamkunde, Amsterdam; Kl. den Hartog, notaris te Tiel; Nederl. Openluchtmuseum, Arnhem; Van Hoogstraten, Dordrecht.

RUILDIENST

1. BELGIE

Analecta Praemonstratensia, Tongeren.
Annales du Luxembourg, Arlon.
Biekorf, Brugge.
Bijdragen tot de Geschiedenis, Antwerpen.
Bulletin van het Gemeentekrediet, Brussel.
Cahiers Bruxellois, Brussel.
Cercle Archéologique d'Enghien, Enghien.
Cultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen, Gent.
De Leiegouw, Kortrijk.
Geschied- en Oudheidkundige Kring, Kortrijk.
Geschied- en Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, St.-Niklaas Waas.
Handelingen der Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Luik.
Heemkundige Studiekring, Essen (A.).
Het Land van Aalst, Aalst.
Het Oude Land van Loon, Hasselt.
H.O.K. Hoogstraten
Instituut voor Naamkunde, Leuven.
Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Mechelen.
Kunst en Oudheidkundige Kring, Deinze.
Limburg, Mechelen a/d Maas.
L'Intermédiaire, Brussel.
Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, Gent.
Malmédy-Folklore, Malmédy.
Meer Schoonheid, Holsbeek.
Musée de la Vie Wallonne, Luik.
Oostvlaamse Zanten, Gent.
Oudheidkundige Kring van 't Land van Dendermonde, Dendermonde.
Sacris Erudiri, Brugge.
Taxandria, Turnhout.
Verslagen en Mededelingen der Kon. VI. Academie, Gent.
Vlaamse Toeristenbond, Antwerpen.
Vlaamse Toponymische Vereniging, Leuven.
Wetenschappelijke Tijdingen, Gent.

2. DUITSLAND

Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Deutsche Volkskunde, Berlin.
Hessische Blätter für Volkskunde, Giessen.

3. FRANKRIJK

Bulletin Folklorique de l'Ile de France, Paris.
MM. les Directeurs M. Aubert et P. Lelièvre, Paris.
Revue Ogam, Rennes.

4. NEDERLAND

De Maasgouw, Maastricht.
Geschied- en Oudheidkundige Kring De Oranjeboom, Breda.
Kon. Nederl. Genootschap voor Geslachts- en Wapenkunde, Den Haag.
Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, Maastricht.
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden.
Nederlands Volksleven, Wassenaar.
Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, 's-Hertogenbos.
Stichting «Brabants Heem», Baalre.
Stichting voor Bodemkartering, Bennekom.

5. OOSTENRIJK

Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde, Wien.

- Fr. MAES, *W zembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenbergh, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem. Oude woningen te Zaventem*, 40 F, voor de leden: 30 F. — *Idem. Omheen de kerk van Teruuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem. Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht). — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 53 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vulvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F) — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F). — 8. *Kanton St-Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer, Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beert, Beigem, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F — J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Franse Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstraeten*. — *3. *Wambacq*. — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter*. — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 0 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meer*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smeth*, 20 F. — 42. *Grietens*, 30 F. — 43. *Theys*, 30 F.
 Jan LINDEMANS, *V. Meisemer bloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb. 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.
 P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

G. VAN HERREWEGHEN, Het oudste Cijnsboek van Pamel (1391)	169-203
L. CEYSSENS, O.F.M., Jacobus Zegers, drukker te Leuven († 1644)	204-216
Dom W. VERLEYEN, O.S.B., De roepingen te Affligem in de 18e eeuw	217-219
J. COOLS, de Haachtse familie Grietens	220-228
R. BORREMANS, De streek van Halle, van de Voorgeschiedenis tot de vroege Middeleeuwen	229-248
J. J. FEYEN, o. praem, De zingende klokken in Grimbergen abdijtoren	249-262

UIT OUDE PAPIEREN

P.L., Artisjokken	248
P.L., Testamentaire beschikkingen	262
P.L., Have en goed van een schaapherder	262
P.L., Huisnamen in Oud-Brussel	263
CT Een huishoudrekening in 1832	264

— De ondertekende artikels worden onder de verantwoordelijkheid van hun auteur gepubliceerd.

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Drukk. G. Veys, Pittem.